

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

INDEX COPENICUS
I N T E R N A T I O N A L

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»

Міжнародне фахове видання

Випуск тридцять другий

П68 Правничий вісник Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 32. – К., 2018. – 212 с.

Тридцять другий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ України.

Розраховано на науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільного процесуального, кримінального, кримінально-процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також у галузях юридичної, організаційної та економічної психології.

Збірник наукових праць «Правничий вісник Університету «КРОК»:

- 1) внесено до переліку фахових видань України з юридичних та психологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України №1328 від 21.12.2015 року);
- 2) входить до бази даних Index Copernicus International;
- 3) входить до бази даних «Російський індекс наукового цитування» (база даних РИНЦ), розташованої в науково-інформаційному ресурсі російської зони мережі Інтернет;
- 4) входить до бази даних Ulrich's Periodicals Directory, США (international database Ulrich's Periodicals Directory, USA).

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол № 1 від 18 жовтня 2018 р.)*

Головний редактор:

Француз Анатолій Йосипович, доктор юридичних наук, професор, Герой України, Заслужений юрист України, лауреат премії імені Ярослава Мудрого.

Заступники головного редактора:

Скрипнюк Валентина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, лауреат премії імені Ярослава Мудрого.
Сингаївська Ірина Валентинівна, кандидат психологічних наук, доцент.

Члени редколегії:

Юридичні науки:

Копиленко Олександр Любимович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, академік Національної академії правових наук України;

Костицький Михайло Васильович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, академік Національної академії правових наук України;

Геперідзе Давід Спартакович (Тбілісі, Грузія), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії Юридичних Наук Грузії;

Ткач Дмитро Іванович, доктор політичних наук, професор, Надзвичайний і Повноважний Посол України;

Шевченко Анатолій Євгенійович, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Гавський Домінік (Варшава, Польща), доктор габілітований, професор;

Гардашадзе Тамара Гелайвна (Тбілісі, Грузія), доктор юридичних наук, професор;

Каллас Мар'ян (Варшава, Польща), доктор габілітований, професор;

Стадніченко Станіслав Лешек (Варшава, Польща), доктор габілітований, професор;

Олійник Ольга Борисівна, доктор філологічних наук, доктор юридичних наук, професор;

Козенюк Валерій Олександрович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Пугачов Олександр Миколайович (Полоцьк, Білорусь), кандидат юридичних наук, доцент;

Скоморовський Віталій Богданович, доктор юридичних наук, доцент;

Гіжевський Володимир Казімірович, кандидат юридичних наук, професор, лауреат премії імені Ярослава Мудрого;

Корольова Вікторія Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент;

Лук'янець Валентина Станіславівна, кандидат юридичних наук, доцент;

Баликіна-Галанець Людмила Ігорівна, кандидат юридичних наук;

Григорчук Мирослав Васильович, кандидат юридичних наук,

Кривов'яз Оксана Василівна, кандидат юридичних наук.

Психологічні науки:

Сідак Володимир Степанович, доктор історичних наук, кандидат юридичних наук (юридична психологія), професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України (відділення психології і дефектології), Заслужений діяч науки і техніки України;

Бондарчук Олена Іванівна, доктор психологічних наук, професор;

Вірна Жанна Петрівна, доктор психологічних наук, професор;

Карамушка Людмила Миколаївна, доктор психологічних наук, професор;

Коваленко Алла Борисівна, доктор психологічних наук, професор;

Малкова Тетяна Миколаївна, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник;

Одятайло Борис Михайлович, доктор економічних наук, професор;

Радчук Галина Кіндратівна, доктор психологічних наук, професор;

Семиченко Валентина Анатоліївна, доктор психологічних наук, професор;

Янчук Володимир Александрович (Мінськ, Білорусь), доктор психологічних наук, професор;

Шимко Віталій Артурович, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник.

Адреса редакції: вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»

03113, м. Київ, вулиця Табірна, 30-32, тел.: /044/ 455-57-57, 450-14-54; тел./факс: /044/ 456-84-28, 455-69-81
www.krok.edu.ua

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № П237-П7Р від 19.05.2006 р.

© Університет економіки та права «КРОК», 2018

© Автори статей, 2018

Зміст

Розділ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕнь. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

А.Й. Француз, О.П. Мельничук
Поняття, правова природа та сучасний стан міграційних процесів в Україні..... 5

Д.І. Ткач
Забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Угорщині (частина 2)..... 12

А.В. Міщенко
Засади конституційних обмежень соціально-економічних прав людини: європейський досвід та його значення для України..... 21

Є.В. Чайковська, І.І. Баликін
Генезис та перспективи утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні 30

А.Є. Шевченко
Рецензія на монографію «Конституційні основи бікамералізму в сучасних державах Європи: порівняльні аспекти» 36

Розділ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

В.К. Гіжевський, А.А. Сиротюк
Правове регулювання забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування 38

В.К. Гіжевський, Ю.О. Івахненко
Проблеми правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна в Україні..... 45

О.Б. Олійник, Я.Ю. Демченко
Правовий статус дитини в договорі сурогатного материнства 52

В.В. Корольова, І.А. Красюк
Право дитини на відшкодування моральної шкоди як один із способів захисту її особистих немайнових прав 58

В.В. Корольова, В.В. Кресан
Порівняльно-правовий аналіз механізмів набуття правової охорони на торговельні марки в Україні та деяких країнах-учасниках ЄС 64

В.В. Поліщук
Досвід країн Співдружності Незалежних Держав у питаннях правового регулювання медіації в господарських спорах 71

І.В. Леоненко, О.І. Трепак
Шляхи вирішення проблем кредитування фізичних осіб 80

І.А. Мельник
Становлення елементів механізму захисту прав позичальників споживчих кредитів в Україні 88

Розділ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

І.М. Доляновська, О.В. Гіфес
Правові проблеми розвитку інституту Уповноваженого Президента з прав дитини в Україні 95

Розділ 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

С.А. Саблук
Початки українського державотворення: кримінально-правовий аспект 104

І.М. Доляновська, А.С. Бобров
Колізії в тлумаченні поняття «громадська безпека» в законодавстві України та правовій науці 111

В.Б. Скоморовський, Ю.М. Хміляр

Охоронна діяльність, її поняття
та зміст, шляхи удосконалення 117

Ю.В. Шеляженко

Звіт про участь у Міжнародній конференції
з кримінального права у Оксфорді:
обмін знаннями і погляд на Україну 123

Розділ 5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ**Н.В. Abanina**

Time structuring of media communication:
differential approach 130

О. Petrunko, V. Teslenko

Change policy as "the new anti-burnout
psychology" for teachers 135

С.М. Мустафаев

Особенности эмоциональной сферы и
коммуникативной компетентности у подростков
с интернет-зависимым поведением 141

А.В. Складук

Статус дитини в проблемній сім'ї як чинник
репродукції сімейного досвіду 150

І.С. Птуха

Модель професіографії менеджерів
міжнародних торговельних організацій 156

Н.С. Чернега

Аналіз результатів соціального компоненту
в структурі іміджу закладів вищої освіти 162

Р.П. Шевченко

Реактивная и личностная тревожность
у студентов специальностей морского
и речного транспорта 170

**О.М. Васильченко, К.О. Даренська,
Л.І. Парашенко**

Особливості психологічної програми
з формування психофізіологічної готовності
дитини до школи 176

Ю.Г. Ковровський

Актуальні проблеми здійснення професійної
кар'єри персоналом системи Державної служби
України з надзвичайних ситуацій 183

О.М. Волуйко

Готовність до інноваційної діяльності
та діяльнісна рефлексія поліцейських 189

Ю.О. Живоглядів

Психологічний зміст екзистенціальної
проблематики: кроки до уточнення смислового
поля екзистенціальної психології та розширення
її інструментарію 197

І.В. Козицька, А.В. Щербенюк

Дослідження рівня розвитку та особливостей
інтелекту у молодших школярів
в залежності від статі 206

Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Конституційне право; муніципальне право. Філософія права

УДК 342.951

А.Й. Француз

*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
Університет «КРОК»*

О.П. Мельничук

*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет «КРОК»*

Поняття, правова природа та сучасний стан міграційних процесів в Україні

У статті розглянуто поняття та правову природу міграційних процесів як специфічного суспільно-правового явища, а також визначено основні чинники, які впливають на сучасний стан міграційних процесів та формування міграційної політики в Україні.

Ключові слова: міграція, мігранти, міграційні процеси, міграційний простір, населення, біженці, внутрішньо переміщені особи.

А.И. Француз

*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин
Университет «КРОК»*

А.П. Мельничук

*соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет «КРОК»*

Понятие, правовая природа и современное состояние миграционных процессов в Украине

В статье рассмотрено понятие и правовую природу миграционных процессов как специфического социально-правового явления, а также определены основные факторы, влияющие на

современное состояние миграционных процессов и формирование миграционной политики в Украине.

Ключевые слова: миграция, мигранты, миграционные процессы, миграционное пространство, население, беженцы, внутри перемещённые лица.

A. Frantsuz

Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of State and Legal Disciplines,

“KROK” University

O. Melnichuk

Graduate Student,

“KROK” University

Concept, legal nature and the current state of migration processes in Ukraine

The article deals with the concept and legal nature of migration processes as a specific social and legal phenomenon, as well as determines the main factors that influence the current state of migration processes and the formation of migration policy in Ukraine.

Key words: migration, migrants, migration processes, migration, population, refugees, internally displaced persons.

Постановка проблеми

У процесі формування України як демократичної, правової держави неодноразово піддавалися переосмисленню та переоцінці орієнтири внутрішньої та зовнішньої політики в питаннях регулювання міграційних процесів. Особливо актуальним дане питання є сьогодні. Окупація Кримського півострова та збройний конфлікт на Сході України докорінно змінили міграційну ситуацію в державі. Вперше, починаючи з 2014 року, в нашій країні категорія «внутрішньо переміщені особи» стала масовим явищем. Мільйони біженців з Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим (далі – АР Крим) вимушені сьогодні шукати притулок в інших регіонах України.

Істотно вплинуло на міграційні процеси в державі отримання Україною безвізового режиму з Європейським Союзом (далі – ЄС). Сьогодні багато студентської молоді виїжджає за кордон для навчання в європейських університетах, прагнучи згодом отримати дозвіл на офіційне працевлаштування та постій-

не місце проживання в країнах Західної Європи.

Достатньо серйозним чинником, який певною мірою впливає й на міграційні процеси в Україні, є міжнародні збройні конфлікти. Найчастіше захисту в Україні шукають громадяни Афганістану, Російської Федерації, Сирії, Іраку та Сомалі.

Отже, Україна зіткнулася з низкою загроз національній безпеці держави, що пов'язані з міграційними процесами. Це загальне зменшення чисельності населення (за певних умов може призвести до неможливості підтримання необхідного рівня господарського освоєння території), зокрема міграційне зменшення кількості осіб молодого та середнього віку; еміграція висококваліфікованих спеціалістів; притік та транзит нелегальних мігрантів з країн, що розвиваються, включаючи кримінальні елементи; нелегальна міграція наших співгромадян за кордон, чимало з яких опиняються у безправному становищі й позбавлені можливості користуватися захистом держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням питань регулювання міграційних процесів в Україні та світі в різні роки займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як Алфьоров С. М., Блінова М. С., Кузьменко О. В., Лончаков А. П., Малиновська О. А., Олефір В. І., Пирожков С. І., Прибитков І. М., Римаренко Ю. І., Романюк М. Д., Тиндик Н. П., Хомра А. У., Чехович С. Б., Шульга М. О. та ін. Результати їхніх досліджень одночасно дають можливість отримати більш чітке уявлення про методологію міграційних процесів та особливості їх організаційно-правового регулювання в державі.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сьогодні питання вдосконалення українського міграційного законодавства відповідно до європейських стандартів, що діють у цій сфері, висвітлюються на недостатньому рівні, в той час як, зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, така тематика становить цікавий і актуальний предмет наукових пошуків. При цьому, для того щоб провести якісне дослідження даної проблеми, необхідно насамперед детально розглянути та проаналізувати теоретико-правові засади становлення, розвитку й регулювання міграційних процесів в Україні на комплексному рівні.

Формулювання цілей статті

Основна мета даної статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукової літератури та сучасних статистичних даних визначити поняття і правову природу міграційних процесів в Україні, а також встановити основні чинники, які впливають на сучасний стан міграційних процесів та формування міграційної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Прагнення до зміни місця є однією з основних особливостей людини. Більше півстоліття тому з прийняттям Загальної декларації людини право на свободу пере-

сування отримало міжнародне визнання. Стаття 13 цієї Декларації свідчить: «Кожна людина має право вільно пересуватись та обирати собі місце проживання в межах кожної держави», «Кожна людина має право залишити та повернутись в будь-яку країну, включаючи свою власну» [1].

Міграційні процеси – це постійна характеристика будь-якого суспільства і в будь-яку епоху. Вони відіграють найактивнішу роль у формуванні територіальних спільнот людей, у підтримці умов постійного соціального відтворення. Однак перед тим, як перейти до розгляду сутності міграційних процесів, доцільно спочатку визначити, що собою являє термін *міграція*.

Уперше «міграція» вводить у науковий обіг в кінці XIX ст. англійським ученим Е. Равенштейном у роботі «Законои міграції» (1885 р.), який розглядає міграцію як безперервний процес, обумовлений взаємодією чотирьох основних груп чинників: 1) ті, що діють у початковому місці проживання мігранта; 2) на стадії його переміщення; 3) в місці в'їзду та 4) чинники особистого характеру.

Термін «міграція» відбувається від латинського *migratio* от *migro*, тобто переміщення, переселення. Існуючі словники пояснюють даний термін: як переселення, переміщення людей, етносів, їхніх частин або окремих представників, пов'язане зі зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього [2, с. 245]; як переміщення, переселення населення в середині країни або з однієї країни в іншу [3, с. 322]; як соціально-економічний і демографічний процес, що представляє собою сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, районами, поселеннями [4, с. 159]; як переміщення людей через територіальні межі або інші території зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий період часу [5, с. 176]; як переселення, переміщення населення, в середині країни – внутрішні міграції населення, з однієї країни в іншу – зовнішні міграції населення: еміграція, імміграція [6, с. 196]; як переміщення людей, пов'язане,

як правило, зі зміною місця проживання [7, с. 456]; як переміщення людей, працівників, пов'язане, переважно, зі зміною місця проживання і місця роботи [6, с. 196]; міграція людей є процесом їх переселення з метою облаштування та працевлаштування [8, с. 254].

Аналіз вищевикладених поглядів показує, що більшість дослідників, із незначними розходженнями, під міграцією розуміють переміщення людей між країнами, адміністративно-територіальними утвореннями, поселеннями, пов'язане, переважно, із тимчасовою або постійною зміною проживання, роботи, укладом життя.

Таким чином, основними ознаками, що дозволяють ідентифікувати міграцію серед інших переміщень населення, є:

а) переміщення людей, переселення, пересування, тобто – процес;

б) перетинання в процесі рухів як державних, так і адміністративних меж територій;

в) тимчасова або постійна зміна місця проживання або роботи;

г) метою міграції є поліпшення соціально-економічного стану.

Отже, виходячи з вищевикладеного, можна сформулювати авторське визначення **міграційних процесів**, під якими слід розуміти соціально-економічний та демографічний процес, який полягає у постійному чи тимчасовому переміщенні людей, етносів, їхніх частин або окремих представників всередині країни або з однієї країни в іншу, в зв'язку із зміною соціальних, економічних, кліматичних умов, виникненням збройних конфліктів на політичному, міжетнічному чи релігійному підґрунті або внаслідок особистих, політичних, релігійних переконань з метою працевлаштування, навчання та/або покращення умов проживання.

Як відомо, протягом усієї історії людства міграція призводила до зміни цивілізацій, до загибелі й народження етносів, соціального освоєння невідомого раніше географічного простору. В останні роки міграційні процеси стали глобальним викликом перспективам подальшого розви-

тку людства у XXI столітті. Достатньо зауважити, що щорічна кількість мігрантів (від 2 до 4 млн. осіб), по суті, випереджає світовий приріст населення. Загалом поза межами країни свого громадянства, за даними Міжнародної організації з міграції, проживає понад 125 млн. осіб, а на планеті налічується близько 1 млрд. внутрішніх мігрантів.

Україна не має досвіду врегулювання міграційних проблем, вона взагалі була відірвана від загальносвітових тенденцій становлення національних правничих інститутів і лише зараз, будучи на перехресті масових потоків соціальних переміщень людей, вона починає своє «входження» у складний міграційний простір, бурхливе міграційне буття.

За даними інтернет-сайту ООН (www.un.org), UN Statistics Division – спеціальний підрозділ ООН, що займається збиранням та обробкою статистичної інформації та координує міжнародні статистичні програми, провів дослідження кількості мігрантів у різних країнах світу. Результат для України невтішний. Так, уже станом на 2005 рік Україна входила до першої п'ятірки країн з найбільшою кількістю іммігрантів (посідала 4 місце після США, РФ та Німеччини). Звісно, що з того часу ситуація значно змінилася й не в кращому напрямку. Так, значну роль у глобальних міграційних процесах відіграла світова економічна криза, що сталася у 2008 році, а також військові конфлікти в Афганістані, Лівії, Сомалі, Іраку та Сирії [9, с. 11].

Окупація Кримського півострова та збройний конфлікт на Сході України докорінно змінили міграційну ситуацію в Україні за останні чотири роки. Вперше, починаючи з 2014 року, в нашій країні категорія «внутрішньо переміщені особи» стала масовим явищем. Мільйони біженців з Донецької та Луганської областей, а також АР Крим вимушені сьогодні шукати притулок в інших регіонах України. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, станом на 23 жовтня 2017 року кількість *внутрішньо переміщених осіб*

зі східних областей та Криму становила **1 604 059 осіб** [10].

Істотно вплинуло на міграційні процеси в державі отримання Україною безвізового режиму з Європейським Союзом. 6 квітня 2017 року Європейський парламент проголосував за надання безвізового режиму з ЄС для громадян України [11]. За внесення України до списку держав, громадянам яких скасовуються візові вимоги, проголосував 521 депутат Європарламенту. 17 травня – в Європарламенті відбулася урочиста церемонія підписання законодавчого акта, яким запроваджується безвізовий режим для громадян України [12].

11 червня 2017 року, через 20 днів після опублікування рішення в офіційному віснику ЄС, Україна врешті-решт отримала довгоочікуваний безвізовий режим між Україною та ЄС – статус, що дозволяє громадянам України вільно перетинати міждержавні кордони країн ЄС без попереднього звернення до посольства для отримання відповідного дозволу [13].

Починаючи з червня 2017 року, з України почався масовий відтік трудових мігрантів у країни ЄС, зокрема в Польщу, Чехію, Італію, Іспанію, Португалію та Німеччину. Так, наприклад, станом на 00.00 годин 23 червня прикордонна служба України оформила 741 тисячу 795 громадян, які виїхали до Європейського Союзу. Кордон із Польщею перетнули за цей час 12 796 громадян, 4874 – з Угорщиною, 2849 – з Румунією і 2 061 людина – кордон зі Словаччиною [13].

Сьогодні багато студентської молоді виїжджає за кордон для навчання в європейських університетах, прагнучи згодом отримати дозвіл на офіційне працевлаштування та постійне місце проживання в країнах Західної Європи. Так, тільки протягом 2009 – 2016 років кількість українців, які виїхали здобувати вищу освіту за кордон, зросла майже у три рази. Відповідно до результатів дослідження Інституту суспільних відносин (ISP), проведеного серед українських студентів у Польщі, кожен третій українець після закінчення

навчання у Польщі хоче поїхати на Захід. Повернення в Україну обмірковує тільки 7% респондентів. Понад 30% анкетованих після закінчення студій планує їхати далі у західні країни ЄС [14].

Як зазначає Міністр соціальної політики України Андрій Рева, «зараз спостерігається друга хвиля міграції і, за даними Державної прикордонної служби, за кордон, щоб працювати на постійній основі, виїхали 3 мільйони 200 тисяч українців. Що стосується першої хвилі міграції, вона трапилася в 1990-х роках. Тоді виїхало в два рази більше людей – близько 7 мільйонів українців» [15]. Узагалі ж, за даними Міністерства соціальної політики України, сьогодні до 9 мільйонів українців виїжджають на сезонні заробітки за кордон. При цьому ще понад 3,2 мільйони працюють та проживають за кордоном на постійній основі [16].

Досить цікавим є й той факт, що, незважаючи на агресію з боку Російської Федерації (далі – РФ) відносно України, тільки у січні-червні 2018 року близько 238,7 тисяч українців виїхало до Росії на заробітки. Крім цього, за даними російського МВС, у 2017 році кількість українців, що виїхали до РФ на заробітки, перевищила півмільйона осіб, ще близько 85 тисяч отримали російське громадянство [16].

Достатньо серйозним чинником, який певною мірою впливає й на міграційні процеси в Україні, є міжнародні збройні конфлікти. Так, згідно з інформацією, наданою Державною міграційною службою, станом на 2017 рік в Україні близько 3 тисяч втікачів, які отримали міжнародний захист. 2 400 отримали статус біженця, а 674 – статус осіб, які потребують додаткового захисту. Найчастіше захисту в Україні шукають громадяни Афганістану, Російської Федерації, Сирії, Іраку та Сомалі [17].

Отже, сучасна міграція, за значенням впливу на світовий соціально-економічний, соціокультурний і політичний простір, порівнюється з «великим переселенням народів». Однак, на відміну від

колишніх політичних епох, змінилася не тільки природа (нерівномірність поширення населення на планеті, різні природні й соціальні умови життя людей) та умови (можливості переміщення: швидкість, інтенсивність міграційних потоків) міграцій, але й спрямованість – міграція набула доцентровий характер. Якщо традиційні міграційні потоки були спрямовані від центру до периферії (ідея «завоювання», «дифузії»), то в індустріальну епоху напрямки міграцій діаметрально змінилися (переважає ідея «збирання», «концентрування»).

Ще ніколи люди не міняли місця свого проживання у такій кількості й так інтенсивно, як зараз. Сучасна міграція являє похідне соціальне явище, що обумовлене дією комплексів соціально-економічних (трудова, професійна міграція та ін.), демографічних (статеві-вікова диференціація міграційних потоків), політичних (біженці), етнокультурних (депортація, геноцид, етноцид або національна єдність, повернення на Батьківщину) факторів [9, с. 12].

Міграція активно впливає на темпи й характер розвитку країн і регіонів. На значущості міграційної проблематики постійно наголошує ООН. Так, за підрахунками ООН, загальна кількість мігрантів у світі станом на сьогоднішній день складала 258 млн. осіб, тобто з 2000 року цей показник збільшився на 49%. Про це йдеться в доповіді про міжнародну міграцію Департаменту з економічних і соціальних питань ООН. Як зазначається, серед країн-донорів мігрантів Україна займає восьму позицію у світі за їхньою кількістю. Загалом частка мігрантів серед усього населення Землі становить 3,4%, тоді як у 2000 році вона складала 2,8%. Половина всіх мігрантів живе в десяти країнах. Найбільша кількість (майже 50 млн. осіб) живе в США, далі йдуть Саудівська Аравія, Росія та Німеччина – в кожній з них живуть близько 12 мільйонів мігрантів. П'яте місце посіла Великобританія, в якій зараз проживають дев'ять мільйонів мігрантів [18].

Отже, міграція як просторовий рух

населення властива всім людським суспільствам. Однак інтенсивність, спрямованість і склад міграційних потоків, їх соціальні, економічні й демографічні наслідки істотно розрізняються не тільки в різні історичні епохи, а й у країнах з різним рівнем економічного розвитку, різними природно-географічними умовами і структурами населення.

Таким чином, міграція населення – це складний за своєю природою, формою прояву і наслідків процес. Чим інтенсивніше протікають міграційні процеси, тим більш суттєві зміни вносяться в різні зрізи соціальної структури населення, тим у більшій мірі змінюється його територіальне розміщення. Міграція сприяє обміну трудовими навичками та виробничим досвідом, сприяє розвитку особистості, впливає на сімейний склад і статеві-вікову структуру, безпосередньо пов'язана з соціальною, галузевою та професійною мобільністю населення [9, с. 13].

Висновки

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що міграція як просторовий рух населення властива всім людським суспільствам. Однак інтенсивність, спрямованість і склад міграційних потоків, їх соціальні, економічні й демографічні наслідки істотно розрізняються не тільки в різні історичні епохи, а й у країнах з різним рівнем економічного розвитку, різними природно-географічними умовами і структурами населення.

Таким чином, міграція населення – це складний за своєю природою, формою прояву і наслідків процес. Чим інтенсивніше протікають міграційні процеси, тим більш суттєві зміни вносяться в різні зрізи соціальної структури населення, тим у більшій мірі змінюється його територіальне розміщення. Міграція сприяє обміну трудовими навичками та виробничим досвідом, сприяє розвитку особистості, впливає на сімейний склад і статеві-вікову структуру, безпосередньо пов'язана з соціальною, галузевою та професійною мобільністю населення.

Література

1. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1948 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU48001D.html (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
2. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії // Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. – К., 1993. – 800 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Мысль, 1972. – 847 с.
4. Современный словарь по социологии / под ред. Д. М. Гвишиани – М.: Наука, 1989. – 479 с.
5. Демографический энциклопедический словарь // Под ред. Д. И. Валентей. – Г.: Советская энциклопедия, 1985. – 608 с.
6. Современный экономический словарь // Под ред. Б. А. Райзберга, Л. Ш. Лозовского, Е. Б. Стародубцева. – 2-е издание. Г.: Инфра – М., 1998. – 479 с.
7. Большой экономический словарь // Под ред. А. Н. Азриляна. 2-е издание, дополненное, переработанное. – М.: Институт новой экономики, 1997. – 1280 с.
8. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. Римаренко, за ред. Ю. Римаренко. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.
9. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів: Навч. посібник / кол. авт. Алфьоров С. М., Мінка Т. П. та ін.; Дніпропетровськ: Дніпропет. держ. ун-т внут. справ, 2012. – 326 с.
10. Мінсоцполітики назвало точну кількість переселенців з Донбасу і Криму. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1701466-minsotspolitiki-nazvalo-tochnu-kilkist-pereselentsiv-z-donbasu-i-krimu> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
11. Європарламент проголосував за безвізовий режим для України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/6/7140445/> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
12. Це історичний день для України та Євросоюзу – Президент взяв участь в церемонії підписання документу про запровадження безвізового режиму з ЄС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/news/ce-istorichnij-den-dlya-ukrayini-ta-yevrosoyuzu-prezident-vz-41422 (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
13. Безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Безвізовий_режим_між_Україною_та_Європейським_Союзом (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
14. За сім років кількість українських студентів за кордоном зросла майже утричі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1737943-za-sim-rokiv-kilkist-ukrayinskikh-studentiv-za-kordonom-zroslo-mayzhe-utrichi> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
15. Рева оголосив, що кількість українців, які постійно працюють за кордоном, перевищила 3 мільйони. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/politics/374910/> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
16. За півроку майже 240 тисяч українців виїхали на заробітки до Росії — МВС РФ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/za-pivroku-maizhe-240-tysiach-ukrainsiv-vyikhaly-na-zarobitky-do-rosii> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
17. Біженці в Україні: дороги і роки поневірян. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uain.press/articles/bizhentsi-v-ukrayini-dorogy-roky-poneviryan-601797> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.
18. В ООН назвали загальну кількість мігрантів у світі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/oon-nazvali-obshchee-kolichestvo-migrantov-1513672490.html> (дата звернення 15.01.2019) – Назва з екрана.

УДК 342.7(439)

Д.І. Ткач
доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародних зв'язків,
Університет «КРОК»

Забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Угорщині (частина 2)

У статті аналізується угорський досвід забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Показано, з якими складнощами стикається угорське суспільство в утвердженні на практиці принципу рівноправності, забезпечення скорочення розриву між проголошеними в Конституції правами і свободами особи, а також закріпленими в ній гарантіями цих прав і свобод та повсякденною практикою їх реалізації і захисту.

Ключові слова: Угорщина, Конституція, розбудова правової держави, забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Д.И. Ткач
доктор политических наук, профессор,
проректор по международным связям,
Университет «КРОК»

Обеспечение прав и свобод человека и гражданина в Венгрии (часть 2)

В статье анализируется венгерский опыт обеспечения прав и свобод человека и гражданина. Показано, с какими сложностями сталкивается венгерское общество в утверждении на практике принципа равноправия, обеспечения сокращения разрыва между провозглашенными в Конституции правами и свободами человека, а также закрепленными в ней гарантиями этих прав и свобод и повседневной практикой их реализации и защиты.

Ключевые слова: Венгрия, Конституция, развитие правового государства, обеспечение прав и свобод человека и гражданина.

D. Tkach
Professor, doctor of political Sciences,
Vice-rector for international Affairs
“KROK” University

Ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen in Hungary (part 2)

The article analyzes the Hungarian experience of providing human and citizen rights and freedoms. The Hungarian society is confronted with the difficulties encountered in affirming the principle of equality in practice, ensuring the reduction of the gap between the rights and freedoms of the person proclaimed in the Constitution, as well as the safeguards of these rights and freedoms enshrined in it, and the everyday practice of their implementation and protection.

Keywords: Hungary; Constitution; development of the rule of law; ensuring rights and freedoms of man and citizen.

Постановка проблеми

Проблема розбудови правової держави, забезпечення прав і свобод людини для сучасної Угорської держави і суспільства набуває нині особливого значення. Права людини, як невід’ємна складова правової держави, є складним, багатовимірним явищем. Яким чином обмежити всевладдя держави, утвердити на практиці принцип рівноправності, зменшити розрив між проголошеними в Конституції правами і свободами особи, а також закріпленими в ній гарантіями цих прав і свобод, та повсякденною практикою їх реалізації і захисту? На ці та інші запитання шукають відповіді юристи, політологи, громадські діячі, урядовці, парламентарії.

Вищезазначена проблема надзвичайно актуальна й для України, яка за роки незалежності так і не спромоглася збудувати основи правової держави, реформувати судову систему, забезпечити права та свободи власним громадянам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Поряд із розглядом деяких публікацій угорських та українських фахівців, а саме Pokol Béla, Kőrösenzi András, Sajo András, Д.Ткача, Є. Кіш, у яких аналізується проблема розбудови правової держави, забезпечення прав і свобод людини у сучасній Угорській державі, предметом опрацювання стали положення Конституції Угорщини, що стосуються цієї тематики, а також відповідні нормативно-правові акти.

Не вирішена раніше частина загальних проблем

Конституційне реформування правосуддя в Україні з метою подальшої розбудови держави є надзвичайно важливим завданням для нашої країни. Тому в цьому контексті великого значення набуває вивчення досвіду тих держав, які пройшли схожий з Україною шлях створення демократичного суспільства. Саме такою країною є Угорщина. З урахуванням того, що

наші сусіди у цих процесах мають певні успіхи та невдачі, дослідження угорської практики у цій царині є, безумовно, корисним, що, у свою чергу, дає змогу вирішити частину загальних проблем, які не розглядалися раніше.

Формулювання цілей статті

Із врахуванням зазначеного вище, мету роботи сформулюємо таким чином: дослідити головні напрямки забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Угорщині; на підставі аналізу визначити деякі особливості, притаманні саме цій країні у такому складному процесі.

Основні матеріали дослідження

У галузі освіти, художнього самовираження і культурних прав в Угорщині прийшла пора ревізіонізму. Залежно від національного контексту популістські наративи можуть різнитися, але у всіх них є спільна риса – різкий поділ суспільства на своїх і чужих. Свої – це «народ», уявне співтовариство, на боці якого виступають і народні захисники-популісти, а чужі – ті, хто ймовірно проти «народу».

В основі їх ідеології не завжди лежить явний націоналізм, але він завжди підспудно є базою для мобілізації на основі приналежності до певної ідентичності, про що свідчать етноцентрична риторика популістських партій з натиском на суверенітет держави і захист «корінного населення» (нативізм).

Як заявив Віктор Орбан у своїй промові під час літнього «Вільного університету» і студентського табору в Балваніосі, «Угорська нація – це не просто група людей, це спільнота, яка потребує організації, зміцнення і, по суті, готовності до спільних дій» [1].

Реалізація цієї мети потребує єдиного уявлення про спільне минуле. Для цього конструюються міфи про славне героїчне минуле, в якому «народ» завжди поперемінно виступає то жертвою (ворогів), то героєм (ворогів долають).

У семіотичну систему входить і щільний зв'язок з християнством, особливо католицького зразка, і схвалення традиційних цінностей (цінностей сім'ї та традиційних гендерних ролей), а також і те, що «народ» наділяється органічною культурно-історичною самобутністю ще до того, як він перетворюється в політичну спільноту.

В Угорщині дане уявлення введено навіть у Конституцію, прийняту в 2011 році, преамбула якої містить численні посилення на національні історичні та культурні символи, такі як король Святий Іштван I, християнська традиція, угорська культура і мова.

Як зазначалося Венеціанською комісією, в преамбулі є низка потенційно неоднозначних тверджень і понять, які «можуть викликати занепокоєння», такі як оголошення неправомочності Конституції 1949 року, через що можуть виникнути юридичні суперечки, і «широке трактування угорського народу».

Наявність сконструйованого наративу про минуле також дозволяє неліберальному угорському уряду здобувати підтримку мас з метою проведення певної політики шляхом присвоєння символічної цінності окремим історичним подіям. В якості прикладу можна навести риторичу Віктора Орбана про «диктат» під час підписання Тріанонського мирного договору (в 1920 році між Угорщиною і альянсом країн-переможниць Першої світової війни). Відразу після виборів 2010 року був прийнятий закон про святкування в річницю підписання Тріанонського миру Дня народної єдності.

В Угорщині спрощені посилення на історичні постаті та події використовуються для обґрунтування нинішньої політики, що продемонстрував виступ Віктора Орбана наприкінці так званих «народних консультацій» під назвою «Стоп Брюссель». Він заявив: «Святий Ласло посилив угорську державу: він захистив нас від нападів зовнішніх сил і підступів внутрішніх інтриганів, забезпечив незалежність країни шляхом проведен-

ня прагматичної політики в оточенні потужних держав того часу. Стоп Брюссель. Він затулює Угорщину від руйнування кочівниками. Стоп мігранти. Слідуючи повчанням Св. Іштвана, він зміцнив ідентичність угорської держави і угорського народу. Стоп Сорос. Століттями угорці йшли цим шляхом, і від цього шляху ми, угорці сьогоднішні, не збираємося відхилитися» [2].

Подібне підпорядкування собі національної історичної пам'яті будується на ідеалізації минулого, а одночасно дозволяє з релятивістських або навіть ревізійністських позицій розцінювати інші, темніші періоди вітчизняної історії.

Говорячи про академічну свободу, ситуація в Угорщині особливо несприятлива. Придушення тут почалося задовго до атаки на Центрально-Європейський університет. Фактично, подібні удари почалися ще в 2010 році – тоді були висунуті звинувачення в корупції з боку філософів і академіків, тоді почалося непомірне виділення коштів лояльно налаштованим до уряду науковцям та жорстке врізання критично налаштованим структурам, а на посади, що відповідають за контроль над використанням фінансування в науковому середовищі, були призначені потрібні люди.

Що стосується змісту навчальних програм, були скорочені бюджети соціальних, гуманітарних наук, економіки і права, а в фаворитах виявилися науки точні. Заохочувалося небажання ВНЗ посилювати вивчення прав людини, а також розгляд військових злочинів винятково з позицій національного контексту.

У сфері початкової і середньої освіти в Угорщині проведена загальна централізація та зміна структури, але при цьому фінансову й адміністративну відповідальність за сферу освіти, як і раніше, несуть місцеві органи влади, фінансування з центру на ці потреби зменшилося. Як наслідок, багато муніципалітетів управління школами передали церкві, особливо в містечках і селах, де школа тільки одна. Значно зросло адміністративне навантаження

на педагогів, а профспілки через свою слабкість на це не реагують.

В Угорщині розширюється виховання в дусі християнської віри і «традиційних цінностей» за рахунок зміни шкільних програм та підручників, введений новий курс з етики і вивчення Біблії. В Угорщині серйозною проблемою залишається сегрегація освіти, особливо щодо ромського населення. Незважаючи на декларовану рівність шкіл перед законом, зростаюча кількість релігійних шкіл на практиці призводить до дискримінації. Значна частина дітей навчається в школах, які в більшості своїй знаходяться під управлінням церкви.

Коли у суспільній дискусії переважають маніпуляції страхами, в суспільстві виникають напруга і нові можливості контролю, а представники меншин виштовхуються в соціальну ізоляцію. «Популісти керують країною шляхом підміни проблем, а не їхніх рішень. Навмисна безладність, постійні випадки з засідки, невпинне маневрування і повсюдні переведення стрілок – це їх повсякденність. Їхнє улюблений засіб спілкування – провокування конфлікту. Вони не проти, якщо їх будуть ненавидіти, адже їх два базових устремління – «захищати» і «отримати верх» – недосяжні без наживання ворогів», – описує Миклош Харасті [3]. «Народ» у промові цього популіста підноситься як єдине ціле, оформляється в популістському протистоянні між «простими людьми» і «корумпованою верхівкою», а політика, як стверджується, повинна бути «виразом *volonte generale*, тобто волі народу» [4].

Парадигма «ми – вони» потребує сценарію загроз і ворогів, чи то внутрішніх, чи то зовнішніх; пошук змови – це невід’ємний елемент понятійного конструювання страху в риториці правого популіста.

Змови проти «нас – вони» бувають різні. В залежності від обставин і ймовірного джерела політичних дивідендів, це можуть бути мігранти, євреї, цигани, міжнародні банки, мусульмани і т.д. Ті, що відкидають подібну логіку всередині країни, оголошуються «зрадниками» і під-

даються цькуванню без жодної презумпції невинуватості. В Угорщині НУО, що підтримують біженців, ганьбляться при кожному можливому приводу, коли мова йде про проблеми, пов’язані з мігрантами, на них публічно наводять наклеп і докоряють у роботі проти національних інтересів.

Найчастіше кампанії, що дискредитують, а також «полювання на відьом» організовуються перед запланованими змінами, що проводяться в політиці або законодавстві, для того щоб їх обґрунтувати і забезпечити підтримку населення, граючи на реальних або уявних страхах.

Перемога «Фідеса» в Угорщині в 2010 році була обумовлена насамперед наслідками фінансової кризи, що породили словесну війну із закордонними і міжнародними банками, які були позначені як основні «вороги», а також дали привід «під шумок» заговорити про «економічний суверенітет» і включення значної частки банківського сектору в національну власність.

У серпні 2013 року провладні ЗМІ (Heti Valasz) почали атаку на Фонд відкритого суспільства і консорціум організацій під керівництвом «Норвезькими грантами» (Норвегія і Європейська економічна зона). Були опубліковані назви НУО, які отримують гранти цих фондів, а самі організації були звинувачені в служінні «закордонному інтересу». Дані звинувачення, підтримані й членами уряду, ознаменували початок тривалої кампанії з дискредитації цих організацій, після чого відбулося й ухвалення закону про зовнішнє фінансування НУО[5].

Розсіювання паніки і використання «нелегальних мігрантів» та мусульман в якості «цапа-відбувайла» стали потужними опорами антимігрантської політики в Угорщині, що допомогло заручитися народною підтримкою в спротиву уряду країни політиці ЄС щодо біженців, зокрема розподілу квот.

Все-таки в Угорщині хвиля заяв пішла набагато далі звичайних вимог про більш жорсткий контроль імміграції. Через високий ступінь централізації влади і неба-

чено оскаженілої ксенофобської кампанії склалася ситуація, незрівнянна з іншими країнами Європи, коли навіть лідери релігійних і благодійних структур, які повсюдно висловлюються на підтримку біженців, в Угорщині роблять антимігрантські заяви.

Прийоми громадської дискусії перевершують ультраправий популізм, який проявляється в Західній Європі – в мові не залишається жодних, навіть самих поверхневих бар'єрів політичної коректності, що призводить до виникнення нових лінгвістичних понять. В якості прикладу можна навести введення в публічний лексикон слова *migrans* (мігрант) в угорській провладній пропаганді, наповненого неприховано негативним сенсом, по суті образливого.

До початку 2015 року це слово використовувалося тільки вченими, в повсякденній угорській мові воно не існувало. Паралельно з освоєнням і надмірним використанням цього поняття, в провладних ЗМІ практично було заборонено використання слова «біженець». Перевагу віддали терміну іноземного походження з негативним забарвленням, а не «своєму» слову, яке може певну частину суспільства схилити до солідарності з біженцями.

Заволодіння громадським дискурсом допомагає створити атмосферу паніки в зв'язку з нібито існуючої загрозою самому існуванню нації через «ісламське вторгнення». Як сказав Віктор Орбан в уже згадуваній промові під час роботи XXVII річного «Вільного університету» і студентського табору в Балваніосі, «міграція являє собою загрозу, сприяє поширенню тероризму і зростанню злочинності. Масова міграція вносить фундаментальні зміни в культурне обличчя Європи. Масова міграція руйнує національну культуру».

Характерним прикладом розпалювання ненависті й страху є кампанія, піднята популістськими і неліберальними партіями проти Джорджа Сороса в Угорщині. У кампанії воедино склалися мотиви ксенофобії, антисемітизму й ненависті до елітарних верств суспільства. Це прекрасний

мотив для «полювання на відьом», до якого закликають авторитарні популісти правового толку, з присмаком одвічних антисемітських викриттів [6].

Нападки на Джорджа Сороса з боку провладних мас-медіа, членів правлячих партій і керівників уряду в 2018 році зросли в рази – він був звинувачений у підривної діяльності й змові проти національних інтересів в Угорщині. Антисоросовські настрої в Угорщині посприяли посиленню і звичайного антисемітизму. В червні 2017 р. пройшла масована кампанія проти Сороса, вона офіційно призначалася для підтримки урядової антимігрантської політики. Країну наводнили рекламні щити, плакати і телеролики, сукупна вартість яких, за підрахунками, становить близько 21 мільйона доларів США. На них зображується усміхнений Сорос із написом «Не дамо Соросу сміятися останнім».

Як повідомляється, це безпрецедентно персоналізоване знущання спричинило кілька антисемітських інцидентів у різних регіонах країни, таких як дописування на плакатах графіті зі словами «пархатий» або зіркою Давида; приклеювання плакатів на підлозі громадського транспорту, щоб пасажирі стояли на зображенні Сороса. Подібні інциденти сталися не тільки в Будапешті, а й по всій країні. Наприклад, в Залаегерсезі був осквернений міський меморіал, присвячений пам'яті Голокосту, а багато плакатів понівечені антисемітськими розписами.

Білборди зняли напередодні початку чемпіонату світу з водних видів спорту в Будапешті 13 липня 2017 року. Офіційним приводом для цього стало закінчення «народних консультацій з питань міграції», в рамках яких були розвішані плакати.

Тлумачення «демократії» як влади «демосу» в найпростішому його розумінні – народу, людей і єдиного суспільства, в якому панує повна згода з усіх питань глибоко суперечить поняттю суспільства, об'єднаного в своїй різноманітності, що лежить в основі сучасної ліберальної демократії. Популісти не допускають інаковості й не терплять різноманітності думок,

без чого демократія неможлива [7], а також відкидають процедури, властиві представницькій демократії.

Влада простої більшості веде до трансформації політики в бік безперервного плебісциту, що підриває легітимність і авторитет політичних інститутів та органів, які не обираються. В дійсності, референдуми і «народні консультації» проводяться не для того, щоб насправді дізнатися думку народу, а тільки щоб підтвердити вірність політичного курсу вождів.

У жовтні 2016 року в Угорщині після рішення уряду правовими методами оскаржити систему квот ЄС щодо розподілу біженців у державах-членах був оголошений референдум з питання біженців. Формулювання питання, що виносилися урядом на референдум, було підібрано з метою тиску на емоції і боязнь перед втратою національного суверенітету: «Чи хочете Ви, щоб Європейський Союз отримав право на обов'язкове розміщення на території Угорщини неугорських громадян без згоди парламенту?» [8].

У ході кампанії не пояснювався контекст, не наводилася статистика про кількість тих, хто прибув, не давалося обґрунтування необхідності знаходження національного рішення для врегулювання кризи. Навпаки – йшла відкрита агітація проти «нелегальних мігрантів», які нібито становлять загрозу безпеці, культурній самобутності й самому існуванню Європи. А по всій країні були розвішані плакати, що поширюють неправдиву інформацію. Наприклад: «Чи знаєте Ви, що з початку мігрантської кризи через теракти в Європі загинуло більше 300 людей?», «Чи знаєте Ви, що Брюссель хоче поселити в Угорщині стільки нелегальних мігрантів, скільки вистачить на окреме місто?».

Зрештою на референдум прийшло менше половини всіх виборців, тобто він не відбувся. Але 98% тих, хто проголосував, віддали голоси проти прийому біженців, що дало Віктору Орбану підстави заявити про перемогу.

У квітні 2017 року угорською владою були розпочаті так звані «народні консуль-

тації» під назвою «Стоп Брюссель». За задумом, у рамках консультацій повинні були пройти «опитування» громадської думки з приводу відносин Угорщини з ЄС. Ініціатива багатьма угорськими опозиційними політиками була охарактеризована як маніпулятивна і суб'єктивна, владою була піднесена як величезний успіх. Ця кампанія була забезпечена дорогою інформаційною підтримкою, полягала в заповненні простого опитувальника, надісланого населенню, в якому містилося шість питань, текст яких підказував «правильну» відповідь, це все доповнювалося некоректно підібраними фактами. «Консультації» змусили Європейську комісію опублікувати фактологічно обґрунтовані відповіді на заяви влади в рамках кампанії «Стоп Брюссель» [9].

Поняття народного суверенітету (правління більшості) лежить в основі популістського і неліберального мислення, яке за своєю природою суперечить концепції індивідуальних прав, що гарантує рівні права кожній людині, в тому числі захист і заохочення прав меншин. У неліберальній системі права надаються вибірково, за належністю до певної групи, і за цим же принципом відчужуються.

Принцип правової держави також вважається обмеженням колективної волі народу. Народний суверенітет прагне позбутися системи стримувань і противаг, від балансу гілок влади. Як в інтерв'ю в 2014 році заявив Віктор Орбан, «стримування і противаги – американський винахід, який Європа в силу інтелектуальної посередності вирішила запозичити й у себе використати» [10].

Серйозні складнощі викликає прийняття в Угорщині законодавства, яке носить явно реакційний характер та послабляє захист прав людини, особливо щодо таких груп населення, як мігранти та бездомні, а також сприяє відхід назад у правах жінок. Права людини новою угорською конституцією визнаються, але їх дію значно ослаблено «спецзаконами», в яких суть цих прав повинна прописуватися детально, а не за допомогою широких і розпливчастих

формувань і, що характерно, відсутність посилань на міжнародні та європейські стандарти.

Так, наприклад, в Угорщині існує законодавство про рівність і недискримінацію, що загалом відповідає міжнародним і європейським стандартам. Основні проблеми виникають, коли вони використовуються на практиці й владі потрібно надати опір дискримінаційним настроям у громадському дискурсі, побороти мову ворожнечі та забезпечити відповідальність за такі діяння.

Неліберальний уряд Угорщини взяв на озброєння мислення ультраправих сил і консервативних антигендерних рухів, які стверджують, що гендерна рівність – це «ідеологія», і переставив помилкові терміни «гендерна ідеологія» та «гендерна теорія», що применшує досягнення у сфері гендерної рівності.

Насамперед боротьба ведеться проти «пропаганди» прав ЛГБТ, репродуктивних прав і біотехнологій, сексуальної освіти й освіти в сфері рівності. Функція родини в традиційній системі цінностей, у тому числі уявлення про роль жінки в родині, йдуть поруч зі світоглядом про бажаність етнічно гомогенного і «морального» суспільства.

У країні давно переважають гендерні стереотипи, традиційні погляди про роль жінок і чоловіків, а також гомофобські переконання, але за останні роки вдалося добитися чималого прогресу в зміні ментальності та громадської думки. У цьому сенсі ініціативи сприяння «традиційним цінностям», що виникають в Угорщині, представляють собою істотний крок назад. У Конституції Угорщини зафіксований принцип захисту права на життя з моменту зачаття, а шлюб визначено винятково як союз між чоловіком і жінкою.

При цьому аборт легальний з 1953 року і, за опитуваннями, угорське суспільство, на відміну від польського, досить позитивно ставиться до права вибору щодо цього питання. Згідно з угорським Актом про захист сім'ї, що набув чинності з 2012 року, сім'я створюється на основі гетеросексу-

альної пари і їх дітей або родичів по прямій лінії.

На даній концепції будується й оподаткування. У новий Цивільний кодекс, який вступив у силу в 2014 році, не включений інститут цивільного партнерства між особами тієї ж статі – воно регулюється іншим актом і під визначення «сім'ї» не підпадає.

Зареєстроване одностатеве партнерство визнано в Угорщині у 2009 році, його учасникам забезпечуються права і гарантії. Але поправки в конституцію та законодавство зупинили подальші дискусії про введення одностатєвого шлюбу.

Антигендерний дискурс в Угорщині щільно пов'язаний з більш загальним

дискурсом про необхідність оберігати угорський народ і його традиції від «зовнішніх впливів» і «внутрішніх лібералів», тобто проти «гендерної ідеології». У цьому плані використовуються страхітливі формулювання, що вселяють думку про загрозливий характер цього явища для Угорщини.

Чим далі, тим більше гендерна рівність підноситься як поняття, яке асоціюється з комунізмом, «традиціоналістські» розмовні конструкції вже віддзеркалилися на правах жінок і гендерній рівності. Представництво жінок на державних посадах з приходом «Фідес» до влади знизилося. В угорському уряді зараз немає жодної жінки, а в парламенті після виборів 2014 року жінки складають лише 10%.

Це найнижчий показник в Європі, а в світовому масштабі з даного індикатору Угорщина, згідно з відомостями Міжпарламентського союзу, займає 160-е місце. Налаштованість проти «гендеру» також відбилася на ході боротьби з домашнім і гендерним насильством. Угорщина не ратифікувала Стамбульську конвенцію, обґрунтовуючи відмову «гендерним» характером документа.

Отже, на основі вищенаведеного можна зробити висновок, що навіть у тих постсоціалістичних країнах, які пішли шляхом побудови демократичної правової держави, існує загроза подальшого розвитку системи забезпечення прав та свобод

людини й громадянина і наступу на громадянське суспільство.

В Угорщині неліберальний уряд уже тричі на останніх парламентських виборах приходив до влади, причому отримуючи дві третини мандатів у Державних зборах. Їх електоральні перемоги будувалися на кампаніях щодо гноблених груп і меншин, а також на обіцянках поліпшення добробуту народу, підвищення соціальної допомоги, пенсій, рівня життя. За їхніми твердженнями, завдяки їх приходу до влади «народ став жити краще». Вони і далі стверджують, що їхня перемога на виборах виправдовує їхню політику і що саме цієї політики від них чекають люди.

Найчастіше неліберальна угорська влада, зловживаючи парламентською більшістю, не дотримується правил законодавчого процесу і для просування своєї політики приймає рішення без консультацій з організаціями, які представляють громадянське суспільство.

Початок 90-х років, коли Угорщина стала на шлях демократичного розвитку, породив надію на розширення можливостей для громадянського суспільства і правозахисників. У зовнішній політиці країни з'явився компонент просування прав та свобод людини й громадянина і підтримки громадянського суспільства.

Протягом останніх декількох років в Угорщині почалася хвиля систематичних порушень свободи зібрань та асоціацій, що дало старт «глобальному наступу» на правозахисні НДО.

Роботі правозахисників усе більше заважає наростаюча необхідність захищатися від нападів, таких як словесні або фізичні напади, стеження, погрози, наклепницькі кампанії. Утиски правозахисників ідуть паралельно із заходами, спрямованими на сприяння так званим «традиційним цінностям» або побудові «демократії неліберального типу».

Політичні сили країни, що виступають за традиційні й неліберально-демократичні цінності, насправді прагнуть свої власні культурні норми і особливості підняти над міжнародним правом і стандартами, тим

самим підриваючи принцип універсальності прав людини. Це не просто неліберальна політика – це хвороба демократії.

Коли демократична країна нездужає або коли в ній бере гору принцип «традиційних цінностей», держава чи недержавні суб'єкти отримують можливість придушення думки незгодних з метою захисту власних інтересів. Обмеження на використання фундаментальних свобод спрямовані на дискримінацію тих, хто критикує владу за утиски в правах певних категорій населення. Вони ж змушують замовкнути тих, хто вимагає змін у політиці, яка суперечить зобов'язанням у галузі прав людини, і підірвати авторитет тих, хто викриває порушення прав людини в Угорщині за кордоном або на рівні міжнародних органів, таких як Європейський суд з прав людини.

В Угорщині правозахисників звинувачують у діях, спрямованих нібито проти національних інтересів. Неліберальна угорська влада прагне вбити клин між правозахисниками і рештою суспільства. Стигматизація в очах громадськості ускладнює процес залучення нових кваліфікованих кадрів і експертів у правозахисні організації.

Також угорською державою вітається і підтримується, в тому числі за рахунок бюджетних коштів, створення менш критично налаштованих НУО.

Незалежні НУО в таких умовах виштовхуються на другий план, а провладні всіляко легітимізуються. Нерідко «власні» організації засновуються політичними діячами, членами уряду або парламентаріями і ними ж іноді управляються паралельно з політичною діяльністю. «Кишенькові НУО» з плином часу беруть гору, так як перед ними відкриваються всі двері. Їх же відправляють і на міжнародні майданчики, де вони можуть поширювати свої погляди.

Протягом останніх років правозахисні організації Угорщини могли безперешкодно просувати права людини для всіх громадян, створивши в державі систему стримувань і противаг. Усе це зовсім недавно різко змінилося.

Багаторічні спостереження за розвитком системи охорони прав людини в Угорщині породили у нас упевненість, що країна приєдналася до когорти держав, де права людини можна вільно і відкрито просувати й захищати.

Виявилося, що країна, яка недавно представлялася зразковою, показовим прикладом безхмарного переходу до демократії в Європі, незабаром стала предметом заклопотаності цілої низки європейських інститутів.

У той же час немає сумніву в тому, що Угорщина завдяки членству в ЄС та НАТО врешті-решт зможе подолати цю «хворобу молодой демократії». Безумовно, на це їх спонукає членство у вищезгаданих міжнародних організаціях.

Висновки

Уроки Угорщини у цій царині мають важливе значення для забезпечення належного функціонування та розвитку України як правової та демократичної держави, розбудови громадянського суспільства в Україні та утвердження прав людини. Система забезпечення прав та свобод людини й громадянина в країні потребує від української влади ще більшої уваги, ніж в Угорщині. Якщо у наших сусідів мова йде про вже створений лад у цій царині, який потрібно вилікувати, то в Україні процес забезпечення прав та свобод людини і громадянина знаходиться лише у зародковому стані. Тому вже на цьому етапі українським владним структурам потрібно враховувати помилки угорців, щоб не допустити їх у майбутньому.

Література

1. Prime Minister Viktor Orban's Speech at the 25th Balvanyos Summer Free University and Student Camp, 26.07. 2014.
2. "Orban Viktor beszede a nemzeti konzultacio zaro esemenyen" 27.06.2017. <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszede-konferenciak-interjuk?items=30&page=5>
3. Miklos Haraszti, "I watched a populist leader rise in my country. That's why I'm genuinely worried for America," Washington Post, 28.12. 2016.
4. Cas Mudde, "The Populist Zeitgeist", Government and Opposition, Vol. 39, No 3 (2004), p. 542-63.
5. Timeline of governmental attacks against Hungarian NGO sphere, 02. 2017
6. The Jewish Chronicle, "Anti-Soros campaign across Europe is drenched in antisemitism", 16.05. 2017.
7. Jan Werner Muller, The wrong way to think about populism, Social Science Research Council Democracy Papers.
8. Stephen Pogany, "Of Folk Devils And Moral Panic: Hungary's Referendum On Mandatory EU Migrant Quotas," Social Europe, 20.09. 2016 p
9. European Commission press release, "Hungary: Commission takes legal action on Higher Education Law and sets record straight on 'Stop Brussels' consultation"
10. Bloomberg, "Hungary on Path to Shed Junk Grade and Shield Forint, Orban Says," 15.12 2014.

УДК 342.733

А.В. Міщенко
*аспірантка кафедри конституційного права і прав людини
Національного університету внутрішніх справ України*

Засади конституційних обмежень соціально-економічних прав людини: європейський досвід та його значення для України

У статті висвітлюються основні теоретико-правові засади обмеження соціально-економічних прав людини як одного із засобів забезпечення прав людини. Автор звертає увагу на важливість правильного розуміння ліній обмеження соціально-економічних прав та необхідності запозичення європейського досвіду з цього питання.

Ключові слова: конституційне обмеження, соціально-економічні права, Європейський Союз.

А.В. Мищенко
*аспірантка кафедри конституционного права и прав человека
Национального университета внутренних дел Украины*

Основы конституционных ограничений социально-экономических прав человека: европейский опыт и его значение для Украины

В статье освещаются основные теоретико-правовые основы ограничения социально-экономических прав человека как одного из средств обеспечения прав человека. Автор обращает внимание на важность правильного понимания линий ограничения социально-экономических прав и заимствования европейского опыта по этому вопросу.

Ключевые слова: конституционное ограничение, социально-экономические права, Европейский Союз.

A. Mishchenko
*Post-graduate student of the department
of constitutional law and human rights
National Academy of Internal affairs*

The constitutional grounds for socio- economic human rights limitation: the European experience and its value for Ukraine

The article covers the main theoretical and legal principles of socio-economic human rights limiting as one of the means of human rights ensuring. The author pays attention to the importance of a correct understanding of the socio-economic human rights limits and the implementation of the European experience on this issue.

Keywords: constitutional limiting, socio-economic human rights, European Union.

Постановка проблеми

Розвиток суспільних відносин в умовах євроінтеграції неможливо уявити без дотримання прав і свобод людини, адже людина та її життя визнаються найвищою цінністю в європейській правовій державі. Саме тому держава, як основний гарант прав людини, на конституційному рівні закріплює можливість обмеження прав і свобод людини, що має окремо визначений правовий порядок та підстави застосування. У міжнародному праві існує низка нормативно-правових актів, у яких визначається така можливість з уточненням ліній обмежень та вичерпний перелік умов для них.

Проблема такого обмеження полягає у тому, що цей процес завжди відбувається з одночасним зменшенням обсягу прав і свобод людини та збільшенням повноважень органів державної влади, що являє собою «неприємні» наслідки для реалізації законних інтересів людини. Важливо, аби державні органи кожної розвиненої демократичної країни дотримувалися встановлених законом ліній обмеження прав людини.

У статті автор зазначає, що глибокі економічні, соціальні та політико-правові реформи, що відбуваються в Україні, безпосередньо стосуються змін у реалізації і захисті прав людини. Такі реформи також пов'язані зі змінами в порядку здійснення соціальних-економічних прав та їх обмежень. А тому важливо досліджувати проблему обмеження соціально-економічних прав у розрізі існуючих конституційно-правових обмежень у країнах Європи.

У статті висвітлюються основні теоретико-правові засади обмеження соціально-економічних прав людини як одного із засобів забезпечення прав людини. Автор звертає увагу на важливість правильного розуміння ліній обмеження соціально-економічних прав.

Автор визначає особливість обмеження соціально-економічних прав, яка полягає у тому, що цей процес завжди відбувається з одночасним зменшенням обсягу прав і свобод людини та збільшенням повноважень органів державної влади, що являє

собою «неприємні» наслідки для реалізації законних інтересів людини.

Дана стаття допоможе висвітлити актуальні проблеми конституційно-правового обмеження соціально-економічних прав та шляхи їх вирішення з урахуванням європейського досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Під час написання статті встановлено, що питанню обмеження соціально-економічних прав присвячено значну кількість досліджень і публікацій. Так, його досліджували такі науковці: С. Рабінович, А. Малько, М. Савчин, І. Ягофорова та багато інших.

Не вирішенні раніше частини загальної проблеми

Глибокі економічні, соціальні та політико-правові реформи, що відбуваються в Україні у зв'язку із асоціацією з Європейським Союзом, безпосередньо стосуються змін в реалізації і захисті прав людини. Такі реформи також пов'язані зі змінами в порядку здійснення соціальних-економічних прав та їх обмежень. А тому важливо досліджувати проблему обмеження соціально-економічних прав у розрізі існуючих конституційно-правових обмежень у країнах Європи.

Буде визначено та науково обґрунтовано основні принципи та підстави обмежень соціально-економічних прав і свобод людини; буде запропоновано шляхи дотримання максимально компромісного співіснування колективних та індивідуальних інтересів та їх дотримання у процесі обмеження прав; буде проаналізовано міжнародно-правові стандарти захисту соціально-економічних прав людини конституційно-правового обмеження прав людини.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження генези поняття обмеження соціально-економічних прав людини та їх конституційно-правових засад, ураховуючи існуючі критерії обмежень прав людини в міжнародному праві, на прикладі європейських країн.

Виклад основного матеріалу дослідження

На конституційному рівні визначено, що Україна – це не лише суверенна і незалежна, демократична, правова держава, але й соціальна [1]. Тобто в пріоритеті її діяльності є забезпечення: соціальної стабільності та справедливості, соціальної безпеки й добробуту суспільства, гідних умов життя індивіда та соціальна захищеність. Реалізуючи свої позитивні обов'язки, держава зобов'язується на належному рівні забезпечити соціально-економічні права і свободи людини [1].

У цьому контексті важливо зазначити, що положення ст. 22 Конституції України встановлює: «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» [1]. Отже, за державою закріплюється обов'язок усіма можливими правовими заходами та методами забезпечити захист прав і свобод людини.

У правовій доктрині виділяють окрему категорію прав – позитивні права, зокрема, до них належать соціальні, економічні та деякі культурні права. Забезпечення цих прав можливе лише за наявності необхідних ресурсів. Саме тому вони можуть бути обмежені за певних умов, на відміну від негативних прав, які за своєю природою забороняють будь-яке втручання, та їх реалізація не залежить від фінансових можливостей держави. Здатність обмежувати ці права є критерієм їх поділу.

Наприклад, ст. 64 Конституції України чітко перераховує і встановлює, що: «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків передбачених Конституцією. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [1].

У теорії права виділяють такі поняття, як правові стимули та правові обмеження. Правові стимули – це правове спонукання до законослухняної поведінки, яке створює

сприятливий режим для задоволення власних інтересів суб'єкта [2, с.60]. Правовим стимулом не притаманні категоричні прийоми, бо в них закладені прохання, побажання, запропоновані під час вчинення тієї або тієї поведінки [2, с. 142-143].

Правове обмеження слід розглядати у двох значеннях: по-перше, як повну заборону певного права (свободи), що обумовлена різного роду об'єктивними та суб'єктивними обставинами; по-друге, як зменшення варіантів можливої, дозволеної поведінки (конкретного права або свободи), шляхом встановлення компетентним суб'єктом різного роду меж [3, с.59].

Для забезпечення саме соціально-економічних прав і свобод людини державі необхідно оперувати цими правовими засобами, які є об'єктом дослідження статті.

Мета статті полягає у дослідженні теорії та практики обмеження соціально-економічних прав як інструменту забезпечення прав і свобод людини в теоретико-правовому аспекті та формування правильного розуміння ліній такого обмеження.

Уперше термін «обмеження соціально-економічних прав» був використаний у Стародавньому Римі в 181 р. до н.е. за правління Гая Орхідея. Він видав закон, яким обмежував право на зайву розкіш та на витрати. Саме в Римській імперії були введені перші обмеження щодо права власності – це були земельні сервітути (сільські або міські), водні сервітути та особисті сервітути. Такі обмеження були обумовлені суспільною необхідністю й покладали обов'язок діяти у чітко визначений спосіб [4].

Можливо, саме такий порядок став основою доктринальної ідеї німецького філософа Гегеля, який вважав, що «обмеження є обов'язком». Тобто, саме за допомогою обмеження прав держава покладає обов'язки на своїх громадян не нашкодити правам іншим, обмежуючи власні інтереси.

Сьогодні в міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною, за державою закріплюється право втручатися у реалізацію прав і свобод людини та в певній мірі впливати на їх обсяг. Це право держави

може закріплюватися та реалізовуватися у вигляді: обмежень прав, виключеннях, застереженнях, відступах, заборонах або обов'язках. У ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. застосовується термін «відступ», що означає відмовлятися від чогось на користь кого-небудь або відхилятися від чого-небудь установленого чи прийнятого [5]. А в ст. 15 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. використовується термін «відступ» та «обмеження» [6]. В Європейській соціальній хартії можна також зустріти термін «обмеження» [7].

Загальною декларацією прав людини 1948 р. визначаються критерії обмеження прав людини, а саме: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [8]. Аналогічні критерії містяться в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. На основі цих критеріїв можна зробити таку класифікацію обмежень соціально-економічних прав:

- 1) за терміном дії: довгострокові або тимчасові;
- 2) за умовами дії: в звичайних умовах або в умовах дії спеціального режиму;
- 3) за суб'єктами: щодо фізичної особи або юридичної особи;
- 4) за сферою дії: публічне або приватне право;
- 5) за колом осіб: індивідуальні або колективні;
- 6) за територією: державні або місцеві;
- 7) за наслідками: позитивні або негативні;
- 8) за видом прав: економічні або соціальні;
- 9) за причинами, що зумовили: фінансові, економічні та інші.

Звичайно, ці критерії є досить умовними, оскільки конкретне правове обме-

ження має свої особливості, які не можуть цілком і повністю підпадати під зазначені критерії. Наприклад, в Європейській конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. (далі – Конвенція) зазначається лише три критерії щодо обмежень прав і свобод людини, соціально-економічних зокрема:

- 1) під час надзвичайної ситуації або війни (ст.15 Конвенції);
- 2) пов'язана із політичною діяльністю іноземців (ст.16 Конвенції);
- 3) пов'язані з метою заборони зловживання правами (ст. 17 Конвенції) [6].

У західноєвропейській правовій науці в доктрині позитивних зобов'язань держави щодо прав людини Леон Дюгі у своїй класичній роботі «Конституційне право. Загальна теорія держави» (1908 р.) зазначає, що всі люди та їх права не рівні від природи, а тому способи їх реалізації різні [9]. Дійсно, реалізація соціально-економічних прав безпосередньо пов'язана з активними діями з боку державних інституцій, водночас при здійсненні всіх інших прав, наприклад, особистих – навпаки вимагається від державних органів мінімум втручання чи взагалі невтручання. Соціально-економічні ж права потребують надання тих чи тих благ, а також створення умов органами державної влади, а тому тут можливе відчуження або обмеження прав.

Конституцією України визначено загальні підстави обмеження прав і свобод людини, разом з соціально-економічними правами:

- 1) підстава з метою запобігання злочину або його припиненню (ст.29 Конституції України);
- 2) підстава задля врятування життя людей та майна (ст.30 Конституції України);
- 3) підстава під час здійснення переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (ст.30 Конституції України);
- 4) підстава для з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи (ст.31 Конституції України);
- 5) підстава для запобігання розголошенню конфіденційної інформації (ст.32 Конституції України);

6) підстава для забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, економічного добробуту, охорони здоров'я населення (ст.34 Конституції України);

7) підстава захисту репутації або прав інших осіб (ст.34 Конституції України);

8) підстава для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ст.34 Конституції України) [1].

Решта підстав притаманні лише обмеженню соціально-економічних прав і не можуть бути застосовані до усіх інших прав:

1) в інтересах суспільства;

2) підстава, що пов'язана зі станом економічно-фінансової ситуації в країні [1].

Зокрема, у справі «Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium» Європейський суд з прав людини визначив право національних органів на широкі межі розсуду при визначенні того, що є в «інтересах суспільства» [10].

Друга особлива підстава обмеження соціальних прав людини пов'язана з фінансово-економічною ситуацією в країні. У рішенні Конституційного Суду України у справі № 5-р/2018 за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року встановлюється, що держава має право вирішувати соціальні питання на власний розсуд. Тобто, у разі значного погіршення фінансово-економічної ситуації, виникнення умов воєнного або надзвичайного стану, необхідності забезпечення національної безпеки України, модернізації системи соціального захисту тощо держава може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства. Проте є обмеження розсуду держави, так держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних

прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з людською гідністю [11].

Тобто, перед тим, як вносити зміни у чинне законодавство, що безпосередньо пов'язані з обмеженням соціальних прав людини, Верховна Рада повинна всебічно та повно дослідити та обґрунтувати реальні фінансово-економічні можливості держави. В іншому випадку такі обмеження можна вважати неправомірними і порушенням положень статті 22 Конституції України, де забороняється звуження змісту чи обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини, яке призводить до порушення їх сутності [1].

Важливо, щоб у Конституції України було чітко закріплено засади допустимих обмежень соціально-економічних прав. Законодавством мають чітко регламентуватися обов'язки посадовців та їх повноваження в питаннях виключного характеру, а саме при обмеженні прав. А також правова норма має бути прописана таким чином, щоб її можна було тлумачити лише однозначно. Адже, як свідчить правозастосовна практика, лівова частина неправомірних обмежень соціально-економічних прав людини трапляється саме через неоднозначності в тлумаченні норм. І, як наслідок, перевищуються лінії допустимих обмежень. Тому слід пам'ятати, що неправомірні обмеження прав – це вже порушення прав.

Було досліджено та вивчено проблему конституційного обмеження прав людини, яка полягає у відсутності законодавчо закріпленої лінії допустимих обмежень. З цього приводу є слушною думка П. М. Рабіновича щодо пропозиції внесення змін до ст. 64 Конституції України, так він пропонує додати ще три положення:

1. Жодне з положень Конституції не може тлумачитися як таке, що надає право здійснювати діяльність, спрямовану на скасування визнаних нею основоположних прав і свобод або ж на їх обмеження у більшому обсязі, ніж це передбачено у Конституції.

2. Будь-які заходи, що обмежують права та свободи, не повинні завдавати шкоди їх сутності й призначенню.

3. Обмеження прав і свобод можуть бути визнані правомірними лише за умов, якщо вони передбачені законом, мають на меті забезпечення визначених законом суспільних інтересів та є домірними з такою метою [12].

Знову звернемося до Леона Дюгі, який вважав, що кожна людина є соціально значущою і повинна вчиняти солідарно й не робити того, що суперечить цій солідарності [9]. Це означає, що існує ще один аспект – це «самообмеження». Людина соціально активна і має право вчиняти дії, але є єдина умова: вчинки не повинні суперечити і не порушувати права чи законні інтереси іншої особи, тобто має бути баланс між власними інтересами та інтересами іншого індивіда або навіть держави. Тому на етапі реалізації прав безпосередньо самою людиною знаходить своє застосування такий правовий засіб, як обмеження прав, який є провідником у світ урівноваженого співіснування.

Отже, в доктрині вже сформовано такі характерні ознаки обмеження соціально-економічних прав:

- пов'язане з несприятливими наслідками, оскільки в результаті призводить до зменшення обсягу прав;
- пов'язане із задоволенням інтересів третьої особи, певної категорії осіб або держави;
- призводить до зменшення активної діяльності людини та зводить її поведінку до «гранично допустимого рівня»;
- має на меті свідому зміну поведінки особи;
- обмежується свобода, тобто можливість діяти на власний розсуд;
- звужується обсяг можливостей;
- здійснюється лише за допомогою правомірних методів та способів незабороненого характеру;
- здійснює виховний та соціальний вплив як на суб'єкта, чії права обмежуються, так і на суспільство загалом;
- має на меті забезпечити суспільну користь та благо;

- має виключний характер застосування;
- виступає межею між законністю та свавіллям як держави, так й індивіда;
- є зовнішнім фактором, який здійснює вплив на інтереси особи.

Не слід забувати, що основними детермінантами обмеження соціально-економічних прав є необхідність захисту конституційно визнаних цінностей для забезпечення рівноваги інтересу. В справах «Handyside v. the United Kingdom (1976)» та «Silver and Others v. the United Kingdom (1983)» було дано визначення «необхідності», воно не синонімічне прикметнику «необхідний» і не має тієї гнучкості, яку мають такі терміни, як «допустимий, звичайний, корисний, розумний, бажаний» [13].

У практиці застосування обмежень соціально-економічних прав існують вироблені принципи, до яких відносять: законність, необхідність, доцільність, обґрунтованість та співрозмірність. Згідно з рішенням Конституційного Суду України від 08.04.2015 р. № 3- рп/2015 обмеження мають становити легітимну мету і бути зумовлені суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими [14]. У справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд) визнав порушення права на мирне володіння майном через те, що за час судового розгляду справи відбувалося обмеження цього права, що призвело до порушення «справедливої рівноваги», тобто співрозмірності між вимогами суспільного інтересу та потребою захищати право заявника на повагу до його майна, і, як наслідок, держава не забезпечила права власності. За результатами розглянутої справи Європейський суд зобов'язав уряд України сплатити справедливую сатисфакцію [15].

Європейський суд завжди бере до уваги сформовані власною практикою принципи обмеження тих чи тих прав і свобод, зокрема соціально-економічних. Вважається за необхідне розкрити зміст кожного з принципів:

1) принцип законності обмеження соціально-економічних прав означає, що

обмеження повинні відбуватися лише на підставах, визначених законом і лише у виключних випадках для досягнення законної мети;

2) принцип необхідності означає, що має бути потреба, визначена суспільним інтересом;

3) принцип доцільності означає, що має бути ціль обмеження – це захист загально визнаних цінностей, підтримка державної безпеки тощо;

4) принцип обґрунтованості означає, що мають бути достатньо вмотивовані підстави та переконливі причини відповідного обмеження;

5) принцип пропорційності або співрозмірності означає, що вжиті державою заходи щодо обмеження соціально-економічних прав мають бути пропорційними легітимній меті, яку намагалися досягти, запроваджуючи таке обмеження.

У Хартії основоположних прав Європейського Союзу зазначається схожий підхід: будь-які обмеження прав і свобод, визнані Хартією, мають бути встановлені законом з дотриманням основного змісту цих прав; обмеження можуть застосовуватися лише у разі дотримання принципу співрозмірності й лише у тому випадку, якщо обмеження прав людини необхідні та насправді відповідають загальним інтересам, що визнає Європейський Союз чи необхідні для захисту прав інших людей [16].

Слід зазначити, що насамперед обмеження соціально-економічних прав людини є показником ступеня свободи і захищеності особистості в сучасному демократичному суспільстві. Будь-які правомірні обмеження соціально-економічних прав призводять до зменшення обсягу дозволеної законом поведінки та збільшенню повноважень органів державної влади. У нормативно-правових актах обмеження прав людини зустрічаються у вигляді встановлених заборон, обов'язків чи відповідальності. Можна зазначити, що такий правовий засіб унеможлиблює будь-які спроби зловживати своїм правом і є показником межі, де закінчується власне право та починається право іншої особи.

Беззаперечно, ми не можемо ігнорувати досвід європейських країн у питаннях обмеження соціально-економічних прав, адже він для нашої країни є безцінним. Так як Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом і зобов'язала себе дотримуватися європейських цінностей, стандартів та копенгагенських вимог політичного характеру.

Зокрема, всі держави-члени Європейського Союзу ратифікували вищезгадану Конвенцію, чим зобов'язалися привести у відповідність національне законодавство щодо дотримання прав людини. Слід зазначити, що всі положення згаданої Конвенції є обов'язковими для виконання і можуть мати свої особливості лише у застосуванні, а не у змісті, залежно від методу інкорпорації міжнародних угод, за національним правом тієї чи тієї держави-члена Європейського Союзу. Національні суди держав-учасниць у вирішенні справ щодо обмеження соціально-економічних прав людини повинні брати до уваги рішення Європейського суду з прав людини, в яких містяться роз'яснення та тлумачення стосовно застосування норм Конвенції.

Конвенція закріплює в ст. 18 такі положення: «Обмеження дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені» [6].

Реалізація соціально-економічних прав потребує особливих форм діяльності держави і безпосередньо залежить від економічного розвитку країни. Право Європейського Союзу розглядає мінімальні межі, стандарт обмеження соціально-економічних прав для правореалізації в національному праві окремої держави-учасниці. Конституційно-правове обмеження цих прав у певній мірі гарантує стабільність та виключає деструктивну поведінку особистості.

Так, наприклад, розглядаючи особливості конституційно-правового обмеження права власності, слід звернути увагу на положення Додаткового протоколу до Конвенції від 1952 року, ст. 1 про захист права власності, в якій зазначається, що ніхто не може бути позбавлений свого майна як в

інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права, а також для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів держава може вводити в дію такі закони [17]. Необмежене право власності призводить до соціального невдоволення, конфліктів та до неоднакового розподілу матеріальних благ. Тому в багатьох країнах Європейського Союзу на конституційному рівні встановлюються підстави обмеження права власності. Наприклад, у Конституції Бельгії ст. 16 проголошено, що ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як для суспільної користі, у випадку та в порядку, встановлених законом і за умовами справедливого і попереднього відшкодування [18]. У ст. 43 Конституції Італійської республіки зазначено: «Для загальної користі закон може експропріювати приватну власність за умови винагороди і передати в суспільне користування» [18]. У Конституції Нідерландів у ст. 14 також зазначається можливість обмеження права власності через експропріацію лише в інтересах суспільства і за умови попередньої гарантії повної компенсації власнику в порядку, встановленому актом парламенту або іншим актом, виданим на його основі [18].

Також відбувається обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю, яке можливе через накладення на підприємства певних обмежень нефіскального характеру відповідно до ст. 36 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – Договору) [19], а також держави-члени, незважаючи на заборону, можуть встановлювати обмеження на імпорт і експорт, якщо це виправдано міркуваннями:

- захисту суспільної моральності, публічного порядку та державної безпеки;
- захисту здоров'я та життя людей;
- захисту національних багатств, які мають художню, історичну чи археологічну цінність;
- захисту промислової або комерційної власності.

Важливо зазначити, що держави-члени не можуть розширювати перелік винятків для обмежень прав, що вказаний у Договорі. Європейський Суд зазначив можливість кількісного обмеження даного права через установлення квот як заходів, що дорівнюють повному чи частковому, залежно від обставин, обмеженню імпорту, експорту чи транзиту товарів (справа 2/73, *Geddo v. Ente Nazionale Risi* (1973) ECR837) [20]. В інтересах національної економіки законами держав-членів можуть встановлюватися заборони на виробництво зброї, виготовлення ордерів тощо або можливість здійснення даної діяльності лише за умови отримання спеціального дозволу чи ліцензії, а також в інтересах національної безпеки на основі закону державні органи можуть вимагати фінансову звітність від підприємця.

У Німеччині обмежується право на страйк індивіда, дозволяється лише профспілкам або трудовим колективам за умови, якщо його проведення сприяє досягненню колективної угоди. У Великобританії, Латвії, Люксембурзі та Нідерландах обмежується право на страйк солідарності за умови, якщо його мета – здійснити тиск на іншого роботодавця [21].

Висновки

Таким чином, ми дійшли висновку, що обмеження соціально-економічних прав людини в Україні має відбуватися з урахуванням уже сформованої європейської практики та стандартів, враховуючи, що обмеження даної групи прав має свої особливості у зв'язку з низьким економічним розвитком і нестабільною політичною ситуацією в країні.

Отже, конституційно-правове обмеження соціально-економічних прав людини полягає у встановленні заборони, обов'язку, відповідальності, контролю і нагляду органів державної влади за їх здійсненням у зв'язку із суспільною необхідністю захисту конституційних цінностей та забезпечення балансу інтересів.

У статті визначено та науково обґрунтовано основні принципи та підстави обмежень соціально-економічних прав людини; досліджено генезу поняття обмеження со-

ціально-економічних прав людини; проаналізовано міжнародно-правові стандарти захисту соціально-економічних прав людини.

Автор дійшла висновку, що обмеження соціально-економічних прав людини в Україні має відбуватися з урахуванням уже сформованої європейської практики та стандартів і особливостей економічного

розвитку та станом політичної ситуації в країні. Конституційно-правове обмеження соціально-економічних прав людини полягає у встановленні заборони, обов'язку, відповідальності, контролю і нагляду органів державної влади за їх здійсненням у зв'язку із суспільною необхідністю захисту конституційних цінностей та забезпечення балансу інтересів.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 30. – Ст. 141.
2. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. – 2-е изд., пераб. и доп. – М.: Юрист, 2004. – 250 с.
3. Ягофорова И. Д. Право как мера ограничения свободы: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01 / И. Ягофорова. – 2004. – 206 с.
4. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підручник – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
6. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
7. Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
8. Загальна декларація прав людини 1948 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
9. Дюгі Л. Конституційне право. Загальна теорія держави (1908 р.). [Електронний ресурс] – Режим доступу: [:/Books.google.com.ua](http://Books.google.com.ua).
10. Справа «Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium» [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://european-court.eu](http://european-court.eu).
11. Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 року №5-п/2018, справа № 1-4/2018(2792/15) щодо конституційності пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року №76-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
12. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/www.irbis-nbuv.gov.ua](http://www.irbis-nbuv.gov.ua).
13. Справа Handyside v. the United Kingdom (1976) та Silver and Others v. the United Kingdom (1983). [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
14. Рішення Конституційного Суду України від 08.04.2015 р. № 3-рп/2015 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171² Кодексу адміністративного судочинства України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
15. Справа «Совтрансавто-Холдинг» проти України 25.07.2002 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
16. Хартія основоположних прав Європейського Союзу 07.12.2000 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
17. Додаткового протоколу до Конвенції від 1952 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
18. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.krugosvet.ru.
19. Лісабонський договір 2007 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
20. Справа 2/73, Geddo v. Ente Nazionale Risi (1973) ECR837. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/https://eur-lex.europa.eu](https://eur-lex.europa.eu).
21. Право на страйк в країнах ЄС: порівняльна характеристика. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [/fpsu.org.ua](http://fpsu.org.ua).
22. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія / М. Савчин. – 2018. – 440 с.

УДК342.7

Є.В. Чайковська
*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет «КРОК»*

І.І. Баликін
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Університет «КРОК»*

Генезис та перспективи утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні

У статті досліджено розвиток механізмів реалізації прав і свобод дитини та процес їх зміни в умовах еволюції української державності та суспільства. Автори статті окремо розглянули вплив та важливість забезпечення прав дітей в умовах підвищеної воєнної небезпеки та політичної кризи.

Ключові слова: права дитини, Конвенція ООН про права дитини, Уповноважений Президента України з прав дитини.

Е.В. Чайковская
*соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет «КРОК»*

И.И. Балыкин
*кандидат исторических наук,
доцент кафедры теории и истории государства и права,
Университет «КРОК»*

Генезис и перспективы утверждения и защиты конституционных прав и свобод ребенка в Украине

В статье исследовано развитие механизмов реализации прав и свобод ребенка и процесс их изменения в условиях эволюции украинской государственности и общества. Авторы статьи отдельно рассмотрели влияние и важность обеспечения прав детей в условиях повышенной военной опасности и политического кризиса.

Ключевые слова: права ребёнка, Конвенция ООН о правах ребёнка, Уполномоченный Президента Украины по правам детей.

Y. Chaikovska
Graduate Student,
«KROK» University

I. Balykin
Candidate of Historical Sciences (Ph.D.),
Associate Professor at the Department
of Theory and History of State and Law,
«KROK» University

Genesis and Prospects of the Establishment and Protection of the Children's Constitutional Rights and Freedoms in Ukraine

The article examines the development of mechanisms for the implementation of the rights and freedoms of the child, and the process of their change in the evolution of Ukrainian statehood and society. The authors of the article separately considered the influence and importance of ensuring the rights of children in conditions of heightened military danger and political crisis.

Keywords: children rights, the UN Convention on the Rights of the Child, Commissioner of the President of Ukraine for Children's Rights.

Постановка проблеми

Тема даної роботи є однією з найбільш актуальних в умовах сьогодення України та українського суспільства, така ступінь впливу на сучасність обумовлена тим, що гарантії та утвердження захисту прав та свобод дитини є одними із найважливіших елементів правової системи держави, становлення високого рівня правової культури та свідомості. Саме через це в обставинах посиленої політичної та військової кризи в країні існує потреба у створенні дієвого та функціонального юридичного механізму щодо захисту законних прав та інтересів дітей, так як дитина, хоч і наділена рівними з дорослими членами суспільства правами та свободами, але фактично володіє меншими можливостями для їх реалізації, а також відноситься до найбільш уразливої та беззахисної частини суспільства у кризові часи.

До того ж, під час дослідження вже існуючих механізмів забезпечення гарантій прав та свобод дітей у тісному зв'язку з теоретичними і практичними проблемами їх реалізації в Україні, виявляється

тісний зв'язок вищезазначених проблем з темпом та можливістю розвитку України як правової держави, що орієнтована на досвід країн з високим рівнем демократії та соціальної відповідальності, становлення яких обумовлює необхідність формування молодого та правосвідомого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми захисту прав та свобод дітей, гарантії їх реалізації, а також загальнотеоретичні засади й аспекти, історія їх становлення та розвитку, правове забезпечення, створення дієвого механізму їх виконання опрацьовувалися вченими та науковцями різних галузей права.

Зокрема, зазначені питання досліджували: О. І. Анатолієва, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученко, Н. М. Крестовська, В. В. Кулапов, В. С. Нерсисянц, Л. М. Зілковська, О. І. Карпенко, К. Г. Волинка, С. С. Алексєєв, М. І. Матузов, М. П. Орзіх, О. В. Зайчук, Т. Ю. Смолова, С. М. Тимченко, М. І. Хавронюк, П. М. Рабінович, Р. А. Калюжний,

С. П. Коталейчук, О. П. Семітко та інші вітчизняні й російські науковці [11, 12, 13, 14, 15, 16].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У період складного політичного стану в країні актуальним є вивчення питання захисту прав і свобод дітей та нормальної роботи механізму їх реалізації й гарантування. А також дослідження їх походження та значною мірою переймання досвіду інших країн та міжнародних організацій, що покликані захищати права і свободи дитини у всьому світі. Особливості зовнішньої державної політики сучасної України хоча і є об'єктивно зумовленими та необхідними, тим не менш не мають впливати на рівень захисту майбутніх поколінь, а навіть ще в більшій мірі підтримувати та захищати їх.

Формулювання цілей статті

Мета даної роботи полягає у визначенні особливостей розвитку та сутності гарантій прав і свобод дитини в Україні, а також перспективи еволюції механізму їх реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Правовою основою для створення та забезпечення існування правової держави й громадянського суспільства є захист прав і свобод дитини, який виступає безумовним та основоположним чинником у формуванні соціальної та правової свідомості й культури як діючого суспільства, так і майбутніх поколінь. Такого висновку можна дійти, аналізуючи розвиток суспільства та його зміни.

Діти мають особливий статус як окремі суб'єкти суспільних відносин, що зумовлено їх фізичною, розумовою, моральною та духовною незрілістю, а також значною залежністю й можливістю зловживань цим з боку інших осіб. Для реалізації забезпечення прав і свобод дитини, як системи узгоджених юридичних, соціальних, економічних, політичних та культурних (духовних), засобів і способів, існує пере-

лік відповідних загальних та спеціальних гарантій.

Юридичні гарантії – це «система взаємопов'язаних форм і засобів (нормативних, інституційних і процесуальних), які забезпечують належне визнання, захист і реалізацію певних прав і відповідних їм обов'язків» [8, с.15]

Гарантії прав і свобод дитини – це система засобів, використання яких забезпечує ефективну реалізацію дитиною своїх прав та свобод, а також їх охорону й захист у випадку порушення. Головним їх завданням є забезпечення та надання всім і кожному рівних правових можливостей задля набуття, реалізації, охорони і захисту суб'єктивних прав та свобод.

Генезис (грецьк. *gēnesis*), походження, виникнення; у ширшому сенсі – зародження і подальший процес розвитку, що призвів до певного стану, вигляду, явища. Процес виокремлення прав дітей в особливу систему евристичної та суспільної діяльності в Україні й світі склав певну кількість етапів та розпочався через декілька століть з моменту розробки і введення поняття «права людини». Розглянемо розвиток утвердження прав дитини в розрізі історії України.

Перший етап юридичного закріплення прав і свобод дитини відбувався під час існування на українській території Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, а також литовсько-польської доби. Регулювання правовідносин, що стосуються дітей, будувалося з урахуванням принципу становості суспільства. Тобто, насамперед законодавчо захищалися діти шляхти та саме задля таких дітей почали розбудовувати певний механізм реалізації їх прав і свобод.

Другий етап пов'язаний зі становленням української державності за часів радянської влади. Протягом цього часу в Україні прийняли чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). Ці нормативно-правові акти закріплювали результати та наслідки соціальної революції. Конституції УРСР 1919 р. і 1929 р. вже містять значно ширший, ніж до того, пе-

релік прав дітей та їх гарантування. Конституція УРСР 1937 р. закріпила механізм реалізації цього спектру прав і свобод.

Третій новітній період еволюції гарантій захисту прав та свобод дитини розпочався зі створенням сучасної України і українського права.

24 серпня 1991 р. було проголошено незалежність України, що стало відкриттям нового етапу історії нашої держави та надало можливість значно збільшити обсяг прав і свобод людини взагалі та дитини зокрема.

Таким чином, беручи за основу положення Конвенції ООН про права дитини й деякі інші акти та з метою забезпечення гарантій політичних прав дітей, було прийнято Закон України «Про громадянство України» (1991 р.), положення якого вимагають письмової згоди 14-річної дитини під час зміни її громадянства, а після досягнення 16 років зміни проводяться за власною заявою дитини [5].

Реалізація соціальних прав дитини відбувається завдяки обов'язку держави надавати допомогу багатодітним сім'ям для забезпечення нормального існування дитини та надання їй харчування, одягу й житла, яке вона потребує, що закріплено в Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.) [6].

Обов'язковість та безкоштовність шкільного навчання дитини віком від 6–7 і до 15 років закріпив Закон України «Про освіту» (1991 р.) [7].

Основним Законом, а саме ст.ст. 51, 52, закріплено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

З метою захисту права дитини на життя і здоров'я Конституцією також закріплено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Держава зобов'язана утримувати та виховувати дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, таким чином також забезпечуються соціальні права дитини.

Конституцією України також закріплено перелік органів, що мають здійснювати організаційну діяльність із забезпечення прав і свобод дітей.

Ст. 102 Конституції України передбачено, що Президент України є гарантом прав і свобод людини загалом та дітей зокрема [1]. Згідно з Конституцією України діяльність щодо забезпечення прав і свобод дітей у межах своєї компетенції здійснюють Кабінет Міністрів України (п. 2 ст. 116), місцеві державні адміністрації (п. 2 ст. 119), прокуратура (ст. 121), Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції, органи місцевого самоврядування та інші [1].

26 квітня 2001 р. прийнято Закон України «Про охорону дитинства», а також інші закони, що спрямовані на забезпечення захисту прав та інтересів дітей, і які відповідають вимогам Конституції України, Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних документів [2].

Особисті немайнові та майнові права й обов'язки батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених регламентуються Сімейним кодексом України [3].

Задля забезпечення належних умов для реалізації усіх груп прав дитини в Україні, а також розуміючи необхідність особливого піклування про дітей та виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини, згідно зі ст. 102 Конституції України 11 серпня 2011 р. [1], Указом Президента України № 811/2011 запроваджено Посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини [8]. Уповноважений Президента України з прав дитини забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо додержання та реалізації конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Правові, організаційні, соціальні засади й гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства, яке регулює ЗУ «Про

забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [4].

5 липня 2017 року Уряд України ухвалив постанову №268 про надання дітям статусу постраждалих унаслідок воєнних дій [9]. За оцінкою ЮНІСЕФ, в Україні 580 тисяч дітей постраждали від конфлікту, насправді потенційних отримувачів статусу постраждалих може бути набагато більше. Але протягом року дії урядової постанови статус отримали лише 9 дітей. 25 квітня 2018 року набрала чинності постанова Уряду «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 і від 5 квітня 2017 р. № 268» від 11 квітня 2018 р. № 301 [10]. Цим актом до існуючого Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів внесено зміни, що суттєво полегшують процедуру визнання дитини постраждалою внаслідок військового конфлікту, а в багатьох випадках просто роблять отримання статусу можливим.

Висновки

Таким чином, розвиток та сутність правового регулювання й реалізації механізмів забезпечення гарантій прав і свобод дитини в Україні встановлювалися відповідно до періодів розвитку України як самостійної держави.

На цей, безумовно, складний процес безпосередньо впливають економічні, політичні, правові, демографічні, культурні, духовно-ідеологічні та етичні фактори еволюції суспільства й держави у відповідні історичні періоди.

Досліджуючи генезис механізмів правового забезпечення захисту прав і свобод дітей, можна дійти висновку, що на даний момент в Україні наявна певна система гарантій, які створено задля всебічної та системної реалізації чинних нормативно-правових актів у вказаній сфері захисту дітей. Тим не менш, такий існуючий механізм потребує безперервного аналізу та удосконалення, щоб відповідати сучасному стану українського суспільства і державності, а також міжнародним реаліям та складнощам у вказаній сфері.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Конвенція про права дитини (995_021) // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205.
3. Сімейний кодекс України // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
4. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
5. Про громадянство України : Закон України від 08.10.1991 № 1636-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-12>
6. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
7. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34 (20.08.1991). – Ст. 451.
8. Про Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011 №812/2011 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812/2011>
9. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 268 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-п>

10. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 і від 5 квітня 2017 р. № 268 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2018 № 301 // База даних «Законодавство України» / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2018-п>
11. Історія української Конституції / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К., 1997. – С. 34.
12. Кульчицький В. С. Кодекс українського права 1743 р. / В. С. Кульчицький // Право України. – 1994. – № 9. – С. 28–29.
13. Нерсисянц В. С. Система юридических гарантий прав и свобод граждан / В. Нерсисянц // Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. – М. : Юрид. лит., 1990. – С. 60.
14. Севрук О. Проблеми правового захисту дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, воєнних дій та тимчасової окупації території України // Вісник прокуратури : загальнодержавне фахове юридичне офіційне видання / Генеральна прокуратура України ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2015. – № 5 (167). – С. 18-24.
15. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / О. Ф. Скаун. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
16. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1. – С. 555.

Рецензія на монографію Француз-Яковець Т.А.

**«Конституційні основи бікамералізму
в сучасних державах Європи:
порівняльні аспекти»**

Актуальність і своєчасність монографії Француз-Яковець Т. А. на дану тему є досить позитивним фактором, що зумовлюється появою нових підходів у державно-правових дослідженнях, змінами у сучасній політичній системі, викликами глобалізаційних процесів, новими тенденціями у розвитку громадянського суспільства і правової держави, новаціями у законодавчому процесі, запровадженні реформ тощо.

Автор у монографії послідовно, на відповідному науково-методичному рівні висвітлює складність, проблемність практичного втілення в життя ідеалу демократичної, соціальної і правової держави, модернізації посттоталітарного суспільства, створення і здійснення ефективного механізму державної політики – бікамеральної конструкції парламенту, її бікамеральної демократії як найголовнішого вищого законодавчого органу держави, існуючого як її обов'язковий атрибут.

У праці автор комплексно здійснює узагальнення, осмислення і реконструкцію окремих зумовлених історико-правових понять, через призму історіософського осмислення традицій бікамералізму, їх еволюцію.

Значне і послідовне використання європейського досвіду і позитивної практики, поряд з вітчизняним досвідом, дає можливість для формулювання низки пропозицій і підходів з удосконалення і використання європейського бікамерального досвіду в реаліях сьогодення.

Дослідницький характер роботи привертає до себе увагу, в такій побудові і науковому викладі вона є одним із перших монографічних досліджень основ бікамералізму, порівняльного аспекту в сучасних державах Європи. У даному контексті, цілком зрозуміло, що проблеми бікаме-

ралізму, його впровадження у вітчизняну практику в тій чи тій площині загалом розглядалися і досліджувалися політологами та вченими-юристами.

Комплексність, відмова від традиційних підходів до проблематики, наукова констатація зовнішніх і внутрішніх чинників, історіософське осмислення й переосмислення історико-правового європейського досвіду бікамералізму і вітчизняної проблематики дають можливість автору зробити спроби реконструкцій та пропозицій у висвітленні позитивних можливостей бікамеральної демократичної практики в сучасних умовах і реаліях розвитку державних інституцій влади, громадянського суспільства, місцевого самоврядування, виходячи з позицій його демократичного реформування на засадах цивілізаційного європейського підходу.

Монографія характеризується цілісністю змісту, наявні чотири розділи пов'язані між собою єдністю мети, засобів і логіки дослідження. Інтерес до книги посилюється тим, що у реаліях України необхідна парламентська реформа. Автор демонструє особисте бачення сучасних умов висвітленими ідеями і пропозиціями, звертаючись до суміжних наук, оскільки у цьому виникає проблема, необхідна для різновекторного аналізу зазначених у монографічному дослідженні завдань.

Матеріали монографії, зазначена кількість наукових публікацій автора у фахових вітчизняних і зарубіжних виданнях з даної проблематики протягом багатьох років за темою дослідження свідчать про глибоке та змістовне розуміння і засвоєння обраної теми. Сформульовані автором позиції, ідеї, окреслені підходи демонструють розуміння проблем практики.

У роботі, на нашу думку, досить обґрунтовано стверджується, що досвід

сучасних розвинених демократій реально доводить, що двопалатний парламент досить часто є більш демократичніший і менш вразливий до його монополізації окремими політичними силами чи відповідними коаліціями. Запровадження позапартійної верхньої палати дасть можливості запобіганню протидії і недопущенню диктату парламентської більшості нижньої палати. Бікамеральна конструкція парламенту не дає змоги для підготовки завідомо неякісних лобістських законопроектів, сприяє пом'якшенню вузькопартійного та міжпартійного протистояння, виключає популізм, можливість перебрати урядові функції, прийняття авантюричних рішень і змін.

У першому розділі автор намагається дати характеристику теоретико-методологічної і джерельної бази дослідження бікамералізму як самостійного виду конституційно-правового розвитку парламентаризму, при цьому намагаючись висвітлити низку питань, що стосуються сутності бікамералізму, особливостей методології його дослідження як об'єкту конституційно-правових досліджень. Адже, досліджуючи бікамеральні парламентські конструкції, ми можемо рухатися, як демонструє автор, чи у руслі методології вивчення бікамеральних систем, чи виходити із загальної теорії демократії і демократичних політичних режимів, описуючи бікамеральну демократію та її архітектуру. Основне місце у монографії займає другий розділ, в якому розкривається історична генеза бікамералізму в державах Європи, акцентуючи увагу на тому, що його генеза засвідчує відображення соціальних і безпосередньо класових протиріч та компромісів, які пройшли етапи свого історичного розвитку і практичного, і раціонального застосування у житті держав. Розвиток інституції показує різні варіанти побудови парламентів, свою багатогранність та функціональність у різні історичні

епохи. Історико-правовий досвід розвитку різних країн і націй показує, що альтернативи бікамеральному парламенту немає, це основа європейської демократії.

Питанням оптимізації конституційних засад організації бікамеральних парламентів присвячений третій розділ, де можна знайти компаративний аналіз оптимізації конституційних засад діяльності двопалатних парламентів. Бікамеральна оптимізація сприяє прийняттю результативних політико-правових рішень, нівелюванню і локалізації конфліктів між гілками влади. Подібний наголос саме на цих питаннях зумовлюється їх практичною раціональною значущістю для європейських демократичних систем, які виступають надійним маркером визначення рівня демократичності.

Цікавим видається і четвертий розділ монографічного дослідження, адже питання бікамералізму є адекватною демократичною інституцією, викликом часу і демократичного розвитку. Автором приділена особлива увага інститутам безпосереднього народовладдя, громадянському суспільству, взаємодії і взаємовпливу в належному функціонуванні органів виконавчої влади, президентири, місцевого самоврядування. У даному сенсі авторського бачення цілком справедливою видається теза, що саме ефективність та паритетність взаємодії державних владних інституцій і громадянського суспільства здатні виступати показником успішності демократизаційних процесів, та і рівня демократизму держави.

Особливо хотілося б відзначити широкую емпіричну базу проведеного дослідження Француз-Яковець Т. А., яка глибоко знає і розуміє дану проблематику.

Загалом монографія автора справляє позитивне враження, вона має можливість знайти відгуки багатьох читачів, дозволить підняти дану проблематику в Україні на належний рівень.

Доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Шевченко А. Є.

Розділ 2

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Міжнародне право. Господарське право, господарсько-процесуальне право

УДК 342.7-058.865

В.К. Гіжевський
*кандидат юридичних наук,
професор, проректор,
Університет «КРОК»*

А.А. Сиротюк
*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет «КРОК»*

Правове регулювання забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань правового регулювання забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, аналіз термінів, наведених у нормативно-правових актах, державної допомоги, міжнародного досвіду та покращення національного законодавства.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, прийомна сім'я, фостерна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

В.К. Гижевский
*кандидат юридических наук,
профессор, проректор,
Университет «КРОК»*

А.А. Сиротюк
*соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет «КРОК»*

Правовое регулирование обеспечения прав детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов правового регулирования обеспечения прав детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. В частности, анализ понятий,

указанных в нормативно-правовых актах, государственной помощи, международного опыта и улучшения национального законодательства.

Ключевые слова: дети-сироты, дети, лишённые родительской опеки, приёмная семья, фостерная семья, детский дом семейного типа.

V. Hizhevsky
Phd In Law, Professor, Prorector
“KROK” University
A. Syrotiuk
Graduate Student,
“KROK” University

Legal Regulation of the Rights of Orphans and Children Deprived of Parental Care

The article is devoted to the study of problematic issues of legal regulation of the provision of rights for orphans and children deprived of parental care. In particular, the analysis of terms in the normative legal acts, state aid, international experience and improvement of national legislation.

Keywords: orphans, children deprived of parental care, foster family, foster family, family-type orphanage.

Постановка проблеми

Одна з головних проблем сучасного стану охорони дитинства в Україні – це наявність великої кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують соціального захисту і не адаптовані до життя в суспільстві.

Ситуація стосовно дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволяє визнати, що виховання в державних інтернатних закладах забезпечує лише певною мірою безпроблемне існування в матеріальному плані.

Проблема пристосування таких дітей до нового соціуму в зв'язку з кризовою ситуацією в країні значно ускладнилася: випускники державних інтернатних закладів не витримують конкуренції спочатку на рівні професійної та вищої школи, а згодом і на ринку праці. Відсутність юридичних механізмів не дає їм можливості забезпечити себе найнеобхіднішим: житлом, меблями тощо; захистити себе від негативного впливу родичів, які відмовилися від них або були позбавлені державного права на їх виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання захисту забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджувалися багатьма як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, а саме: О. І. Карпенко, О. І. Кисельова, О. О. Мордань, О. М. Потопахіна, А. В. Солодчук, Ю. Ю. Черновалюк, І. А. Яніцька та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Питання правового регулювання забезпечення прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджувалися багатьма науковцями, але, на нашу думку, потребують більш детального розгляду щодо процедури усиновлення, а саме стосовно ратифікації Україною Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення й вирішенні проблемних питань на основі зарубіжного досвіду.

Формулювання цілей статті

Мета дослідження – визначити основні принципи побудови роботи з подолання

сирітства на основі практики зарубіжних країн та розробити пропозиції покращення соціально-правового захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сучасних умовах має особливе значення. Її реалізація залежить не тільки від сім'ї, а й від діяльності державних установ, які сприяють соціалізації, участі в освіті й підготовці дітей. Державна соціальна підтримка сімей та дітей є ключовою умовою успіху на шляху реформування системи опіки і піклування та охорони дитинства.

Держава, як основний соціальний інститут, має захищати права й інтереси сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Основними нормативними актами, що забезпечують соціальний захист цієї категорії дітей, є насамперед Конституція України [1], Сімейний кодекс України [2], Закони України «Про охорону дитинства» [5], «Про освіту» [4] й інші.

Правові, організаційні, соціальні заходи та гарантії державної підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначаються Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», який є складовою законодавства про охорону дитинства й соціальний захист [3].

Так, у Законі надається визначення таких категорій, як: «дитина-сирота» та «діти, позбавлені батьківського піклування»:

– «дитина-сирота» – дитина, в якої померли чи загинули батьки;

– «діти, позбавлені батьківського піклування» – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, ви-

знанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти [3, ст. 1].

Тенденція передачі дітей до інтернатних закладів є ознакою моральної кризи й відповідальності суспільства щодо свого майбутнього. Міжнародний досвід влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, свідчить про поступову відмову держав від гуманістичної орієнтації соціальної політики з інтернатних закладів, спрямованість на створення та підтримку сімейних форм навчання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Проаналізувавши соціально-економічні умови, що склалися в нашій країні, ми визначили основні чинники розповсюдження сирітства в Україні. Найважливішими з них є економічні фактори, такі як: матеріальні труднощі сімей з дітьми, поширення безробіття, деградація функціонування державних установ, яка вимагає освіти, дитячої освіти та соціальних факторів – зростання числа кризових сімей, алкоголізація, наркоманія населення, пом'якшення моральної відповідальності батьків за виховання дітей.

Система державних соціальних й освітніх закладів в Україні орієнтована на колективні форми виховання дітей і в сучасних умовах не може забезпечити випускників необхідними навичками самостійного життя, професійної орієнтації, здатності адаптуватися до нового, відкритого соціального середовища. Дитина, яка народилася поза сім'єю, має розлади розвитку: відхилення фізичного і психічного здоров'я, деформація особистості дитини,

розвиток асоціальних умов, кримінальних проявів.

Дитячі проблеми не є унікальними навіть для дітей, котрі є рідними та виховуються в родині, але відсутність відповідних знань створює додаткові випробування для усиновлених дітей, прийомних батьків й ускладнює встановлення довірливих і сприятливих відносин, отже, державна охорона в цьому відношенні є важливим фактором у створенні соціально-освітніх закладів та колективних форм навчання для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

На нашу думку, в Україні необхідно пом'якшити процедуру усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, чи розробити програму щодо заохочення людей взяти таку дитину до себе у сім'ю. Тому що коли ми бачимо статистику за 2017 рік, що всього дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, аж 70241 осіб, а усиновлено лише 2925 дітей – це всього 4,2 % [8].

Також в Україні потрібно ратифікувати Гаазьку Конвенцію про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення для зменшення проблем і полегшення процедури в усиновленні дітей іноземними громадянами.

Основні принципи побудови роботи з подолання сирітства в зарубіжних країнах:

- професіоналізація навчальної діяльності, впровадження спеціальних посад соціальних педагогів, соціальних працівників, практичних психологів з сімейного виховання;

- створення мережі спеціальних структур, призначених для допомоги сім'ям, дітям та підліткам;

- забезпечення соціально-правової, психологічної та педагогічної допомоги і підтримки сім'ї як головного інституту виховання дитини.

Для України важливо зосередити увагу на вирішенні цих питань, беручи до уваги зарубіжний досвід, його адаптацію.

У кожній країні сформована власна законодавча база, яка допомагає дітям, позбавленим батьківського піклування,

адаптуватися до життя в суспільстві. У розвинених країнах здійснюється інституціоналізація інтернатних закладів. У них пріоритетною формою догляду за дітьми є фостерна сім'я або прийомна сім'я. Проте є ціла низка документів, що захищають права цієї категорії людей. У країнах колишнього Радянського Союзу є інтернатні заклади, хоча соціальна політика спрямована на перехід до сімейної форми догляду за дітьми. Врешті-решт, школа-інтернат не може забезпечити незалежні життєві навички, яких дитина, як правило, вчиться у родині, наприклад, батьки.

З огляду на неприйняття вчителями шкіл-інтернатів для них закон передбачає пільги, які надають дітям право на житло, освіту, матеріальну допомогу, зайнятість тощо. Але ці права не завжди дотримуються.

Одним із найважливіших завдань існування інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є підготовка до самостійного життя у суспільстві, до входження в соціум різного рівня, оскільки готовність до шлюбу, вибору професії, організації побуту, дозвілля, спілкування є визначальною для організації оптимального дорослого життя, і найкращий спосіб виконання цього завдання – це прийомна сім'я.

Прийомна сім'я – сім'я або особа, яка добровільно взяла з установ для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання і загальне проживання [4, ст. 2], [6].

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням родини або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, і бере на виховання і загальне проживання не менше 5 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [5, ст. 2].

Для усунення цього недоліку, на мій погляд, нам допоможе система супроводу випускників інтернатних закладів, що працює за кордоном. Вона передбачає контроль над дитиною соціальним працівником, який може стати як консультантом, так і педагогом, і вчителем, і посередником або

просто спостерігачем. Зрештою, найбільшою проблемою є невизначеність випускників, більшість з яких не знають, де і як звертатися у разі виникнення проблем. У цьому їм допомагав соціальний працівник, що намагався відповісти на питання дітей, допомогти їм створити самостійне доросле життя тощо.

Правова політика України загалом та у сфері захисту дітей повинна відповідати міжнародним стандартам, встановленим в існуючих міжнародних договорах, згода яких є обов'язковою для Верховної Ради України та є частиною національного законодавства [1, ст. 9].

Проте ця важлива обставина не враховується у змісті ст. 2 Закону України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” [3, ст. 2], згідно з яким українське законодавство про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, класифікуються тільки в українському законодавстві та не посилаються на міжнародні акти, ратифіковані Україною, як невід’ємну частину цього законодавства.

У той же час існування правової бази для захисту прав дітей не означає ефективність національного законодавства. Навпаки, практика дитячого омбудсмена свідчить про численні порушення прав дітей.

Зокрема, аналіз звернень до омбудсмена з прав дитини свідчить про зростаючу потребу в правовому захисті та захисті дитинства, серед яких ми виділили найбільш типові:

- захист прав на житлові та майнові права дітей;
- захист прав дітей-сиріт та дітей з багатодітних сімей, неповнолітніх, які суперечать законодавству;
- захист від насильства над дітьми;
- від загрози життю та здоров'ю дітей у зоні воєнного конфлікту;
- вирішення конфліктів між батьками стосовно місця проживання дитини;

- скарга на дії чи бездіяльність місцевої влади тощо.

Підхід до захисту дитячих характеристик для України залишається виявленням зовнішніх, очевидних аспектів правових явищ без проникнення у внутрішні сторони та зв'язки, що призводить до неефективної практики застосування положення законодавства.

Постійні зміни в функціях, повноваженнях і підпорядкуванні державних органів, відповідальних за захист прав та добробуту дітей, не сприяють ефективності державної політики у цій сфері. Посилити ситуацію з реалізацією прав дітей з категорії внутрішньо переміщених осіб, дітей учасників АТО, які загинули або стали непрацездатними.

В українському законодавстві санкції за порушення прав дітей зібрані у Сімейному, Кримінальному та Цивільному кодексах, проте деякі порушення не підлягають статистичному обліку, що свідчить про відсутність механізмів реагування на порушення, тому докладного аналізу потребують державні механізми захисту прав дитини.

Для покращення соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, державне управління повинно насамперед:

- 1) внести зміни до нормативних актів щодо розмежування у національному законодавстві посередницької діяльності щодо усиновлення та діяльності професійної, що ліквідує суперечності й усуне перешкоди до ратифікації Україною Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення;
- 2) передбачити в нормативних актах державний нагляд за діяльністю неурядових організацій, які працюють у сфері міждержавного усиновлення;
- 3) внести зміни до нормативних актів щодо надання рекомендацій про можливість утворення прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу – вони мають надаватися міськими (районними) центрами соціальних служб, які проводять безпосередню роботу з кандидатами з урахуван-

ням особливостей дитини, яка може бути влаштована в сім'ю (її вік, індивідуальні особливості тощо);

4) забезпечити фінансування регіональних програм із забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розширення мережі соціальних гуртожитків;

5) залучати громадські організації до вирішення проблем соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що дасть змогу підвищити якість і легітимність управлінських рішень, запобігти зловживанню владою, сприяє налагодженню конструктивного співробітництва між владою та громадськістю;

6) вирішити питання надання службам у справах дітей статусу юридичної особи, укомплектування штатної чисельності служб кваліфікованими працівниками відповідно до законодавства, створення секторів опіки та піклування для виконання ними на належному рівні поставлених державою завдань щодо соціально-правового захисту дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

На сьогодні глибокі суспільні перетворення є важливим чинником, який породжує низку проблем у сучасній українській сім'ї.

Таким чином, основними нормативними актами, що регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування є: Конституція України, Сімейний Кодекс України, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [1, 2, 3]. Безперечно, ці документи значно допомагають регулювати підтримку і

захист знедолених дітей. Проте, на нашу думку, у сучасних умовах конче потрібно вносити зміни до чинного законодавства та впливати на подальший розвиток нових форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Тому особлива увага нині приділяється розвитку сімейних форм опіки та подальшому впровадженню інституту прийомної сім'ї.

Вивчення та аналіз життєдіяльності сімейних форм виховання переконують, що ця форма реабілітації і соціалізації дітей є найпрогресивнішою. Однак подальший їх розвиток залежить від того, наскільки держава зможе пом'якшити вплив економічної нестабільності на такі сім'ї, допомогти їм здійснювати своє високе покликання.

Висновки

Першочерговим завданням України є створення такої правової бази для захисту прав та свобод дитини, яка повністю відповідає міжнародним стандартам і забезпечує реалізацію прав кожної дитини та яка передбачає механізм захисту цих прав у разі порушення. Сьогодні законодавство України про права дитини має більш декларативний, ніж практичний характер. Відповідні норми розпорошені відповідно до різних законодавчих актів, що не гарантує дотримання й виконання встановлених прав дітей.

Окрім того, Україна ще не розробила чіткий національний механізм реалізації норм законодавства про права дитини. Практичне виконання норм Конституції України та інших нормативно-правових актів щодо прав дітей відбуваються із серйозними перешкодами, що виникають унаслідок реформування суспільства й особливо негативних процесів у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21 – 22. – Ст. 135.
3. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.

4. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – №№ 38-39. – Ст. 380.
5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України (ВР). – 001. – 30. – Ст.142.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 26 квітня 2002 р. № 565. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF> – назва з екрану.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» від 26 квітня 2002 р. №564 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 925.
8. Державна служба статистики України / Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства // Статистичний збірник: К., 2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_zdpus_2017.pdf – назва з екрану.

УДК 351.74:658(477)

В.К. Гіжевський
кандидат юридичних наук,
професор, проректор,
Університет «КРОК»

Ю.О. Івахненко
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет «КРОК»

Проблеми правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна в Україні

В статті визначено поняття охоронної діяльності; охарактеризовано повноваження суб'єктів охоронної діяльності; досліджено проблеми правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна та визначено напрямки їх вирішення.

Ключові слова: охоронна діяльність; суб'єкти підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна; приватні охоронні структури.

В.К. Гижевский
кандидат юридических наук,
профессор, проректор,
Университета «КРОК»

Ю.А. Ивахненко
соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет «КРОК»

Проблемы правового статуса субъектов предпринимательской деятельности в области оказания услуг по охране физического лица или имущества в Украине

В статье определено понятие охранной деятельности; охарактеризованы полномочия субъектов охранной деятельности; исследованы проблемы правового статуса субъектов предпринимательской деятельности в области оказания услуг по охране физического лица или имущества и определены направления их решения.

Ключевые слова: охранная деятельность; субъекты предпринимательской деятельности в области оказания услуг по охране физического лица или имущества; частные охранные структуры.

V. Gizevsky
*Candidate of Law, Professor, Vice-Rector,
“KROK” University*

Y. Ivakhnenko
*Graduate Student,
“KROK” University*

Problems of the legal status of business entities in the field of providing services for the protection of individuals or property in Ukraine

The article defines the notion of security activity; the authority of the subjects of security activity is characterized; the problems of legal status of business entities in the field of rendering services for the protection of an individual or property are investigated and directions for their solution are determined.

Key words: security activity; subjects of entrepreneurial activity in the field of providing services for the protection of an individual or property; private security structures.

Постановка проблеми

Необхідною передумовою становлення України як правової держави є належне забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб та їх майна від протиправних посягань, що забезпечується в сучасних країнах існуванням системи державних правоохоронних органів та недержавних інституцій.

Усе гострішою стає проблема забезпечення недоторканності речових прав, насамперед, права приватної власності, права володіння. Цим зумовлена поява значної кількості різних охоронних підприємств, які надають послуги фактичного характеру, здійснюючи охорону об'єктів права власності від протиправних посягань на підставі цивільно-правового договору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання правового регулювання охоронної діяльності в Україні неодноразово ставали предметом дослідження у працях В.В. Галуцька, І.В. Зозулі, В.І. Курила, П.В. Синицького, О.П. Угровецького, В.У. Хатуєва тощо. Окремі аспекти діяльності приватних охоронних структур розглядали в наукових працях вчені О. М. Бандурка, М. І. Бачило, В. В. Бугуйчук, А. С. Васи-

льєв, Т. С. Гончарук, М. І. Зубок, С. В. Ківалов та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Не зважаючи на величезну кількість наукових досліджень проблем охоронної діяльності в Україні, правовий статус суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна залишається мало дослідженим та потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті

Численні зміни у вітчизняному законодавстві щодо охоронної діяльності останніх років вимагають додаткового аналізу. Тому метою статті є дослідження проблем правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна в Україні, а також визначення шляхів вдосконалення нормативно-правового регулювання такої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до ст. 3 Конституції України «Людина, її життя і здоров'я, честь і

гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1, ст. 3].

Діяльність щодо охорони, в тому числі щодо надання охоронних послуг, регулюється низкою нормативно-правових актів, які встановлюють, серед іншого різні вимоги до охорони в залежності від суб'єктів охоронної діяльності та/або охоронюваних об'єктів. До основних нормативно-правових актів, що здійснюють регулювання охоронної діяльності відносяться Закони України «Про охоронну діяльність», «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності» [4], «Про заходи щодо вдосконалення охорони об'єктів державної та інших форм власності», «Про затвердження Порядку визначення переліку окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, охорона яких здійснюється виключно державними підприємствами та організаціями», «Про затвердження Переліку особливо важливих об'єктів електроенергетики, які підлягають охороні відомчою воєнізованою охороною у взаємодії із спеціалізованими підрозділами інших центральних органів виконавчої влади» [5], «Про затвердження переліку ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, що підлягають охороні Національною гвардією» [6] тощо.

Така кількість нормативних актів обумовлена різноманітністю суб'єктів охоронної діяльності. Найчастіше серед таких суб'єктів виділяють поліцію охорони та приватні охоронні структури. Це пов'язано з тим, що ці суб'єкти є безпосередніми учасниками ринку охоронних послуг.

Так, стаття 1 Закону України «Про охоронну діяльність» визначає охоронну діяльність як надання послуг з охорони власності та громадян, а її суб'єктами визнає суб'єктів господарювання будь-якої

форми власності, створених та зареєстрованих на території України, що здійснюють охоронну діяльність на підставі отриманої ліцензії [2, ст.1].

Загалом, послуги з охорони власності та фізичних осіб – це види підприємницької діяльності, що за суб'єктом складом і змістом діяльності є цивільно-правовими зобов'язальними правовідносинами, що здійснюються на підставі законодавчих, нормативно-правових актів, державних ліцензій на право надання послуг з охорони всіх форм власності [14, с. 227]. Між суб'єктами аналізованих відносин укладається договір про надання послуг з охорони [10, с. 25].

Організаційно-правові принципи здійснення господарської діяльності у сфері надання послуг з охорони власності та громадян Законом України «Про охоронну діяльність» визначено лише відносно діяльності тих суб'єктів господарювання, що були створені спеціально для надання охоронних послуг невизначеному колу осіб [14, с.228]. Проте на практиці суб'єкти господарювання (банки, супермаркети тощо) утворюють власні внутрішні служби охорони, що здійснюють охорону життя, власності, обслуговують пасивні засоби охорони відповідних юридичних осіб.

Чинне законодавство України наділяє суб'єктів охоронної діяльності наступними правами [2, ст. 9]:

1) для забезпечення охоронної діяльності придбавати, зберігати та використовувати в установленому законодавством порядку спеціальні засоби, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

2) для забезпечення радіозв'язку використовувати в установленому порядку радіочастоти;

3) використовувати в охоронній діяльності службових собак;

4) використовувати в охоронній діяльності технічні засоби охоронного призначення;

5) використовувати транспорт реагування;

6) одержувати за своїм письмовим запитом від замовника послуг з охорони відомості та копії документів, необхідні для здійснення заходів охорони на об'єкті охорони;

7) за згодою замовника послуг з охорони (його представника) оглядати територію, будинки, приміщення, майно, що охороняються.

Суб'єкт охоронної діяльності за своїм статусом нижчий, ніж працівник правоохоронних органів, адже чинне законодавство не поширює на громадян, які надають послуги з приватної охорони, дію законів, що закріплюють правовий статус цих працівників. Попри це, порівняно з іншими громадськими формуваннями, законодавець суттєво розширив права охоронців, надав їм значно більші можливості з розуміння специфіки виконання ними завдань і – свободу діяльності.

Варто відзначити, що станом на сьогодні діяльність з надання послуг охорони в Україні перебуває лише на стадії формування. Тому правове регулювання статусу суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна в Україні має ряд недоліків [11, с. 223].

Так, до прикладу, правовий статус Департаменту поліції охорони визначено Положенням про цей департамент, яке було затверджено Національною поліцією [7]. Територіальні органи поліції охорони було утворено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 384 від 13.10.2015 р. як юридичні особи публічного права. Ці територіальні органи поліції охорони є правонаступниками відповідних державних установ Державної служби охорони при МВС [8]. У зв'язку з тим, що й донині не прийнято спеціального нормативно-правового акту щодо врегулювання діяльності самої поліції охорони чи її територіальних підрозділів, зберігає чинність Положення про Державну службу охорони при МВС України, яка нині переживає процедуру ліквідації. Також залишається чинною

Інструкція про організацію діяльності міліції охорони. Така невизначеність правової регламентації діяльності поліції охорони унеможливорює ефективний розвиток цієї служби.

Найсуперечливішим же нормативно-правовим актом, що регулює охоронну діяльність і стосується безпосередньо поліції охорони, є постанова Кабінету Міністрів від 11.11.2015 р. № 937 «Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності» [9]. Ця постанова визначає перелік об'єктів державної та інших форм власності, охорона нерухомого майна (незалежно від цільового призначення) яких здійснюється виключно органами поліції охорони на договірних засадах. Тим самим визначені даною постановою підприємства були змушені укладати договори з надання охоронних послуг виключно з поліцією охорони. Нормативне закріплення обов'язку приватних суб'єктів господарювання на «договірних засадах» укладати договори на охорону з поліцією охорони перекреслює сам принцип договірних засад надання охоронних послуг. Саме існування поліції охорони як структурної одиниці органу виконавчої влади викликає низку зауважень серед фахівців в цій сфері. В нинішньому вигляді поліція охорони займає монопольне становище на ринку охоронних послуг і виступає, фактично, як комерційна установа.

Одним з шляхів вирішення даної концептуальної проблеми діяльності поліції охорони могло б стати її перетворення на окреме державне підприємство, на яке було б покладено обов'язок забезпечувати охорону особливо важливих об'єктів.

Іншим способом вирішення даної проблеми є виключення з повноважень поліції «здійснення на договірних засадах охорони фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності», перепрофілювання поліції охорони на охорону таких особливо важливих об'єктів як органи державної влади, важливі об'єкти енергетичної інфраструктури, важливі об'єкти транспортної інфраструктури,

важливі об'єкти медичної інфраструктури, посольства тощо.

Іншим й найбільшим за кількістю суб'єктом охоронної діяльності є приватні охоронні структури. Недержавні охоронні структури набули законодавчо закріпленого статусу самостійних суб'єктів підприємницької діяльності, які надають комплекс заходів, спрямованих на захист законних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, який здійснюється на підставі договірних відносин. Законодавством визначено, що вони можуть діяти як юридичні особи, так і як фізичні особи-підприємці. Приватні охоронні структури можуть діяти на всій території України на підставі ліцензії за наявності матеріально-технічної бази, необхідної для провадження такої діяльності, та за умови виконання такими особами організаційних, кадрових і технологічних вимог, передбачених Ліцензійними умовами провадження охоронної діяльності. Приватні охоронні структури надають послуги з охорони фізичних осіб, охорони майна фізичних осіб [4].

На сьогодні приватні охоронні фірми надають широкий спектр охоронних послуг, проте мають доволі обмежений арсенал спеціальних засобів охорони. Згідно із Законом України «Про охоронну діяльність» суб'єктам господарювання дозволили використовувати у своїй діяльності службових собак, проводити огляд речей особи (за її згодою), проводити відкрито кіно-, відео-, фотозйомку та звукозапис подій як допоміжний засіб запобігання протиправним діям, документування правопорушень [2]. Однак фактично принципових змін в їх правовому статусі із цим законом не сталося.

Приватні суб'єкти охоронної діяльності та правоохоронні органи можуть спільно організовувати взаємодію і надавати взаємодопомогу у діяльності, що спрямована на попередження, припинення і розкриття кримінальних правопорушень та забезпечення охорони громадського порядку [11, с. 218]. Така взаємодія може бути організована у формі проведення спільних

нарад, консультацій, обміну інформацією з питань попередження та припинення правопорушень тощо. Однак відсутнє будь-яке нормативно-правове регулювання самої процедури такої взаємодії, що унеможливорює реальне застосування таких форм взаємодії державних та недержавних суб'єктів охоронної діяльності.

Національна гвардія та інші спеціально уповноважені на те органи (з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України, органи охорони державного кордону) здійснюють охорону окремих об'єктів особливого значення безоплатно в силу виконання повноважень, визначених законодавством. Зокрема, відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України» та низки підзаконних актів Національна гвардія України здійснює охорону ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні, центральних баз матеріально-технічного забезпечення МВС України тощо [3]. На відміну від поліції охорони з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України, органи охорони державного кордону, Національна гвардія України здійснюють охорону окремих об'єктів особливого значення безоплатно в силу виконання повноважень, визначених законодавством.

Отже, подальший розвиток ринку охоронних послуг в бік приватного сектору не повинен перетворити державу на стороннього спостерігача цих функцій. Обов'язок держави та її органів – забезпечити дотримання прав і свобод людини. Тому держава є фактично відповідальною за контроль над приватними охоронними структурами. Виконання цієї функції держави вимагає запровадження чітких механізмів контролю в сфері охоронних послуг, розроблення стандартів надання таких послуг та оцінки їхньої ефективності.

Висновки

Таким чином, Закон України «Про охоронну діяльність» недосконалий, про що обґрунтовано заявляють юристи. Зокрема, він потребує прийняття низки підзаконних актів, особливо з питань організації охоронної служби, моделювання порядку та умов застосування заходів фізичного впливу, спецзасобів (наприклад, зброї, наручників, кийків, газових балончиків, службових собак тощо) і – затримання правопорушника.

Приватна охоронна діяльність як особливий різновид підприємницької діяльності, хоч і є відносно самостійною, водночас знаходиться під контролем органів внутрішніх справ, які застосовують у цій сфері ліцензійні, нормотворчі, контрольно-наглядові та юрисдикційні повноваження. Отже, правова політика держави у сфері охоронної діяльності повинна бути спрямована на чітке визначення адміністративно-правового статусу її

суб'єктів, удосконалення законодавчого врегулювання відносин між суб'єктами та обмеження їх чіткою відповідністю до встановлених державою стандартів.

На нашу думку, найперспективнішим напрямком вдосконалення правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності в галузі надання послуг з охорони фізичної особи або майна в Україні є створення єдиного в Україні державного охоронного підприємства. Щодо приватних суб'єктів охоронної діяльності, задля вдосконалення їх діяльності вважаємо необхідним розширити повноваження приватних охоронців, окрема, в частині права носити зброю. І взагалі, наразі нагальним є державне сприяння подальшому розвитку приватної охоронної діяльності та розширенню її меж. Тому вважаємо за необхідне прийняття Закону України «Про приватну охоронну діяльність» та детальне врегулювання правового статусу приватного охоронця та встановлення жорстких вимог до його кандидатури.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про охоронну діяльність» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 2. – Ст.8.
3. Закон України «Про Національну гвардію України» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 17. – Ст.594.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження охоронної діяльності» від 18.11.2015 р. – № 960. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2015-%D0%BF>
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку особливо важливих об'єктів електроенергетики, які підлягають охороні відомчою воєнізованою охороною у взаємодії із спеціалізованими підрозділами інших центральних органів виконавчої влади» від 28.07.2003 р. – № 1170. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2018-%D0%BF>
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, що підлягають охороні Національною гвардією» від 12.11.2014 р. – № 628. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/628-2014-%D0%BF>
7. Наказ Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент поліції охорони» від 06.11.2015 р. – № 43. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» від 13.10.2015 р. – № 834. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1321-05>
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності» від 11 листопада 2015 р. – № 937. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937-2015-%D0%BF>

10. Басова А. В. Поняття договору з охорони фізичних осіб // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 25-29.

11. Зозуля І. В. Охоронна діяльність: зауваження та обґрунтування до вітчизняного законопроекту / Зозуля І. В. // Вісник Харківськ. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. – 2009. – № 841. – С. 218-225.

12. Козир Д. В. Договір охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Д. В. Козир ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2015. – 20 с.

13. Крутов В.Н. Системні проблеми становлення та розвитку недержавної складової забезпечення національної безпеки / В. Крутов // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 11. – С. 61-64.

14. Костицький І. Л. Господарсько-правові засади організації та здійснення суб'єктом господарювання охоронної діяльності // Південноукраїнський правничий часопис. – № 14. – 2014 р. – С. 227-230.

15. Миронюк Р. В. Адміністративно-правове регулювання надання приватних охоронних послуг: монографія / Р.В. Миронюк. – Дніпропетровськ: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2016. – 128 с.

УДК 347.44:61:34

О.Б. Олійник
доктор юридичних наук, професор,
Університет «КРОК»

Я.Ю. Демченко
здобувач вищого ступеня «магістр»,
Університет «КРОК»

Правовий статус дитини в договорі сурогатного материнства

У статті досліджено правовий статус дитини в договорі сурогатного материнства. Автор також розглянула походження дитини у разі її народження при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій та проаналізувала практику зарубіжних країн.

Ключові слова: реєстрація дитини, сурогатне материнство, допоміжні репродуктивні технології, дитина, сурогатна матір.

О.Б. Олійник
доктор юридических наук, профессор,
Университет «КРОК»

Я.Ю. Демченко
соискатель высшей степени «магистр»,
Университет «КРОК»

Правовой статус ребенка в договоре сурогатного материнства

В статье исследован правовой статус ребенка в договоре сурогатного материнства. Автор также рассмотрела происхождение ребенка в случае его рождения при применении вспомогательных репродуктивных технологий и проанализировала практику зарубежных стран.

Ключевые слова: регистрация ребенка, сурогатное материнство, вспомогательные репродуктивные технологии, ребенок, сурогатная мать.

O. Oliynyk
Doctor of Law, Professor,
“KROK” University

Ya. Demchenko
Graduate student,
“KROK” University

Legal Status of the Child in the Contract of Surrogacy

The article investigates the legal status of the child in the contract of surrogacy. The author also considered the origin of the child in the case of his birth in the application of assisted reproductive technologies, and analyzed the practice of foreign countries.

Keywords: child registration, surrogacy, assisted reproductive technologies, child, surrogate mother.

Постановка проблеми

Після укладання договору про сурогатне материнство гостро постає проблема визнання походження дитини після її народження за допомогою таких технологій. Оскільки шляхом установлення батьківства реалізується важливе право дітей знати своїх батьків, що, у свою чергу, є реальною гарантією, яка визначає рівність дітей у суспільстві. Йдеться не лише про актовий запис батьківства, а виконання всіх прав та обов'язків, що виникають з моментом народження дитини, а також відповідальності у разі їх неналежного виконання.

Досліджень, які присвячені вузькопрофільному вивченню правового статусу дитини під час укладання договору сурогатного материнства, не існує. Дана стаття допоможе пролити світло на дані прогалини та захистити інтереси дітей при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковці до цього часу не приділяли значної уваги правовому статусу дитини. Хоча деякі з них при розгляді проблематики укладання самого договору про сурогатне материнство частково торкалися даної теми, зокрема серед них слід зазначити: І. В. Венедиктова, Ю. В. Коренга, Р. А. Майданик, А. А. Пестрикова, А. П. Головащук, Я. Галас, І. Я. Верес, В. А. Ватрас тощо.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Метод сурогатного материнства потрапив до поля зору юристів, оскільки відносини сурогатного материнства супроводжуються укладанням договору, який торкається інтересів не однієї людини. Тому автор прагне звернути особливо увагу на статус дитини в цьому договорі, оскільки на сьогоднішній день дана проблематика є малодослідженою.

Формування цілей статті

Метою статті є дослідження питання правового статусу дитини в договорі сурогатного материнства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Після укладання договору про сурогатне материнство між потенційними батьками та сурогатною матір'ю постає проблема походження дитини, яка народилася при допомозі репродуктивних технологій, а саме сурогатного материнства.

На європейському рівні Комітет Міністрів Ради Європи 19 листопада 1996 року прийняв Конвенцію про права людини та біомедицину [2]. Конвенція стала першим юридичним документом у сфері охорони здоров'я, який захищає людину від можливих зловживань, пов'язаних з використанням нових біологічних і медичних методів та процедур.

Як слушно зазначає Ю. В. Коренга, що у зв'язку з розвитком медичних технологій пріоритетне значення надається генетичному зв'язку дитини або з батьками, або з сурогатною матір'ю, а не факту виношування й народження дитини [12, с. 70].

Походження дитини, яка була народжена в результаті допоміжних репродуктивних технологій та сурогатного материнства зокрема, регулюється Сімейним кодексом України, де в ч. 2 ст. 123 прописано, що у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя.

За аналогією в п. 6.9. Порядку № 787 від 09.09.2013, у разі народження дитини жінкою, якій в організм було перенесено ембріон людини, зачатий подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, державна реєстрація народження дитини проводиться за заявою подружжя, яке дало згоду на таке перенесення. У цьому разі разом з документами, що засвідчують факт народження дитини даною жінкою, надається також заява про її згоду на реєстрацію подружжя батьками даної дитини [3].

У разі відсутності такої заяви генетичні батьки (один з них) будуть вимушені звернутися до суду з позовом про встановлення батьківства, який підлягає задоволенню на

підставі ст. 123 Сімейного кодексу України, що передбачає вирішення даного питання на користь потенційних батьків [1].

Як зазначає І. В. Венедиктова, що чинне законодавство дуже «обережно» вторгається у відносини сурогатного материнства, не дуже опікуючись їх детальною регламентацією. З одного боку, це дає суб'єктам широкий спектр можливостей в умовах існування диспозитивності приватно-правових засад і наявності розвинутого громадянського суспільства. З іншого боку, жорстокі реалії сьогодення по той бік закону щодо трансплантації органів, торгівлі людьми змушують знову і знову піднімати питання правової регламентації сурогатного материнства [11, с. 63].

Нагального вирішення потребує питання забезпечення таємниці у разі застосування допоміжних репродуктивних технологій щодо внесення змін до актового запису про народження дитини, стосовно дати народження у випадку народження кількох дітей унаслідок запліднення кількох сурогатних матерів. Так, генетичні батьки звернулися до суду з позовом про внесення змін до актового запису про народження дитини. На підтвердження позовних вимог вони зазначили, що позивачці та двом сурогатним матерям було перенесено ембріони, внаслідок чого всі вони завагітніли. Пологи сурогатних матерів відбулися згідно зі строком, а вагітність позивачки проходила з ускладненнями, і пологи настали в інший час. З метою збереження таємниці застосування допоміжних репродуктивних технологій та народження сина після екстракорпорального запліднення позивачка звернулася в РАЦС з метою змінити дату народження сина, яка б збігалася з датою народження дітей сурогатними матерями. У реєстрації було відмовлено. Суд задовольнив рішення, застосувавши аналогію закону, а саме внесення змін в актові записи дітей як при усиновленні [7].

Аналізуючи практику зарубіжних держав треба зазначити, що вперше судовий розгляд питання сурогатного материнства відбувся у 1984 році у Великобританії у

зв'язку з діяльністю Національного центру, що заміняє материнство у Вашингтоні [13, с. 7]. На замовлення такого центру дві англійські громадянки за винагороду погодилися стати сурогатними матерями для бездітних американських пар. У 1985 році після народження однією з жінок дитини суд найнижчої інстанції за зверненням органу соціального забезпечення виніс рішення про залишення новонародженої дитини на декілька днів у пологовому будинку. В результаті Вищий суд, після апеляції генетичного батька дитини, виніс рішення про визнання батьківських прав за батьками-замовниками, оскільки сурогатна мати відмовилася від дитини на їх користь [10].

На перевагу наведеному вище факту в березні 2012 року суд міста Стретфорд вирішив питання щодо визнання батьківських прав на користь сурогатної матері, оскільки вона відмовилася від оплати своїх послуг та залишила собі дитину [14, с. 137].

Отже, вищенаведена судова практика зарубіжних країн ілюструє, що в більшості випадків суд виносить рішення на користь потенційних батьків, але бувають також випадки, коли рішення виносяться також і на користь сурогатної матері.

Програма сурогатного материнства пов'язана з певними ризиками: ймовірністю настання багатоплідної вагітності або народження хворої дитини з вадами розвитку.

Звичайно, ні лікарі, ні сурогатна мати, ні потенційні батьки не в змозі передбачити всі нюанси даної ситуації, але на практиці можемо побачити, як регулюються деякі з них:

- у випадку багатоплідної вагітності й народження кількох дітей батьки зобов'язуються прийняти їх усіх та зареєструвати, вказавши себе батьками. Але також батьки мають право вдатися до євгенічного аборту ще на ранніх стадіях вагітності, залишивши тільки одну дитину. Треба зазначити, що такого роду маніпуляція є досить ризикованою і може призвести до викидня й втрати вагітності;

- у разі народження дитини з вадами розвитку чи з особливими потребами, що сталося не з вини сурогатної матері, а є генетичними особливостями та аномаліями, подружжя не може відмовитися від дитини, оскільки в договорі прописано, що батьки заберуть дитину після її народження та зобов'язані здійснити державну реєстрацію в органах РАЦСу даної дитини із зазначенням себе батьками;

- у випадку розлучення чи визнання шлюбу недійсним, згідно з законодавством, під час вагітності сурогатної матері обоє батьків чи кожен окремо зобов'язані прийняти народжену дитину, здійснити реєстрацію такої дитини та записати себе її батьками [4].

Важливою проблемою є правові наслідки відмови генетичних батьків від дитини, народженої сурогатною матір'ю, або їх смерті після народження дитини, оскільки згідно з ч. 3 ст. 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» державна реєстрація народження дитини здійснюється батьками не пізніше одного місяця з дня її народження [5].

У разі смерті одного з потенційних батьків або визнання померлим під час вагітності сурогатної матері всі права та обов'язки за договором про виношування дитини переходять до того з потенційних батьків, хто залишився живим. Він/вона зобов'язані прийняти дитину та здійснити державну реєстрацію її народження, зазначивши батьками дитини обох з подружжя. У випадку смерті або визнання померлими обох із подружжя, яке вдалося до програми сурогатного материнства, до народження дитини, батьками даної дитини визнається подружжя [9, с. 30].

Звичайно, ситуація смерті обох з подружжя є вкрай складною, на нашу думку, для забезпечення інтересів новонародженої дитини, було б доцільно передати її близьким родичам біологічних батьків, з проведенням пізніше процедури усиновлення чи оформлення опікунства. У разі відмови родичів, дана дитина має бути передана під опіку держави з можливіс-

тю подальшого усиновлення громадянами України чи іноземцями.

На нашу думку, у випадку відмови генетичних батьків від державної реєстрації народження дитини або у випадку їх смерті доцільно передбачити надання такого права сурогатній матері. При цьому під час реєстрації матір'ю буде записана сурогатна мати, а батьком — чоловік, у випадку, коли є його згода на застосування щодо його дружини допоміжних репродуктивних технологій (сурогатного материнства) або якщо така згода існує на момент реєстрації дитини.

Необхідно звернути увагу на той факт, коли сурогатна мати народжує дитину для потенційних батьків-іноземців. Бо у випадку народження дитини в Україні сурогатною матір'ю для потенційних батьків, які проживають на території України, права дитини та потенційних батьків захищені законодавством. Дитині, що була зачата за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, зокрема за програмами сурогатного материнства, гарантоване право на родину, наявність матері й батька, які є її біологічними батьками.

Реєстрація дитини, яка народжена за допомогою допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства, здійснюється згідно з чинним законодавством та порядком за умови наявності довідки про генетичну спорідненість батьків/матері або батька з дитиною.

Оскільки не всі країни визнають сурогатне материнство та не у всіх воно дозволене, виникають проблеми виїзду дитини разом з іноземцями-замовниками до місця постійного проживання. Ось яскравий приклад цьому: 02.12.2010 року заявник звернувся до суду із заявою, зазначивши, що він народився в Запоріжжі, його дружина народилася у Тернополі. У 1994 році вони виїхали на постійне місце проживання до Канади, де пізніше набули громадянства даної держави. З вересня 2008 року він з дружиною приїздив до України для лікування безпліддя методами допоміжних репродуктивних технологій у ПП «Медичному центрі «Інтерсоно» у Львові.

У період з 24 вересня по 26 жовтня 2009 року було здійснено процедуру з перенесенням ембріонів, які належать подружжю, в матку сурогатної матері, що закінчилося настанням вагітності. Сурогатна мати надала нотаріально посвідчену заяву про згоду визнання їх батьками дитини. Але, згідно з національним канадським законодавством у разі народження дитини сурогатною матір'ю необхідно підтвердити факт батьківства у державі, де відбулося запліднення, рішенням національного суду, а також потрібно отримати дозвіл суду на виїзд дитини за межі України. Дане рішення було прийняте Шевченківським районним судом Запоріжжя у грудні 2010 року. Суд вирішив дозволити дитині, яка народилася у Львові й не досягла 16-річного віку, виїзд за межі України до Канади і в будь-яку країну світу до досягнення нею повноліття у супроводі її батька та матері [6].

Неоднозначною ситуація є у Франції, оскільки народження дитини від сурогатної матері заборонено на законодавчому рівні. Наприклад, справа «Менессон і Лабасе проти Франції» від 08.04.2014 р. Так, Європейський суд з прав людини виніс рішення, що влада Франції була не права, коли відмовила у реєстрації народження дитини від сурогатної матері. У Франції сурогатне материнство заборонене законом, але французькі пари їдуть за кордон, де воно дозволене на законодавчому рівні. Сім'я Лабаса народила дитину, згідно із законом, застосували метод сурогатного материнства у Сполучених Штатах, після чого вони приїхали до Франції, щоб зареєструвати дитину. Французька влада і суди відмовили в цьому праві сім'ї Лабаса. Вони були вимушені звернутися до Європейського суду з прав людини. Судове засідання відбулося 26.06.2014 р. Суд постановив, що Франція порушила права не тільки конкретно цієї дитини, але і двох інших дітей, які опинилися в такій же си-

туації, відмовивши визнати батьківські права подружніх пар на цих дітей [8].

Треба зазначити, що така ситуація існує не лише у Франції, а також в Італії, Швейцарії, Голландії, на нашу думку, заборона сурогатного материнства є зрозумілою, оскільки часто-густо вона продиктована і морально-етичними критеріями, але з кожного правила мають бути винятки, тому що забороняючи допоміжні репродуктивні технології, зокрема сурогатне материнство, держава таким чином порушує право безплідних подружніх пар стати батьками та мати повноцінну сім'ю.

Висновки

На сьогоднішній день репродуктивні технології надають можливості безплідним подружнім парам народити таку бажану дитину.

Інститут сурогатного материнства досить молодий, та має своє нормативне закріплення в залежності від країн, тому очевидним є той факт, що його регулювання потребує вдосконалення на законодавчому рівні, особливо в Україні.

В українському законодавстві відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, який би регулював порядок застосування сурогатного материнства, договору про надання послуг сурогатного материнства та захищав би всі сторони договору, та насамперед дитину, що народжується в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

На нашу думку, необхідно внести зміни до чинного законодавства, що регулює відносини в сфері сурогатного материнства: визначити конкретні вимоги щодо реєстрації дитини при народженні більше ніж однієї, народження дитини з вадами. Доцільно відмовити і заборонити визнання батьками дитини, яка була народжена в результаті сурогатного материнства, іноземців у тих країнах, де є заборона на такі допоміжні репродуктивні технології.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р., редакція від 28 серпня 2018 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
2. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Кон-

венція про права людини та біомедицину. Ов'єдо, 4 квітня 1997 року // Збірка договорів Ради Європи. – Парламентське видавництво. – 2000. – № 5. – С. 23.

3. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09 вересня 2013 р. № 787, редакція від 11 квітня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 90. – Ст. 12.

4. Правила реєстрації актів цивільного стану, затверджені наказом Міністерства юстиції України № 3307/5 від 24 грудня 2010 р., редакція від 11 вересня 2018 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 48. – Ст. 20.

5. Про затвердження Правил реєстрації актів громадянського стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 52/5 (зарєстрований в Міністерстві юстиції України 18.10.2000 р. за № 719/4940) // Офіційний вісник України. – 2000. – №32. – С. 12-17.

6. Про встановлення факту, що має юридичне значення та надання дозволу: Рішення Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 13 грудня 2010 року. Справа № 2-0-239/10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13124758>.

7. Солом'янський районний суд м. Києва від 6 жовтня 2010 р. у справі № 2-2283-1/10 // Єдиний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6802073>.

8. Европейский суд по правам человека: дети от суррогатных мам заслуживают законного статуса и признания. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://artemida.ua/ru/deti-surrogatnoj-mami#sthash.Uzd6VxWg.dpuf>.

9. Айвар Л. К. Правовая защита суррогатного материнства // Адвокат. Москва, 2006. – № 3. – С. 13-28.

10. Антонов С. Захист прав та інтересів сурогатної матері. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irtsa.com.ua/ru/blogs-legal-questions/45.html>.

11. Венедіктова І. В. Правове регулювання послуг з сурогатного материнства за чинним законодавством України // Medix. Anti-Aging. Антиейджинг. Антистаріння: журнал укр. лікарської еліти (ТОВ «Медікс»). Київ, 2010. – № 3 (15). – С. 62–63.

12. Коренга Ю. В. Договір сурогатного материнства в сімейному праві України: монографія / Ю. В. Коренга – Луцьк: Вежа друк, 2015. – 188 с.

13. Пестрикова А. А. Обязательства суррогатного материнства: авторефер. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. А. Пестрикова. – Москва. – 2013. – 20 с.

14. Сопель М. В. Правові аспекти сурогатного материнства: України та США. Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 17–18 квіт. 2008 р.). Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2008. – С. 316–318.

УДК 347.51

В.В. Корольова
кандидат юридичних наук, доцент,
Університет «КРОК»

І.А. Красюк
здобувач ступеня вищої освіти “магістр”
Університет «КРОК»

Право дитини на відшкодування моральної шкоди як один із способів захисту її особистих немайнових прав

Стаття присвячена дослідженню особливостей відшкодування моральної шкоди, спричиненої посяганням на особисті немайнові права дитини.

Ключові слова: право дитини на захист, моральна шкода, відшкодування моральної шкоди.

В.В. Королева
кандидат юридических наук, доцент
Університет «КРОК»

И.А. Красюк
соискатель степени высшего образования “магистр”
Университет «КРОК»

Право ребенка на возмещение морального ущерба как один из способов защиты его личных неимущественных прав

Статья посвящена исследованию особенностей возмещения морального ущерба, причиненного посягательством на личные неимущественные права ребенка.

Ключевые слова: право ребенка на защиту, моральный ущерб, возмещение морального ущерба.

V. Koroleva
Ph.D. in Law, Associate Professor, Department of
State and Legal Disciplines, “KROK” University

I. Krasnyuk
Graduate Student,
“KROK” University

The right of the child to compensation for non-pecuniary damage as one of the ways to protect her personal non-property rights

The article is devoted to the study of peculiarities of non-pecuniary damage caused by encroachment on the personal non-property rights of a child

Key words: child’s right to protection, moral harm, compensation for moral harm.

Постановка проблеми

На сьогодні в Україні прийнято низку законодавчих актів, які закріплюють правовий механізм забезпечення, охорони та захисту прав дитини. Такими нормативно-правовими актами є: Конституція України [1]; Сімейний кодекс України [2]; Цивільний кодекс України [3]; Закон України «Про охорону дитинства» [3]; Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [4] тощо. Стаття 16 Цивільного кодексу України у ч. 2 надає перелік способів захисту цивільних прав та інтересів [3]. Аналіз статті 18 Сімейного кодексу України свідчить про те, що серед способів захисту сімейних прав та інтересів є такий спосіб захисту, як відшкодування моральної шкоди [2]. Отже спільними для сімейного і цивільного законодавства є такий спосіб захисту, як відшкодування моральної шкоди.

У сфері захисту особистих немайнових прав дітей шляхом відшкодування моральної шкоди існують певні особливості. Це пов'язано із тим, що дітям, як суб'єктам сімейних правовідносин, завдання моральної шкоди можливе й у випадках, не передбачених цивільним та сімейним законодавством, як-то у разі експлуатації дитини, жорстокого поводження з дитиною тощо. У зв'язку з цим, у процесі правозастосовної діяльності виникає багато проблемних питань, пов'язаних із реалізацією такого способу захисту в разі, якщо шкода була завдана дитині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі проблемні питання щодо поняття моральної шкоди та її відшкодування докладно досліджувалися багатьма вченими, в тому числі й на дисертаційному рівні. Зокрема, дану проблематику досліджували М. Галянич, Л. Красицька, Н. Кузнєцова, О. Онищенко, З. Ромовська, Р. Стефанчук, І. Спасибо-Фатєєва, С. Шимон, Р. Шишка та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

З огляду на те, що захист прав дитини пов'язаний з безліччю проблем теоре-

тичного і практичного характеру, серед яких особливої актуальності набуває проблема відшкодування моральної шкоди, пов'язана з тим, що на сьогодні у науці сімейного права ще не сформовано комплексний підхід ні до визначення поняття моральної шкоди, яка заподіяна дитині, ні до визначення її розміру, способу відшкодування тощо, вважаємо за доцільне дослідити теоретико-правові підходи до поняття моральної шкоди, що заподіяна дитині, та поняття права на компенсацію моральної шкоди як однієї з гарантій захисту прав і свобод дитини.

Формулювання цілей статті

Метою статті є загальнотеоретичний аналіз права дитини та відшкодування моральної шкоди.

Виклад основного матеріалу дослідження

Становлення та розвиток громадянського суспільства та правової держави є неможливим без утвердження в суспільній свідомості визнання й чіткого дотримання прав і свобод дитини, її захисту, спрямування всіх державних інститутів у сфері охорони дитинства та посадових осіб на реалізацію інтересів дитини. Варто зазначити, що прийняті в останні роки правові акти, що закріплюють право дитини на захист, не дозволяють вирішити проблемні питання, які виникають у практичній діяльності щодо захисту їх прав.

В юридичній літературі під захистом прав дитини розуміється поновлення порушеного права; створення необхідних умов, що компенсують втрату певних прав дитини; усунення перепон на шляху здійснення прав дитини. Заслуговує на увагу й інша дефініція даного поняття: під захистом прав дитини варто розуміти застосування заходів з визнання і відновлення порушених прав дитини, припинення дій, які порушують ці права [6, с. 13].

Звертаючись до проблеми захисту особистих немайнових прав дітей, необхідно зазначити, що оскільки батьки і діти є членами сім'ї, то передбачається, що вони здійснюють свої права переважно в

лоні сім'ї, а тому ці права носять сімейно-правовий характер, виходячи з чого, захист особистих немайнових прав дітей має бути передбачений не лише нормами цивільного права, а і сімейного права.

Необхідно звернути увагу, що дитина має змогу самостійно здійснити право на захист, однак лише у випадках визнання її, відповідно до закону, повністю дієздатною до досягнення повноліття. Зокрема, статтями 34, 35 ЦК України передбачені випадки отримання повної цивільної дієздатності до досягнення особою 18 років [3]. Таким чином, дитина, яка наділена повною цивільною дієздатністю, має право не лише самостійно здійснювати свої права та обов'язки, а й захищати свої права та інтереси.

Реалізуючи будь-яку норму або виявивши порушення будь-якого свого права чи інтересу, особа стикається з головною проблемою: обрати спосіб захисту свого порушеного права чи інтересу [7, с. 125].

Розмежовуючи засоби і способи захисту, Т. М. Підлубна доводить, що засоби захисту – це інструменти реалізації способів захисту та пропонує внести зміни до Конституції України, зокрема до ч. 5 ст. 55, застосувавши більш доцільний термін «способи захисту», і викласти її в такій редакції: «Кожен має право будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [8, с. 15].

Окремого дослідження потребує питання відшкодування моральної шкоди.

У юридичній літературі можна зустріти такі визначення моральної шкоди. Під моральною шкодою можуть розумітися моральні й фізичні страждання, які заподіяні громадянину внаслідок посягання на належні йому від народження чи в силу закону нематеріальні блага (життя, здоров'я, честь, гідність, ділову репутацію, недоторканність приватного життя тощо) [9, ст. 339]. Моральна шкода – це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, що заподіюються особі незаконними діями або бездіяльністю ін-

ших осіб. Зміст «страждання» – це дії, які обов'язково повинні знайти своє відображення у свідомості потерпілого в формі негативних уявлень (фізичного страждання) і негативних представлень (моральних страждань) [10, ст. 268]. Така шкода відображається певною мірою лише у свідомості її учасників, які є фізичними особами. На нашу думку, останнє визначення є найбільш розгорнутим та більш відповідає дійсності.

Цивільний кодекс України не дає прямого безпосереднього визначення поняття моральної шкоди, а надає лише вказівки, в чому вона полягає, «моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи» [3, ст. 23].

Крім того, даною нормою передбачено, що моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, що мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності й справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування [3].

Визначення поняття моральної шкоди надається у частині 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодуван-

ня моральної (немайнової) шкоди»: «Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб» [11].

Отже, під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру особи, відновлення в натурі яких є неможливим, внаслідок неправомірних дій (дій або бездіяльності), інших осіб, а також рішень визначеного кола осіб, щодо своїх особистих немайнових прав або свого майна, та ці втрати мають бути відображені у свідомості постраждалого або залишити інший негативний відбиток на його соціальних зв'язках, що виражаються у фізичному болю та моральних стражданнях чи незаконному посяганню на ділову репутацію особи та здатні призвести до збитків.

У правовій літературі справедливо зазначається, що шкода може бути завдана не тільки діями, але і бездіяльністю. Тобто бездіяльність, як і дія, може призвести до завдання моральної шкоди. Разом із тим, бездіяльність не можна зводити до простої пасивності суб'єкта права, оскільки в правовому розумінні це означає невиконання конкретної, приписуваної даному суб'єкту дії [12]. Шкода дитині може завдатися не тільки сторонніми особами, а і батьками або особами, які їх замінюють, шляхом невиконання або неналежного виконання обов'язків з виховання дитини.

Виходячи з цього, необхідно зазначити, що у сфері захисту особистих немайнових прав дитини шляхом відшкодування моральної шкоди є певні особливості.

Моральна шкода може бути більш суттєвою для особи, ніж матеріальна, хоча й матеріальна шкода може спричиняти особі моральне страждання. Проте, якщо матеріальна шкода, зазвичай, може бути компенсована повною мірою, то еквівалента моральної шкоди та способів її повного відшкодування до цього часу не винайдено. Такого еквівалента не може бути апріорі, адже об'єктом, якому наноситься

шкода, є особисте немайнове благо, що не може бути відчужене або отримане від іншої особи. Саме тому дослідження шляхів відшкодування моральної шкоди, спричиненої порушенням особистих немайнових прав дітей, залишається особливо актуальним [14, с. 53].

Досліджуючи способи захисту цивільних прав та інтересів, Т. В. Лісничка акцентує увагу на проблемах відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, запропонувала з метою підвищення ймовірності отримання відшкодування в разі завдання шкоди праву на життя, здоров'я, свободу, особисту недоторканність унаслідок вчинення дій, які не містять ознак злочину утворити Фонд дотування цивільної відповідальності. Метою існування такого Фонду має стати дотування виплат боржників, винних у завданні шкоди особистим немайновим правам, що забезпечують природне існування фізичної особи (переважно життю та здоров'ю) [13, с. 6].

При компенсації шкоди, завданої здоров'ю дитини, до уваги береться, як правило, фізична (тілесна) шкода. Проте, протиправні дії завдають не лише тілесну шкоду. Зазвичай, такі дії викликають розумові вади та моральні дефекти, до цього необхідно додати ще й можливу затримку психічного розвитку. Ці форми прояву шкоди здоров'ю не враховуються [14, с. 56].

У даному випадку, як приклад, можна навести рішення Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 07.06.2017 у справі № 235/2414/17, ухвалене про відшкодуванні моральної шкоди, завданої смертю чоловіка при виконанні трудових обов'язків. У цьому разі суд визначив розмір грошової компенсації за спричинену моральну шкоду позивачці у розмірі 200 000,00 грн. та 200 000,00 грн. на користь дитини. Ухвалюючи рішення, суд вказав, що встановити ціну людського життя, повернути чоловіка та батька неможливо. Моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, так як не-

має (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. При цьому, при встановленні розміру грошового відшкодування моральної шкоди, завданої позивачці та її доньці, суд виходив з принципів розумності та справедливості, враховував фактичні обставини справи: глибину, характер і тривалість страждань, наявність вимушених змін у їх життєвих стосунках, обсягу страждань, а також характеру немайнових втрат, що тривають до теперішнього часу й триватимуть надалі, можливість відновлення яких виключена [15].

Наслідком недостатнього врегулювання законодавством відносин щодо компенсації моральної шкоди є виникнення великої кількості проблем у процесі його застосування. Однією з таких проблем є суб'єктивний склад осіб, які мають право вимагати захисту порушених цивільних прав шляхом відшкодування моральної шкоди.

Відомо, що неодноразово отримані в дитинстві психологічні травми негативно впливають на психологічний розвиток і здоров'я дитини та подальше свідоме, доросле життя. З урахуванням того, що в такому разі моральна шкода заподіюється не лише дітям, а й їх батькам, оскільки батьки як повнолітні особи здатні повністю розуміти та адекватно оцінювати негативні події, які відбуваються з їх дитиною, вважаємо за необхідне до кола осіб, що мають право на відшкодування моральної шкоди разом із таким суб'єктом, як дитина, віднести її батьків або осіб, які їх замінюють, у разі, якщо порушення особистого немайнового права дитини призвело до їх моральних страждань, втрати ними нормальних життєвих зв'язків і вимагає від них додаткових зусиль для організації життя.

У зв'язку з цим, за наявності моральної шкоди, що заподіяна дитині, право на її відшкодування мають: неповнолітні осо-

би, яким заподіяна шкода; батьки неповнолітніх осіб, яким заподіяна шкода.

У такому випадку, з пред'явленням вимоги про компенсацію моральної шкоди дитині, батьки або особи, що їх замінюють, мають право теж подати позов про компенсацію моральної шкоди у своїх інтересах. Моральна шкода, завдана батькам або особам, які їх замінюють, фізичними і психологічними стражданнями дитини відшкодовується самостійно.

Реальне відшкодування можливе тільки в матеріальній сфері й неможливе повернення того, що зникло в результаті заподіяння шкоди немайнового характеру. Хоча, за своєю суттю, останнє також має набути результату повного усунення негативних наслідків правопорушення, і за чинним законодавством необхідно визначити відшкодування шкоди, обчисленої у грошовому еквіваленті. З урахуванням сказаного вище, однією з проблем є адекватне визначення розміру відшкодування шкоди нематеріального характеру в грошовому еквіваленті шляхом застосування певних критеріїв чи в інший адекватний спосіб [16, с. 97].

Висновки

Отже, з огляду на вищенаведене, основними проблемами щодо застосування такого способу захисту особистих немайнових прав дитини, як компенсації моральної шкоди, на нашу думку, є: по-перше, проблема неможливості малолітньою особою самостійно ініціювати процес з відшкодування моральної шкоди; по-друге, оскільки моральної шкоди дитині можуть завдати батьки або особи, які їх замінюють, на законодавчому рівні доцільно передбачити відшкодування такої шкоди батьками або особами, які їх замінюють у випадках, коли протиправні дії батьків або осіб, які їх замінюють, проявляються у жорстокому поводженні з дітьми, зловживанні батьківськими правами, невиконанні батьківських обов'язків.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Сімейний кодекс України // Відом. Верх. Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
3. Цивільний кодекс України // Відом. Верх. Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
4. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
5. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.
6. Кравчук Н. В. Защита права ребенка на жизнь и воспитание в семье по семейному законодательству РФ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. В. Кравчук. – М., 2003. – 28 с.
7. Бублейник В. А. Нетипові способи захисту цивільних прав та законних інтересів / В. А. Бублейник // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2001. – № 1. – С. 124–129.
8. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. Підлубна. – К., 2009. – 22 с.
9. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.
10. Українське цивільне право : навч. посіб. 3-тє вид. перероб. та доп. / Ю. О. Заїка, І. С. Тімуш, О. О. Лов'як та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 358 с.
11. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
12. Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати: нормативні акти, роз'яснення, коментарі / відповід. ред. П. І. Шевчук – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 925 с.
13. Лісничка Т. В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. В. Лісничка. – Х., 2007. – 20 с.
14. Резнік Г. Особливості відшкодування моральної шкоди, спричиненої посяганням на особисті немайнові права дитини / Г. Резнік // Юридична Україна. – 2014. – №8. – С. 53-57.
15. Рішення Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 7 червня 2017 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://verdictum.ligazakon.net/document/67081219>.
16. Галянтич М. Захист ділової репутації: цивільно-правові проблеми / М. Галянтич // Право України. – 2001. – № 1. – С. 97–99.

УДК 347.772:340.5

В.В. Корольова
кандидат юридичних наук, доцент,
Університет «КРОК»

В.В. Кресан
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
Університет «КРОК»

Порівняльно-правовий аналіз механізмів набуття правової охорони на торговельні марки в Україні та деяких країнах-учасниках ЄС

Стаття присвячена правовому аналізу процедури реєстрації торговельної марки в Україні та країнах-учасниках Європейського Союзу. Торговельна марка розглядається як унікальний об'єкт персоніфікації бізнес-діяльності та як вагомий інструмент на національному та міжнародному рівні, що дозволяє компанії зайняти монопольне становище на ринку за рахунок правильно обраної стратегії охорони й захисту виключних прав на такий об'єкт інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, торговельна марка, процедура реєстрації, права охорона, виключне право.

В.В. Королева
кандидат юридических наук, доцент,
Університет «КРОК»

В.В. Кресан
соискатель степени высшего образования «магистр»,
Университет «КРОК»

Сравнительно-правовой анализ механизмов приобретения правовой охраны на торговые марки в Украине и некоторых странах-участницах ЕС

Статья посвящена правовому анализу процедуры регистрации торговой марки в Украине и странах-участницах Европейского Союза. Торговая марка рассматривается как уникальный объект персонификации бизнес-деятельности и как весомый инструмент на национальном и международном уровне, что позволяет компании занять монопольное положение на рынке за счет правильно выбранной стратегии охраны и защиты исключительных прав на такой объект интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, торговая марка, процедура регистрации, правовая охрана, исключительное право.

V. Koroleva
*Ph.D. in Law, Associate Professor, Department of State
and Legal Disciplines, вТьKROKвТь University*

V. Kresan
*Graduate Student,
“KROK” University*

Comparative and legal analysis of mechanisms for obtaining legal protection for trademarks in Ukraine and some EU member states

The article is devoted to the legal analysis of the procedure for registration of a trademark in Ukraine and the countries of the European Union. Trademark is considered as a unique object of personification of business activity and as a powerful tool at the national and international level, which allows the company to take a monopoly position in the market at the expense of the rightly chosen strategy of protection and protection of exclusive rights to such an object of intellectual property.

Keywords: *intellectual property, trademark, registration procedure, legal protection, exclusive right.*

Постановка проблеми

В умовах ратифікації Україною Угоди про асоціацію з ЄС виникла нагальна необхідність удосконалення методів охорони та захисту торговельних марок на національному та міжнародному рівні, так як Угода з ЄС відкриває нові ринки для збуту товарів та надання послуг для власників виключних прав на торговельні марки як в Україні, так і в країнах ЄС, тому слід заздалегідь подбати про посвідчення і збереження своїх законних прав на об'єкти інтелектуальної власності.

На сьогодні спостерігається підвищення інтересу до торговельних марок як з боку правознавців, так і з боку підприємців, міжнародної спільноти тощо. Отже, важливим є розглянути питання процедури реєстрації торговельної марки в Україні та країнах-учасниках Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемні аспекти реєстрації торгових марок на вітчизняному та міжнародному рівні досліджуються в наукових працях учених та дослідників, таких як: Г. О. Анд-

рошук, О. Б. Вовк, А. А. Герц, Ю. М. Капіца, І. Ю. Кожарська, Т. Ю. Погребінська, О. П. Орлюк, О. А. Рассомахіна, Л. Д. Романадзе та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на значний інтерес науковців до даної теми, вона все ж залишається неповністю розкритою. Деякі дослідники стверджують, що сучасне законодавство України в цій сфері загалом відповідає міжнародним стандартам, а інші вважають, що національне законодавство України (у відповідній частині) потребує змін та доповнень.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження питання особливостей набуття правової охорони на торговельну марку в Україні та країнах-учасниках ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження

Становлення і розвиток ринкових відносин у сучасній Україні стало стимулом до початку активного використання в підприємницькій сфері засобів індивіду-

алізації товарів і послуг – торговельних марок (торгових знаків). На сьогоднішній день торговельні марки є для споживачів, мабуть, єдиним орієнтиром серед безлічі однорідних товарів та послуг. Що стосується виробників, то для них застосування товарних знаків стало невід’ємною частиною підприємницької діяльності в умовах зростаючої конкуренції з боку інших виробників. Настільки інтенсивна динаміка обумовлена тим, що Україна ратифікувала Угоду про асоціацію з ЄС та стрімко стали розвиватися імпортерні й експортерні відносини з європейськими країнами. Також однією з умов інтеграції України до ЄС є приведення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності у відповідність до європейських стандартів.

Насамперед необхідно усунути розбіжності всередині національного законодавства України, а потім уже, опираючись на позитивний досвід європейських держав, удосконалювати систему набуття виключних прав на торговельну марку.

На сьогодні в українському законодавстві використовується два поняття «знак для товарів і послуг» та «торговельна марка». Так, за статтею 420 ЦКУ України, до переліку об’єктів права інтелектуальної власності належать «торговельні марки (знаки для товарів і послуг)», що свідчить про тотожність понять «торговельна марка» та «знак для товарів і послуг» за цивільним законодавством України. Існування декількох термінів створює плутанину в національному законодавстві, порушує принципи юридичної техніки та суперечить міжнародному законодавству, оскільки згідно з пунктом 2 ст.1 Паризької конвенції про охорону промислової власності (далі – Паризька конвенція) об’єктами правової охорони є два окремі об’єкти – товарний знак і знак обслуговування. Термінологічне об’єднання створює суттєві правові проблеми визначення обсягу правової охорони торговельних марок та використання торговельної марки. Вирішення цієї проблеми можливе за умови введення єдиного поняття «товарний знак» або «торговельна марка» і при-

ведення у відповідність термінології всіх чинних нормативно-правових актів.

Ще більш актуальним є питання вдосконалення одержання правової охорони на торговельну марку в зв’язку з інтеграційними процесами щодо входження України до складу Європейського Союзу. В контексті цього є доцільним проведення порівняльно-правового аналізу механізмів набуття виключних прав на торговельну марку в Україні та деяких Європейських державах.

Розглянувши особливості законодавства України та європейських держав, можна зробити висновок, що процедура набуття охорони на торгові марки має більше схожих аспектів, ніж відмінних, але суттєві відмінності все ж таки є.

Щодо схожих аспектів, слід зазначити, що всі країни є учасницями Паризької конвенції про охорону промислової власності, Паризької конвенції про захист прав промислової власності; Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності; Мадридської угоди та Мадридського протоколу про міжнародну реєстрацію товарних знаків; Ніццької угоди про міжнародну класифікацію товарів та послуг, тому головні умови надання правої охорони на торговельні марки є тотожними, так як національне законодавство приведенне у відповідність до ратифікованих країною угод.

Законодавство всіх європейських країн визначає об’єкт, який може бути торговельною маркою, як «позначення, яке може бути відображене графічно та спроможне відрізнити товари і послуги одних осіб від товарів і послуг інших».

Відмінним є те, що деякі країни включають реєстрацію гарантійних та сертифікаційних позначень як торговельної марки. До таких країн відноситься Німеччина, Італія та Франція, що стосується гарантійних позначень. В Україні ж офіційні контрольні, гарантійні та пробірні клейма, печатки відповідно до ст.6 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» «можуть бути включені до знака як елементи, що не охороняються, якщо

на це є згода відповідного компетентного органу або їх власників» [2, ст. 6]. Проте, стаття 6 ter Паризької конвенції про охорону промислової власності визначає, що «заборона застосування офіційних знаків та клейм контролю і гарантії діє лише у випадках, коли знаки, що містять їх, призначені для використання на товарах того ж гатунку чи подібних до них» [3, ст. 6].

Тобто, при реєстрації сертифікаційних чи гарантійних позначень (іншими словами «клейм контролю й гарантії») можна керуватися як нормами національного законодавства, так і положеннями міжнародних нормативних документів.

Що ж стосується реєстрації нетрадиційних торгових марок, таких як «звук», «запах», «смак», то законодавство деяких країн визначає процедуру реєстрації таких знаків, а в деяких країнах вона відсутня. Наприклад, при реєстрації «звукової» торгової марки законодавством Німеччини та Італії визначено представлення її у вигляді аудіофайлу, в той час як українське законодавство надає можливість зареєструвати таку торгову марку тільки шляхом графічного представлення у вигляді музичних нот та фонограм [5, с. 27]. Об'єктом реєстрації як торговельна марка у Великобританії може бути «запах», який повинен описуватися графічно. Хоча, як показує практика, у Великобританії було відмовлено в реєстрації ароматичної марки для знаменитих парфумів «Шанель № 5» на тій підставі, що запах повинен відрізняти одні товари від інших, а парфуми, тобто носій запаху, в даному випадку є товаром сам по собі. Таким чином, товарний знак вказує на вид товару.

В Україні ні Законом, ні Правилами не визначені умови подання та розгляду заявок на нюхові, смакові знаки тощо. Враховуючи відсутність нормативно-правового регулювання порядку складання та проведення експертизи заявок на такі позначення, а також відсутність відповідних технічних можливостей реєстрації та оприлюднення інформації щодо зазначених нетрадиційних видів знаків, до внесення відповідних змін у законодавство України

нюховим та смаковим знакам не надається правова охорона в Україні. У зв'язку з цим заявки на реєстрацію не приймаються закладом експертизи – Державним підприємством «Український інститут інтелектуальної власності».

Що стосується суб'єктів, які бажають отримати правову охорону виключних прав, то українське законодавство визначає, що заявником може бути як фізична, так і юридична особа, незалежно від її реєстрації як суб'єкта господарської діяльності. Загалом отримують реєстрацію фізичні особи та юридичні особи, але не визначена процедура реєстрації торговельної марки на фізичну особу-підприємця, це пов'язано з тим, що фізична особа-підприємець з моменту державної реєстрації як суб'єкта господарювання несе відповідальність усім своїм майном, що повністю прирівнюється до власності звичайної фізичної особи. Право на отримання виключних прав фізичними особами також закріплене у нормах італійського та іспанського законодавства. Натомість законодавство Німеччини визначає, що державну реєстрацію торговельної марки можуть отримати тільки фізичні та юридичні особи, що здійснюють підприємницьку діяльність.

У європейському законодавстві значну увагу приділяють використанню торговельної марки. Наприклад, за законом про товарні знаки Франції правова охорона надається знакам лише на підставі їхньої реєстрації. Він не містить норм, які б давали змогу відмовляти в наданні правової охорони знака, що не використовується, а Закон про товарні знаки Великобританії передбачає можливість відмови у наданні правової охорони заявленого до реєстрації знака, якщо виявляється, що заявник не має наміру фактично використовувати його для маркування своїх товарів. Закон Великобританії передбачає охорону прав на загальновідомі знаки без одержання охоронного документа.

Порівнявши законодавство Франції, Німеччини, Італії, Іспанії, Великобританії та України, визначено основні абсолютні

підстави для відмови у наданні правової охорони торговельній марці:

- позначення, що зображують державні герби, прапори й інші державні символи (емблеми); офіційні назви держав; офіційні гарантійні та сертифікаційні знаки, печатки;
- позначення, що не має розрізняльної здатності;
- позначення, що є загальноживимим щодо товарів і послуг певного виду;
- позначення, що складаються із позначок чи даних, що є описовими для певних видів товарів і послуг, щодо яких заявлена реєстрація;
- позначення, які можуть ввести в оману щодо виробника товару чи послуги, що надається;
- позначення, що відображають форму, що обумовлена природним станом, необхідністю отримання технічного результату або надає істотної цінності товарів.

Процедура реєстрації торговельної марки за національним законодавством України складається з таких етапів: подача заявки (заявка – сукупність документів, необхідних для видачі свідоцтва України на знак для товарів і послуг); встановлення дати подання заявки; експертиза матеріалів заявки на відповідність формальним вимогам (формальна експертиза); експертиза заявки по суті позначення, що заявлено на реєстрацію як знак, перевірка позначення на відповідність умовам надання правової охорони (експертиза по суті, кваліфікаційна експертиза); винесення рішення про реєстрацію або про відмову в реєстрації знака; публікація в офіційному бюлетені відомостей про видачу свідоцтва; державна реєстрація знака, видача свідоцтва України на знак для товарів і послуг [2, ст. 5-7; 4].

Суттєвою відмінністю самої процедури реєстрації товарних знаків в Україні та європейських країнах є один із етапів набуття правої охорони, який має назву – опозиційний період. Країни Європейського Союзу законодавчо закріпили цей етап як обов'язковий. Сутність його полягає в тому, що після проходження експертизи на

відповідність формальним вимогам та відсутності абсолютних підстав для відмови у реєстрації подана заявка на реєстрацію публікується для оскарження з боку третіх осіб. У Німеччині та Іспанії навіть визначено виключне коло осіб, які можуть подати заперечення проти реєстрації. Тобто, відповідальність за охорону та захист прав на результат своєї інтелектуальної діяльності, в даному випадку на торговельну марку, покладена на власника виключних прав [11, с. 52]. Це обумовлює відсутність упередженості при визначенні закладом експертизи тотожності та схожості заявлених позначень з раніше зареєстрованими знаками чи поданими раніше на реєстрацію позначеннями.

Також, європейським законодавством визначений вичерпний перелік осіб, що можуть подати заперечення проти реєстрації. Наприклад, у Кодексі інтелектуальної власності Італії чітко визначено, що заперечення може бути подано: заявником та власником поданих або раніше зареєстрованих товарних знаків; ліцензіатом виключних прав на раніше зареєстровані товарні знаки; особою, організацією та асоціацією, які мають відповідні права [8]. Натомість, п.8 ст. 10 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» визначає, що «будь-яка особа може подати до закладу експертизи мотивоване заперечення проти заявки щодо невідповідності наведеного в ній позначення умовам надання правової охорони» [2, ст.10]. Така норма дає можливість деяким особам зловживати наданим їм правом і подавати заперечення проти реєстрації позначень своїх конкурентів, тому, на нашу думку, доцільно було б визначити виключне коло осіб, які можуть подавати заперечення проти реєстрації позначення.

Ще одним позитивним фактором опозиційного оскарження є те, що процес реєстрації у країнах з такою процедурою є значно швидшим, ніж, наприклад, в Україні, де не надається можливість опозиційного періоду для заперечення. В українському законодавстві в п.8 ст. 10 Закону України «Про охорону прав на знаки для

товарів і послуг» закріплено лише можливість подання мотивованого заперечення проти реєстрації не пізніше ніж за п'ять днів до дати прийняття Установою рішення за заявою. Тобто, враховуючи строки реєстрації торгової марки в Україні, які становлять 16-18 місяців, заперечення проти реєстрації позначення буде розглянуте закладом експертизи не раніше, ніж через дванадцять-чотирнадцять місяців після його подання, що не виключає неактуальності інформації, що зазначена у наданих документах. Хоча заявникові й буде надіслано копію поданого заперечення та надано можливість надати свої аргументи на користь реєстрації, але все ж остаточне рішення буде прийняте закладом експертизи.

Українське законодавство у сфері охорони прав на знаки для товарів і послуг дуже схоже із законодавством Іспанії, так як іспанське законодавство визначає, крім абсолютних підстав для відмови у реєстрації, ще й відносні, які включають у себе проведення пошуку серед раніше зареєстрованих знаків чи поданих на реєстрацію позначень. Наприклад, Франція, Італія та Німеччина не проводять такого пошуку і перевіряють позначення тільки на наявність абсолютних підстав для відмови у реєстрації.

Такий пошук на тотожність та схожість позначень і співставлення виявлених спірних знаків затримує процес надання правової охорони знака та виключає можливість відновлення порушеного права під час самого процесу. У цьому питанні Україні необхідно перейняти досвід європейських країн, які швидко надають охорону оригінальним позначенням, а спірні позначення відстоюють своє право на отримання охорони під час опозиційного періоду.

З власної практики виведено таку статистику щодо отримання правової охорони на товарні знаки в Україні: після проходження стандартного процесу реєстрації торговельної марки строком від шістнадцяти до вісімнадцяти місяців 25% отриманих охоронних документів уже не є актуальними для їх власників, так як

ринок конкуренції виготовлення товарів і надання послуг швидко прогресує й потрібно встигати за всіма тенденціями його розвитку.

У всіх європейських країнах строк реєстрації займає від 6 до 12 місяців, за відсутності заперечень проти реєстрації з боку третіх осіб, що майже в два рази швидше, ніж в Україні.

Висновки

Отже, особливості набуття правової охорони в Україні та країнах Європейського Союзу мають як схожі, так і відмінні риси. До схожих слід віднести такі: визначено, що торговельною маркою може бути «позначення, яке може бути відображене графічно та спроможне відрізнити товари і послуги одних осіб від товарів і послуг інших»; суб'єктами набуття виключних прав можуть бути юридичні особи та фізичні особи, які не ведуть підприємницьку діяльність, але виняток становить Німеччина, де чітко визначено, що суб'єкт повинен здійснювати підприємницьку діяльність; критерії охороноздатності та умови набуття правової охорони містять однакові вимоги. Відмінними рисами є: заборона реєстрації гарантійних та сертифікаційних позначень як торговельних марок у Німеччині, Італії та Франції, натомість в Україні дані позначення можуть бути включені до торговельної марки як елемент знака, якщо надано дозвіл уповноваженого органу; в європейських країнах практика реєстрації нетрадиційних позначень має ширше застосування; італійським законодавством визначено виключне коло осіб, які можуть подати заперечення проти реєстрації позначення під час опозиційного періоду, а в Україні – будь-яка особа може подати таке заперечення; велика роль надана використанню торговельної марки, наприклад, у Великобританії, якщо особа не має наміру використовувати знак, це може стати підставою для відмови у наданні правової охорони; одним із етапів реєстрації є «опозиційний період», який дає право подати заперечення проти реєстрації позначення, якщо воно порушує права третіх осіб.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44. – Ст. 356.
2. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 36.
3. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р.: станом на 25 грудня 1991 р. // Збір. чинних міжнар. договорів України. – 1990. – № 1. – 320 с.
4. Про затвердження Правил складання і подання заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг: Наказ Міністерства юстиції України від 28.07.1995 № 116. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0276-95>
5. Методичні рекомендації з окремих питань проведення експертизи заявки на знак для товарів і послуг: Наказ Державного підприємства «Український інститут промислової власності» від 07.04.2014 № 91. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uipv.org/i_upload/file/metod-rek-tm-08022016.pdf
6. Кодекс промышленной собственности Италии (Законодательный декрет № 30 от 10 февраля 2005 г., с поправками, внесенными Законодательным декретом № 63 от 11 мая 2018 г.). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://wipo.lex.wipo.int/ru/legislation/details/18113>
7. Кодекс интеллектуальной собственности Франции 1992 г. (в редакции от 01.10.2010 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wipo.lex.wipo.int/ru/text/473760>
8. Кодекс промышленной собственности Италии (Законодательный декрет № 30 от 10 февраля 2005 г., с поправками, внесенными Законодательным декретом № 63 от 11 мая 2018 г.). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://wipo.lex.wipo.int/ru/legislation/details/18113>
9. Закон Испании «О товарных знаках» от 07.12.2001 г. № 17/2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wipo.lex.wipo.int/ru/legislation/details/1388>
10. Кожарська І. Охорона знаків для товарів та послуг в Європейському співтоваристві // Інтелектуальна власність. – № 6. – 2002. – С.6–11.
11. Рассомахина О. А. Особливості охорони торговельних марок за законодавством Європейського Союзу та держав-членів ЄС // Юридична Україна. – № 2. – 2013. – С. 50-53.
12. Ходаківський Є. І. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти: навч. посіб. / Є. І. Ходаківський, В. П. Якобчук, І. Л. Литвинчук – К.: «Центр учбової літератури». – 2014. – 276 с.

Досвід країн Співдружності Незалежних Держав у питаннях правового регулювання медіації в господарських спорах

Стаття присвячена висвітленню досвіду країн Співдружності Незалежних Держав у питаннях правового регулювання медіації у господарських спорах. Автором проаналізовано загальний розвиток медіації у світі та визначено особливості її розвитку в країнах Співдружності Незалежних Держав. Здійснено висновок щодо проблем, які об'єднують країни Співдружності Незалежних Держав у питаннях використання медіації. Проаналізовано праці вірменських, російських, грузинських науковців, у яких визначено, що від запровадження та використання медіації у господарських спорах виграють держава та суспільство. Держава отримує можливість делегувати частину своїх повноважень пересічним громадянам, а суспільство вчиться відповідальності за прийняття власних рішень. Автором проаналізовано досвід Азербайджану, Киргизстану, Грузії, Казахстану, Вірменії, Білорусії, Молдови, Грузії, Узбекистану, Монголії щодо правового регулювання медіації. Здійснено аналіз перспектив розвитку медіації в Таджикистані та Туркменістані. Взято до уваги дослідження вірменського науковця щодо моделей медіації та зроблено висновок, що в країнах Співдружності Незалежних Держав існують обов'язкова і добровільна моделі медіації. Автором зроблено висновок, що у переважній більшості країн медіація здійснюється на підставі законів про медіацію. У таких країнах, як Білорусь, розроблено низку нормативно-правових актів, які визначають порядок здійснення медіації, форми документів під час її організації, порядок ведення реєстру медіаторів. У Казахстані затверджено порядок навчання медіаторів. Досвід Азербайджану показує можливість затвердження дорожніх карт здійснення медіації. Також автором здійснено висновки, що майже у всіх країнах Співдружності Незалежних Держав проводяться спільні дослідження з країнами Європейського Союзу та з міжнародними організаціями, які підтримують розвиток медіації в країнах Співдружності Незалежних Держав. Проаналізовано, що досвід країн Співдружності Незалежних Держав є важливим і для України, оскільки всі ці країни мають спільне минуле у складі Радянського Союзу. Автором зроблено висновок, що деякі проблеми, такі як неготовність громадян активно використовувати інші способи вирішення спорів, існують і в Україні. Відтак, дослідження є практичним та таким, що дозволяє Україні оцінити розвиток медіації в країнах, які також мають спільне радянське минуле.

Ключові слова: медіація, медіатор, господарські спори.

В.В. Полищук
аспірант,

Університет економіки та права «КРОК»

Опыт стран Содружества Независимых Государств в вопросах правового регулирования медиации в хозяйственных спорах

Статья посвящена освещению опыта стран Содружества Независимых Государств по вопросам правового регулирования медиации в хозяйственных спорах. Автором проанализи-

ровано общее развитие медиации в мире и определены особенности ее развития в странах Содружества Независимых Государств. Осуществлен вывод о проблемах, которые объединяют страны Содружества Независимых Государств по вопросам использования медиации. Проанализированы труды армянских, российских, грузинских ученых, в которых определено, что от внедрения и использования медиации в хозяйственных спорах выиграют государство и общество. Государство получает возможность делегировать часть своих полномочий гражданам, а общество учится ответственности за принятие собственных решений. Автором проанализировано опыт правового регулирования медиации в Азербайджане, Кыргызстане, Грузии, Казахстане, Армении, Белоруссии, Молдове, Грузии, Узбекистане, Монголии. Осуществлен анализ перспектив развития медиации в Таджикистане и Туркменистане. Принято во внимание исследование армянского ученого относительно моделей медиации и сделан вывод, что в странах Содружества Независимых Государств существуют обязательная и добровольная модели медиации. Автором сделан вывод, что в большинстве стран медиация осуществляется на основании законов о медиации. В таких странах, как Беларусь, разработан ряд нормативно-правовых актов, определяющих порядок осуществления медиации, формы документов при ее организации, порядок ведения реестра медиаторов. В Казахстане утвержден порядок обучения медиаторов. Опыт Азербайджана показывает возможность утверждения карт осуществления медиации. Также автором сделаны выводы, что почти во всех странах Содружества Независимых Государств проводятся совместные исследования со странами Европейского Союза и с международными организациями, которые поддерживают развитие медиации в странах Содружества Независимых Государств. Проанализировано, что опыт стран Содружества Независимых Государств является важным и для Украины, поскольку все эти страны имеют общее прошлое в составе Советского Союза. Автором сделан вывод, что некоторые проблемы, такие как неготовность граждан активно использовать другие способы разрешения споров, существуют и в Украине. Следовательно, исследование является практическим и таким, что позволяет Украине оценить развитие медиации в странах, которые также имеют общее советское прошлое.

Ключевые слова: медиация, медиатор, хозяйственные споры.

V. Polishchuk
PhD student
“KROK” University

Experience of the countries of the Commonwealth of Independent States in the legal regulation of mediation in economic disputes

The article is devoted to coverage of experience of the countries of the Commonwealth of Independent States in the legal regulation of mediation in economic disputes. The author has analyzed the general development of mediation in the world and identified the characteristics of its development in the countries of the Commonwealth of Independent States. A conclusion has been made on the problems that are common for the countries of the Commonwealth of Independent States in terms of using mediation. The author has analyzed the works of Armenian, Russian and Georgian scientists indicating that it is the state and the society that would benefit from implementation and use of mediation in economic disputes. The state gets the opportunity to delegate a part of its authorities to citizens, and the society learns to be responsible for making its own decisions. The author has analyzed the experience of Azerbaijan, Kyrgyzstan, Georgia, Kazakhstan, Armenia, Belarus, Moldova, Georgia, Uzbekistan, and Mongolia in legal regulation through mediation. Analysis of the prospects of mediation development in Tajikistan and Turkmenistan has been made. An Armenian scientist's research on the models of mediation has been taken into consideration, and a conclusion has been made that there are compulsory and voluntary models of

mediation in the countries of the Commonwealth of Independent States. The author has concluded that mediation is carried out in the vast majority of countries based on the mediation laws. In countries such as Belarus, there is a number of regulations that determine the procedure for mediation, the forms of documents during its organization, and the way of maintaining the register of mediators. The procedure of mediators' training was approved in Kazakhstan. Azerbaijan's experience demonstrates a possibility of approving roadmaps for conducting mediation. The author has also concluded that almost all countries of the Commonwealth of Independent States carry out joint researches with the countries of the European Union and international organizations that support the development of mediation in the Commonwealth of Independent States. It has been established that the experience of the countries of the Commonwealth of Independent States is also important for Ukraine, since all these countries have a common past as a part of the Soviet Union. The author has concluded that some problems also exist in Ukraine, for example, reluctance of citizens to actively apply other methods of resolving disputes. Therefore, the research is practical and it allows Ukraine to assess the development of mediation in the countries that have a common Soviet past.

Постановка проблеми

З кінця минулого століття медіація стала одним із способів урегулювання спорів у країнах Західного Світу. Дослідження медіації у світі постійно підтверджують зацікавленість країн Співдружності Незалежних Держав у питаннях упровадження та використання медіації в господарських спорах. Україна не є членом Співдружності Незалежних Держав. У той же час, нашу державу об'єднує спільне минуле під час перебування у складі Радянського Союзу з країнами, які наразі входять до складу Співдружності Незалежних Держав. Деякі проблеми, що заважають розвитку медіації в Україні, є схожими з країнами Співдружності Незалежних Держав. Досвід упровадження медіації та аналіз шляхів використання медіації на практиці є корисним і для України. Такий досвід дає можливість оцінити переваги та недоліки моделей медіації й форм медіації, які вже запроваджено в країнах Співдружності Незалежних Держав.

Аналіз останніх публікацій і досліджень

Дослідженнями медіації в країнах Співдружності Незалежних Держав займаються Н. Розепашвілі, І. Саргсян, М. Тцубучава, Т. Шамлікашвілі. Більшість інформаційного матеріалу міститься у звітах, що підготовлені Світовим банком, Міжнародною організацією з розвитку права,

Європейським Союзом, Європейським банком реконструкції та розвитку, Швейцарським бюро з питань співробітництва з Киргизькою Республікою.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У більшості наукових праць вивчається досвід країн Європейського Союзу. Однак, упускається необхідність розуміння специфіки розвитку медіації в країнах Співдружності Незалежних Держав, які мають спільне з Україною радянське минуле.

Формулювання цілей статті

Метою статті є подальша теоретична розробка сутності медіації, визначення моделей та принципів медіації в господарських спорах, особливостей функціонування медіації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Закінчення «Холодної війни» повністю змінило ситуацію у світі щодо врегулювання конфліктів, поставивши нові виклики всім державам. Вірменський дослідник І. Саргсян стверджує, що для вирішення конфліктів суб'єкти господарювання спробували використовувати різні методи та прийоми, такі як переговори, медіація, примирення й арбітраж [2, с. 2].

Медіація як повноцінний спосіб урегулювання спорів почала активно застосо-

уватися у 1980-х роках минулого століття. Підтвердженням цього факту є досвід 600 великих корпорацій у Сполучених Штатах Америки, які визнали медіацію обов'язковим елементом урегулювання конфлікту [4]. Медіація стала новим викликом для суспільства і відобразила його потреби. Суспільство шукало ефективний спосіб урегулювання спорів із найменшими витратами на їх урегулювання.

Американські дослідники Тод Б. Карвер і Алберт А. Вондра зазначають, що медіація визначає й психологічну готовність керівництва корпорацій сприймати ідею щодо вирішення спору іншим способом, аніж звернення до судової системи [4]. Перемога будь-якою ціною з використанням судової системи не завжди приносить потрібний результат. Фінансові та часові ресурси, які корпорації витрачають на вирішення спору в суді, не завжди співвідносяться із результатом, що вони отримують після ухвалення рішення. Всі ці чинники надають медіації переваги над іншими способами врегулювання спорів.

Досвід корпорацій Сполучених Штатів Америки підбив підсумок щодо створення західної моделі медіації, яка характеризується волевиявленням сторін щодо її проведення, орієнтацією на інтереси сторін, конфіденційністю процесу та залученням третьої нейтральної сторони. Західна модель медіації зі Сполучених Штатів Америки почала набувати популярності в Канаді, Великій Британії, Австралії, а також в інших країнах, де вона видозмінюється та адаптується до правової системи держави [3, с. 57]. Не винятком із цього твердження є і країни Співдружності Незалежних Держав, які також активно вивчають досвід у сфері медіації та проводять спільні дослідження з країнами Європейського Союзу.

На сьогодні майже всі країни Співдружності Незалежних Держав мають різний підхід до правового порядку регулювання медіації. Причиною цьому є відсутність єдиного міжнародного документа, що регулював би питання медіації.

Також у деяких країнах існують історичні фактори розвитку системи врегулювання спорів. Для прикладу, за даними дослідження Швейцарського бюро з питань співробітництва з Киргизькою Республікою, в Киргизькій Республіці серед деяких верств населення і досі популярним є вирішення спору за законом шаріату. При цьому, закон шаріату не визнається державою і не є частиною правової системи [3, с. 59]. У Вірменії, як стверджує Міжнародний фонд Вайнштейна, деякі спори можуть спочатку вирішуватися із залученням шанованого «хрещеного батька» сім'ї [8].

Разом з тим, існує фактор, який об'єднує всі країни Співдружності Незалежних Держав. У дослідженні Швейцарського бюро з питань співробітництва з Киргизькою Республікою вказується, що громадяни колишнього Радянського Союзу звикли використовувати винятково судову систему для врегулювання спорів [3, с. 59]. Цей фактор є психологічним і ускладнює швидкість запровадження медіації як позасудового способу вирішення спорів. Суб'єктам господарювання складно довіряти іншим способам вирішення спорів та визнавати їх переваги над судовим розглядом справ.

Президент Наукового та методологічного центру медіації і закону в Російській Федерації Т. Шамлікашвілі стверджує, що процес зміни підходів до врегулювання спорів відбувається [3, с. 59]. Однак, цей процес потребує значного проміжку в часі, аби громадяни оцінили переваги та ефективність медіації для вирішення власних конфліктних ситуацій у господарських спорах. Також Т. Шамлікашвілі зазначає, що переваги від нового способу врегулювання спорів мають отримати держава та суспільство [1, с. 5]. У держави виникає можливість делегувати частину своїх повноважень пересічним громадянам, а суспільство вчиться відповідальності за прийняття власних рішень, які йому ніким не нав'язані [1, с. 5].

На думку вірменського дослідника І. Саргсян, складно оцінити процес медіації

з погляду успіху та невдач для держави та суспільства, оскільки в теорії медіації мало консенсусу щодо розуміння поняття «успішна медіація» [2, с.3].

Наразі ж країни Співдружності Незалежних Держав можуть оцінювати успішність процесу медіації в господарських спорах завдяки практичним дослідженням серед корпорацій у Сполучених Штатах Америки. Прикладом цьому є досвід корпорації Chevron, для якої використання медіації допомогло зекономити 675 000.00 дол. США за весь період урегулювання конфлікту [4].

Медіацію можна класифікувати за тією роллю, яку вона виконує в державі та суспільстві. Вірменський дослідник медіації І. Саргсян визначає обов'язкову, необов'язкову і гнучку моделі медіації [2, с. 2]. Обов'язкова медіація направлена на конкретні результати, що держава прагне здобути. Це може бути зменшення кількості судових справ. Необов'язкова медіація забезпечує сприятливі умови для її використання. Гнучка медіація дозволяє виявляти проблеми та надавати суспільству переваги такого способу вирішення спорів [2, с. 2]. Про гнучку модель медіації можна говорити в державах, які проводять наразі дослідження і реалізують пілотні проекти. В деяких випадках у країні може існувати змішана модель медіації, що означає обов'язковість медіації виключно для конкретних спорів у певній галузі права. Наразі, говорячи про моделі медіації в країнах Співдружності Незалежних Держав, можна виділити обов'язкову та добровільну медіацію.

Обов'язкову модель медіації визначено в Законі Азербайджанської Республіки «Про медіацію», який було прийнято 29.03.2019 року. Закон набуде чинності 01.07.2020 року. Медіація буде застосовуватися до всіх економічних спорів, у тому числі до спорів з іноземним елементом (підпункт 3.1.1. пункту 3.1. статті 3) [13]. У випадку наявності такого виду спору, сторони мають обов'язково звернутися до медіатора до моменту подання документів у суд.

Азербайджанська Республіка поки що є однією з небагатьох країн колишнього Радянського Союзу, яка вирішила впровадити обов'язковість процедури медіації в господарських спорах. До прийняття такого рішення країна йшла з 2003 року [5, с. 1]. Перші спроби впровадження та застосування медіації в Азербайджанській Республіці було зроблено завдяки змінам до Цивільного процесуального кодексу, в якому держава гарантувала захист порушених та оспорюваних прав і свобод у судовому порядку, за винятком випадків, коли захист повинен здійснюватися в позасудовому порядку [5, с. 1]. На сьогодні Азербайджанська Республіка не лише прийняла Закон «Про медіацію», але і за підтримки Європейського Союзу розробила Дорожню карту створення системи медіації. У червні 2018 року було розроблено таку Дорожню карту в Ясамальському районному суді м. Баку [6, с. 9].

Про обов'язкову медіацію можна говорити і в Киргизькій Республіці, де наразі реалізується пілотний проект щодо обов'язкової судової медіації. Правовою основою для існування медіації в Киргизькій Республіці є Закон № 161 «Про медіацію», який було прийнято 22.06.2017 року [14]. Всі суперечки в судах автоматично передаються медіатору за умови, що такі справи не належать до категорії справ про банкрутство або справ, що пов'язані з діяльністю Уряду Киргизстану [3, с. 27].

Добровільна модель медіації представлена в Казахстані, Вірменії, Білорусії, Молдові, Грузії, Узбекистані, Монголії. В Україні на сьогодні відсутній закон, яким би визначалося правове регулювання медіації та відсутнє чітке бачення моделі медіації, яка має розвиватися в суспільстві та державі. Не зрозумілою до кінця є позиція України щодо подальших кроків розвитку медіації.

У Республіці Казахстан порядок здійснення медіації визначено в Законі «Про медіацію» [15] та в Правилах проходження навчання за програмою підготовки

медіаторів, що затверджені постановою Уряду Республіки Казахстан № 770 від 03.07.2011 [16]. У судових органів відсутнє право направляти за власною ініціативою сторони до медіатора. Відтак, у Республіці Казахстан сторони керуються власними потребами й інтересами у питаннях звернення до медіації.

За даними бази законодавства країн Співдружності Незалежних Республік, у Республіці Вірменії основні правові положення, які регламентують порядок проведення процедури медіації, визначені в Законі Республіки Вірменії «Про медіацію» № ЗР-351 від 28.06.2018 [17]. Відповідно до статей 2 та 4 цього Закону, медіація здійснюється добровільно у будь-яких цивільних спорах, а також в інших спорах, що дозволено законодавством [17].

У Республіці Білорусь медіація здійснюється у відповідності до Закону «Про медіацію», який було прийнято Палатою представників 26.06.2013 року та погоджено Радою Республіки 28.06.2013 року [18]; постанови Міністерства Ради Міністрів Республіки Білорусь № 1150 «Про затвердження Правил проведення медіації» [19], постанови Міністерства юстиції Республіки Білорусь № 13 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення Реєстру медіаторів і Реєстру організацій, які забезпечують проведення медіації» [20], постанови Міністерства юстиції Республіки Білорусь № 14 «Про затвердження форм документів у сфері медіації» [21], постанови Міністерства юстиції Республіки Білорусь № 15 «Про затвердження правил етики медіаторів» [22]. Медіація у Білорусії може здійснюватися як досудовий спосіб урегулювання спору, так може бути і варіантом розгляду спору, який уже знаходиться на розгляді у суді. Законодавство Республіки Білорусь регулює усі тонкощі процесу медіації, визначає діяльність медіаторів та забезпечує учасникам медіації розуміння форми документів, що мають складатися у процесі вирішення спору за допомогою медіації.

Розвиток альтернативних способів ви-

рішення спорів у Грузії є у центрі уваги проектів Європейського Союзу та Програми розвитку ООН (ПРООН) у Грузії [12]. На сьогодні в Грузії функціонують інститути нотаріальної та судової медіації. Грузинські дослідники Нана Розепашвілі та Мака Тцечубава стверджують, що після запровадження медіації в країні з'явилися як позитивні, так і негативні сторони від цього процесу. До позитивних сторін дослідники відносять швидкість процесу, збереження ділових відносин між сторонами, конфіденційність процесу, досягнення консенсусу та розуміння об'єктивності медіації. Негативна сторона медіації полягає в тому, що одна зі сторін конфлікту може не погодитися на участь у медіації, що позбавляє іншу сторону права на можливість використати позасудовий спосіб урегулювання спору [23].

Медіація в Республіці Узбекистан здійснюється у відповідності до Закону «Про медіацію», що був прийнятий 03.07.2018 року і вступив у силу 01.08.2019 року [24]. Умови для застосування медіації визначені у статті 15 Закону Республіки Узбекистан «Про медіацію» [24]. Медіація може бути застосована в позасудовому порядку, в процесі розгляду спору в судовому порядку, до видалення суду в окрему (нарадчу) кімнату для ухвалення судового акта. Медіація може бути застосована і в процесі розгляду спору в третейському суді до прийняття рішення третейського суду.

З 2013 року в Республіці Молдова впровадження медіації здійснюється за підтримки Європейського банку реконструкції та розвитку [11]. Наразі медіація здійснюється на підставі Закону Республіки Молдова № 137 «Про медіацію», що був прийнятий 12.04.2018 та вступив у силу 21.08.2015 [24]. Медіація може бути ініційована будь-якою стороною за власною ініціативою, а також за рекомендацією органів публічної влади, судових інстанцій або органу кримінального розслідування. У рамках судового процесу суд пропонує сторонам узяти участь в інформаційній зустрічі з метою повідо-

млення про спосіб вирішення спорів за допомогою медіації.

Такі країни, як Таджикистан та Туркменістан, поки що визначаються з моделлю медіації та способом її законодавчого регулювання. У Таджикистані триває робота над розробкою закону про медіацію [10]. Розвиток медіації в Таджикистані, як і в Молдові, підтримується Європейським банком реконструкції та розвитку. У травні 2017 року при Торгово-промисловій палаті Таджикистану був створений Центр медіації та права [9].

У Монголії, за твердженням Голови Ради з медіації при Судовій Генеральній раді Монголії Тунгалаг Дагвадорі, дослідження медіації здійснювалося з 2004 по 2009 роки [7, с. 1]. При Асоціації монгольських адвокатів було створено юридичний Консультаційно-посередницький центр, який узяв на себе функції навчання медіації. З 2010 по 2015 роки у Монголії стартували перші пілотні проекти впровадження судової медіації. За словами Тунгалаг Дагвадорі, при судах було розроблено правила медіації. Пізніше Парламент прийняв Закон про медіацію, який на сьогодні є основою для врегулювання спорів. Також у Монголії з 2015 року ведеться база медіаторів [7, с. 1].

Висновки

Медіація є повноцінним правовим способом вирішення спорів. Західна модель, яка виникла в Сполучених Штатах Амери-

ки, почала розповсюджуватися і в країнах Співдружності Незалежних Держав. У переважній більшості країн, що входять до Співдружності Незалежних Держав, медіація регулюється законами про медіацію. До прийняття законів про медіацію деякі з країн передбачали можливість розгляду спору за допомогою медіації у своїх процесуальних кодексах.

Як показує досвід країн Співдружності Незалежних Держав, наявність одного лише закону не може врегулювати весь процес медіації. Для цього необхідним є прийняття низки нормативно-правових актів, які будуть визначати порядок здачі іспитів для отримання статусу медіаторів, порядок організації процедури медіації, процес оформлення документів у процедурі медіації, спосіб ведення реєстру медіаторів у країні. В Азербайджанській Республіці також розроблено дорожню карту медіації.

Окрім того, для кожної з країн Співдружності Незалежних Держав необхідним є розуміння виду медіації, який би відображав потреби держави та суспільства. Для обрання обов'язкової або добровільної медіації країни Співдружності Незалежних Держав проводять спільні дослідження з країнами Європейського Союзу і запроваджують пілотні проекти.

Вказаний досвід щодо впровадження і регулювання медіації є важливим для України у розумінні процедурних моментів функціонування медіації в країні.

Література

1. Mediation in the neighbouring countries: [Електронний ресурс] / Tsisana Shamlikashvili. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201105/20110518ATT19578/20110518ATT19578EN.pdf>
2. International mediation in theory and practice: lessons of Nagorno-Karabakh: the monograph: [Електронний ресурс] / Irena Sargsyan. – Режим доступу: http://pdc.ceu.hu/archive/00004733/01/INTERNATIONAL_MEDIATION_IN_THEORY_AND_PRACTICE.pdf
3. Kyrgyz Republic Judicial System Diagnostic: Measuring Progress and Identifying Needs: Report No. 61906-KG: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTINST/Resources/Kyrgyzstan_Judicial_System_Diagnostic_Report.pdf
4. Alternative Dispute Resolution: Why It Doesn't Work and Why It Does: [Електронний ресурс] / Todd B. Carver, Albert A. Vondra. – Режим доступу: <https://hbr.org/1994/05/alternative-dispute-resolution-why-it-doesnt-work-and-why-it-does>
5. Broadening the Use of Alternative Dispute Resolution in Azerbaijan: Guiding Results through Public Institutions: [Електронний ресурс] / Damir Kaufman, Eva Maria Melis, Amit Mukherjee, and Christian Michel-Casulleras. – Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/>

276851523861467867/pdf/125281-BRI-PUBLIC-GovNotesBroadeningtheUseofAlternativeDispute ResolutioninAzerbaijan.pdf

6. Report on EU-Azerbaijan relations in the framework of the revised European Neighbourhood Policy: joint staff working document: [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2019_report_on_eu-azerbaijan_relations_in_the_framework_of_the_revised_european_neighbourhood_policy_0.pdf

7. Development and Establishment of Mediation System: [Електронний ресурс] / Tungalag Dagvadorj. – Режим доступу: https://www.jica.go.jp/english/publications/j-world/c8h0vm0000anz0xu-att/1701_08.pdf

8. Mediation developments in Armenia: report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://weinsteinternational.org/armenia/>

9. Tajikistan elaborates law to keep commercial disputes with foreigners out of court: [Електронний ресурс] / Asia-Plus. – Режим доступу: <https://news.tj/en/news/tajikistan/economic/20180501/tajikistan-elaborates-law-to-keep-commercial-disputes-with-foreigners-out-of-court>

10. Commercial mediation in Tajikistan: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.idlo.int/what-we-do/initiatives/commercial-mediation-tajikistan>

11. Moldova – Commercial Mediation and Arbitration: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ebrd.com/work-with-us/procurement/pn-65054.html>

12. EU and UNDP promote Mediation and Arbitration in Georgia: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ge.undp.org/content/georgia/en/home/presscenter/pressreleases/2019/eu-and-undp-promote-mediation-and-arbitration-in-georgia.html>

13. Закон Азербайджанской Республики “О медиации”: по состоянию на 18 июня 2019 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-azerbajdzhana-o-mediacii/>

14. Закон Кыргызской Республики № 161 “О медиации”: по состоянию на 12 апреля 2018 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-kyrgyzskoj-respubliki-161-o-mediacii>

15. Закон Республики Казахстан “О медиации”: по состоянию на 11 апреля 2018 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-respubliki-kazahstan-o-mediacii>

16. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Правил прохождения обучения по программе подготовки медиаторов»: по состоянию на 11 апреля 2018 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/postanovlenie-pravitelstva-respubliki-kazahstan-ob-utverzhenii-pravil-prohozheniya-obuchenija-po-programme-podgotovki-mediatorov>

17. Закон Вірменії «Про медіацію» № ЗР-351 від 28 червня 2018 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=114956

18. Закон Республики Беларусь № 58-З “О медиации”: по состоянию на 12 апреля 2018 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-respubliki-belarus-58-z-o-mediacii/>

19. Постановление Совета Министров Республики Беларусь № 1150 “Об утверждении Правил проведения медиации”: по состоянию на 11 апреля 2018 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/postanovlenie-soveta-ministrov-respubliki-belarus-1150-ob-utverzhenii-pravil-provedeniya-mediacii>

20. Постановление Министерства юстиции Республики Беларусь №13 “Об утверждении Инструкции о порядке ведения Реестра медиаторов и Реестра организаций, обеспечивающих проведение медиации”: по состоянию на 11 апреля 2018 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/postanovlenie-ministerstva-justicii-respubliki-belarus-13-ob-utverzhenii-instrukcii-o-porjadke-vedeniya-reestra-mediatorov-i-reestra-organizacij-obespechivajushhih-provedenie-mediacii>

21. Постановление Министерства юстиции Республики Беларусь № 14 “Об установлении форм документов в сфере медиации”: по состоянию на 11 апреля 2018 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/postanovlenie-ministerstva-justicii-respubliki-belarus-14-ob-ustanovlenii-form-dokumentov-v-sfere-mediacii>

22. Постановление Министерства юстиции Республики Беларусь № 15 “Об утверждении Правил этики медиатора”: по состоянию на 11 апреля 2018 года: [Електронний ресурс]. – Ре-

жим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/postanovlenie-ministerstva-justicii-respubliki-belarus-15-ob-utverzhdenii-pravil-jetiki-mediatora>

23. Notary mediating in Georgia / Nata Rozepashvili, Maka Tsebuchava; Юридичний вісник. Повітряне та космічне право. – Т. 1. – № 42 (2017): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/11519/15300>

24. Закон Республики Узбекистан “О медиации”: по состоянию на 16 апреля 2019 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-respubliki-uzbekistan-o-mediatsii>

25. Закон Республики Молдова № 137 “О медиации”: по состоянию на 12 апреля 2018 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-respubliki-moldova-137-o-mediatsii>

УДК 336.77+346.62

І.В. Леоненко
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет «КРОК»

О.І. Трепак
здобувачка вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет «КРОК»

Шляхи вирішення проблем кредитування фізичних осіб

У статті зроблено спробу визначити основні проблеми кредитування фізичних осіб на споживчі цілі, подальший розвитку споживчого кредитування, надано авторське розуміння шляхів вирішення проблем споживчого кредитування та його подальшого розвитку.

Ключові слова: кредитування фізичних осіб, споживче кредитування, споживчий кредит, договір про надання споживчого кредиту, кредитодавці, позичальники.

И.В. Леоненко
кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
Университет «КРОК»

А.И. Трепак
соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет «КРОК»

Пути решения проблем кредитования физических лиц

В статье сделана попытка определить основные проблемы кредитования физических лиц для потребительских целей, дальнейшего развития потребительского кредитования, представлено авторское понимание путей решения проблем потребительского кредитования и его дальнейшего развития.

Ключевые слова: кредитование физических лиц, потребительское кредитование, потребительский кредит, договор о предоставлении кредита, кредитодатели, заемщики.

I. Leonenko
Ph.D. in Law, Associate Professor,
Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University

O. Trepak
Graduate Student,
“KROK” University

Ways of solving the problems of lending to individuals

The article attempts to identify the main problems of lending to individuals for consumer purposes, the further development of consumer lending, author's understanding of ways to solve consumer lending problems and their further development.

Key words: lending to individuals, consumer lending, consumer credit, consumer loan agreement, lenders, borrowers.

Постановка проблеми

Для визначення напрямків вирішення проблем кредитування фізичних осіб на споживчі цілі та подальшого розвитку ринку споживчого кредитування необхідно визначити основні проблеми, що виникають під час укладання й виконання договорів. Дослідження даного питання неможливе без урахування та висвітлення проблем, з якими стикаються не тільки позичальника, а і кредитодавці в даній сфері фінансової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичним підґрунтям для дослідження питання щодо вирішення проблем кредитування фізичних осіб є праці фахівців у галузі економічних та юридичних наук, зокрема: М. Агаркова, М. І. Брагінського, М. М. Ватаманюка, В. В. Вітрянського, М. В. Гордона, О. В. Зверевій, Е. С. Компанійця, О. А. Красавчикова, О. В. Кривенди, І. Б. Новіцького, Л. А. Новосьолової, О. М. Олійника, Ю. В. Романець, Г. Ф. Шершеневича, Ю. Б. Фогельсона, інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Окрім того, для даного дослідження використано закони України у сфері банківської діяльності та споживчого кредитування, а також ряд постанов Національного банку України, матеріали судової практики Верховного Суду України.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У країні діє система правових актів, які регламентують різні аспекти банківської діяльності та роботу небанківських кредитно-фінансових установ, але деякі з них недосконалі, застарілі, а тому потребують удосконалення з урахуванням вимог сьогодення.

У 2018 році Національним банком України розроблено проект нормативно-правового акту, яким визначаються основні

шляхи виявлення проблемних кредитів на ранніх стадіях та організація роботи з такими кредитами [18, с. 18].

В Україні законодавчо закріплена можливість надання споживчих кредитів виключно в національній валюті України – гривні, що, у свою чергу, дає можливість недобросовісним кредитодавцям зловживати своїм монопольним становищем на ринку кредитних послуг та встановлювати необґрунтовано високі відсоткові ставки за договором, оскільки у позичальника-споживача відсутній вибір отримання кредиту в іншій, відмінній від встановленої, валюти. Слід зазначити, що в минулому існувала альтернатива вибору – отримати споживчий кредит у національній валюті під більш високі відсотки чи в іноземній, при цьому відсоткова ставка була значно нижчою, а тому вважається за доцільне на законодавчому рівні закріпити положення про право на отримання споживчого кредиту в іноземній валюті.

Також удосконаленню підлягають питання стосовно зменшення кредитних ризиків банків та інших фінансових установ, заборони рекламування кредитів з нульовими ставками, страхування кредитних ризиків тощо.

Формулювання цілей статті

У даній статті коротко викладено підстави внесення змін та доповнень у законодавчі акти, а також у нормативні акти НБУ, запропоновано такі зміни, що вплинуть на покращення роботи з надання кредитів фізичним особам на споживчі цілі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для поліпшення стану справ у сфері споживчого кредитування в Україні необхідне досягнення фінансової стабільності банків та інших фінансових установ, що, у свою чергу, дасть їм можливість надавати споживчі кредити під невисокі відсоткові ставки й на тривалий час. Виконання

цього завдання покладено, насамперед, на Національний банк України, який у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи [4].

Слід зазначити, що, незважаючи на складну економічну ситуацію в державі, станом на кінець 2-го кварталу 2018 року кредити фізичних осіб на споживчі цілі становлять 68% від усіх наданих кредитів домашнім господарствам [19, с. 8].

Також необхідно вказати, що споживче кредитування для фінансових установ, які надають кредити, є найбільш ризикованим, що пов'язано з великим відсотком неповернення кредитів. На кінець червня 2018 року частка проблемних кредитів становила 55,7% [18, с. 8].

Більшість цих проблем у сучасних умовах пов'язана з проведенням банками ризикової кредитної політики [16, с. 46], що негативно впливає не тільки на банк, але і на споживача кредитної послуги.

Основною причиною великого кредитного ризику є формальне оцінювання кредитоспроможності клієнта, що спричиняє збільшення ризику кредитодавця та збільшення проблемних кредитів. Банки перед укладенням споживчого кредитного договору «більш-менш» ретельніше перевіряють кредитоспроможність майбутнього позичальника, а от інші фінансові установи таку роботу майже не проводять, і встановлення кредитоспроможності клієнта в основному проводиться зі слів останнього.

Одним із методів зменшення відсотку ризиковості споживчих кредитів є удосконалення інституту забезпечення кредитів, який на даний час обмежується в основному тільки порукою або іпотекою.

Щодо мінімізації кредитних ризиків, то дана проблема знайшла своє відображення в ст. 44 Закону України «Про банки і банківську діяльність», у якій зазначається: «Банк створює постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення структури балансу, лімітів окремих операцій, лімітів ризиків підприємств-контрагентів і країн-контрагентів» [5].

З метою покращення банківської діяльності у сфері кредитування населення на споживчі цілі, зменшення ризиків кредиторів, покращення економічного становища фізичних осіб, держава має постійно зміцнювати соціально-економічне становище в країні, здійснювати цілеспрямовану державну політику в сфері оплати праці й формування доходів населення, соціальної підтримки незахищених верств, піднесення загального рівня життя громадян; проводити прозору, науково обгрунтовану регуляторну політику Національним банком України, в т. ч. стосовно споживчого кредитування [17, с. 318].

Розглядаючи дане питання, слід зауважити, що з метою захисту прав кредиторів, а також і прав споживачів кредитних послуг було б доцільним при наданні споживчого кредиту, особливо у великих розмірах та на значний час, ввести на законодавчому рівні обов'язкове страхування кредитного ризику банку, що буде гарантом повернення грошових коштів страховою компанією, тобто ризик буде зведений до мінімуму [15, с. 59].

Вважається за необхідне, щоб Українське бюро кредитних історій запровадило програму виявлення добросовісних споживачів-боржників, які потрапили у скрутне становище, та рекомендувало кредитодавцям «іти їм назустріч», враховувати бажання боржників вирішити питання в позасудовому порядку і надавати їм певні засоби та способи погасити борг – реструктуризацію боргу, кредитні канікули, переглянути строк кредитування чи відсоткову ставку за кредитом тощо.

При визначенні платоспроможності майбутнього позичальника кожному кредитодавцю необхідно виробити чіткі критерії, згідно з якими проводиться оцінка фінансового стану позичальника. Ці критерії необхідно періодично переглядати, що забезпечить пристосування аналізу до умов, що змінюються, і підвищує його ефективність [13, с. 85]. Аналіз кредитоспроможності полягає у визначенні здатності позичальника своєчасно і в повному обсязі покрити заборгованість за креди-

том, ступені ризику, який банк готовий узяти на себе; розмір кредиту, що може бути наданий за цих обставин і умов його надання [14, с. 79].

Особливим питанням у досліджуваних правовідносинах є відсоткові ставки за кредитами, адже їхній рівень визначає «ціну» кредиту для одержувача. Як свідчить практика та загальнодоступна статистика, споживчі кредити в Україні є дуже дорогими, а самі відсоткові ставки суттєво відрізняються та є значно вищими від встановлених у країнах Євросоюзу.

Одним із найважливіших внутрішніх чинників, який заважає розвитку споживчого кредитування, є високі відсоткові ставки за споживчими кредитами, що певною мірою обмежує сферу його застосування та стримує темпи зростання [16, с. 47]. Це є великою проблемою при наданні споживчих кредитів у національній валюті, а тому в недалекому минулому фізична особа-споживач «правдами-неправдами» намагалася взяти кредит у доларах США або євро, незважаючи на те, що при погашенні кредиту доведеться придбати валюту на чорному ринку або в банку за комерційним курсом. Це призводило до надмірного використання іноземної валюти, обсяги якої треба зменшувати [17, с. 314].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» частину 1 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» доповнено абзацом третім: «Надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті на території України забороняється» [7]. Аналогічне положення викладено в ч. 4 ст. 3 Закону України «Про споживче кредитування» [9].

Незважаючи на це, вважається за доцільне на законодавчому рівні закріпити положення про право на отримання споживчого кредиту в іноземній валюті, оскільки в Україні використання іноземної валюти не заборонено, а у деяких випадках передбачено її використання на споживчі цілі, наприклад, у ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» дано

поняття послуги – діяльність виконавця з надання споживачеві матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [3], а ст. 9 Закону «Про валюту і валютні операції», який набрав чинності з 07.02.2019, передбачено, що небанківські фінансові установи мають право здійснювати розрахунки в іноземній валюті на території України за договорами страхування життя [10].

Окремого дослідження потребує питання стосовно пропозиції надання клієнтам кредитів за так званою нульовою ставкою або під невисокі відсотки більшістю комерційних банків. Якщо невеликі відсотки за кредитом ще можна пояснити, то пропозицію (рекламування) безвідсоткового кредиту – це нонсенс.

Негативною практикою є пропонування позичальнику укласти кредитний договір під невелику відсоткову ставку. В даному випадку необхідно зазначити, що умовами кредитного договору передбачається окреме положення, згідно з яким позичальник повинен сплатити різноманітні комісійні винагороди, що у своїй сукупності за весь строк кредитування вийде та сама відсоткова ставка, як у банків, котрі не беруть ніяких комісійних винагород, а пропонують вищий рівень відсотків. Тобто спостерігається приховування від позичальника реальної вартості кредиту, що законодавець визначає як оману. Такі дії недобросовісних банків заборонені нормативними документами Національного банку України та підтверджені правовою позицією Верховного Суду.

Для прикладу, можна навести постанову Верховного Суду України від 16.11.2016 у справі № 234/169/15-ц, в якій викладено правовий висновок: банки не мають права включати в договори пункти, якими встановлюються обов'язки споживача сплачувати кошти на користь банку за ведення справи, за обслуговування договору, за облік заборгованості тощо. Аналогічна позиція викладена в постанові Верховного Суду від 14.03.2018 р. [20, 21].

Висновки

При визначенні шляхів усунення проблем з надання споживчих кредитів, потрібно виходити з інтересів як споживачів кредитної послуги, так і кредиторів. Для того, щоб мінімізувати ризики банків та інших фінансових установ при наданні споживчих кредитів і найбільш ефективно захистити права споживачів, удосконалити всю систему кредитування населення, запобігати зловживанню монополістичним становищем з боку кредиторів, вважається за доцільне:

1. Нормативними актами Національного банку України ввести відповідальність кредиторів за непрацюючі кредити, наслідком яких є неналежна переддоговірна перевірка кредитоспроможності позичальника. Доцільним також вважається вдосконалити роботу зі встановлення кредитоспроможності позичальника шляхом повноцінного аналізу його господарської діяльності, фінансового стану, а також інших заходів, які направлені на зменшення ризику неповернення кредиту та несплати відсотків за ним, при цьому встановлювати платоспроможність не тільки позичальника, а також і його поручителя.

2. У переддоговірній роботі більше уваги приділяти інформації, отриманої із кредитних бюро.

3. При укладенні договорів застосовувати страхування кредитів, що дасть змогу передати ризик його неповернення страховій компанії.

4. На виконання вимог ст. 17 Закону України «Про споживче кредитування» вдосконалити роботу з реструктуризації кредитного боргу, що допоможе добросовісним позичальникам виконати свої зобов'язання за проблемним кредитом шляхом пропонування відразу декількох схем, щоб він мав можливість підібрати для себе оптимальний варіант з урахуванням його індивідуальних потреб та інтересів кредитора.

5. Деякі банки практикують у своїй діяльності поступки позичальникам у

вигляді надання їм кредитних канікул. У даному випадку було б доцільно закріпити нормативно -правовим актом Національного банку України положення, яким чітко визначити випадки можливості надання кредитних канікул та умови їх надання з метою недопущення зловживання кредитором своїм монополістичним становищем і недопущення порушення прав споживачів встановленням кредитором несправедливих умов, що ще більше можуть ускладнити становище споживача.

6. Вважається доцільним запровадження уніфікованої редакції текстів договорів про надання споживчого кредиту, які мають бути розроблені фахівцями Національного банку України, науковцями-економістами та юристами, представниками Всеукраїнської громадської організації «Спілка споживачів України».

7. На законодавчому рівні заборонити кредиторам укладати договори споживчого кредитування шляхом підписання заяв про приєднання до Умов та Правил надання банківських послуг, що оприлюднені на їх офіційному сайті, оскільки така форма кредиту суперечить вимогам ст. 1055 Цивільного кодексу України та ст. 13 Закону України «Про споживче кредитування», грубо порушує права споживачів. У даному випадку необхідно включити в обов'язок кредиторів надавати позичальникам-споживачам копії Умов та Правил у паперовому вигляді та отримувати від них письмове підтвердження такого отримання.

8. Статтю 18 Закону України «Про споживче кредитування» доцільно доповнити частиною 2 такого змісту: «Договір про відступлення права вимоги за договором про споживчий кредит укладається з обов'язковою участю позичальника».

9. Оскільки ст. 23 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачено відповідальність суб'єктів господарювання сфери торговельного та інших видів обслуговування, було б доцільним внести зміни до Закону України «Про споживче кредитування» та назву статті 21 – «Особ-

ливості відповідальності споживача за договором про споживчий кредит», замінити на – «Відповідальність сторін за договором про споживчий кредит».

Саму статтю Закону доповнити частиною 3, в якій передбачити фінансову та іншу, визначену законом, відповідальність саме кредитодавця, а не будь-якого суб'єкта господарювання.

10. В Україні практично не надаються споживчі кредити на освіту, а тому вважається необхідним розробити спеціальну, можливо, соціальну систему надання таких кредитів, встановити мінімальні відсоткові ставки та продумати можливість їх повернення майбутніми студентами.

11. Правлінням Національного банку України 10.05.2007 року було прийнято постанову № 168 «Про затвердження Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту» (далі – Постанова № 168), якою досить дієво захищалися права споживачів при укладенні кредитних договорів [11].

Постановою Правління НБУ від 08.06.2017 № 49 «Про затвердження Правил розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит» (далі – Постанова № 49) Постанову № 168 визнано такою, що втратила чинність [12].

Відповідно до ст. 56 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк видає нормативно-правові акти у формі Постанов з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб [4].

Виходячи з даної норми Закону, Постанови Правління НБУ є обов'язковими для виконання всіма банками України, а тому слід зазначити, що Постанова № 49 має низку недоліків щодо забезпечення захисту прав споживачів. Так, Постановою № 168, окрім іншого, передбачалися сут-

теві умови про те, що банки зобов'язані перед укладенням кредитного договору надати споживачу в письмовій формі інформацію про умови кредитування, а також орієнтовну сукупну вартість кредиту, отримати письмове підтвердження споживача про ознайомлення з вищенаведеною інформацією. В обов'язки банків було внесено розробку форми надання споживачу останньої. Банкам було заборонено змінювати відсоткову ставку за кредитом в односторонньому порядку в зв'язку з волевиявленням однієї зі сторін та встановлювати платежі, які споживач має сплатити на користь банку за дії, які він здійснює на власну користь [11].

Постановою № 49, окрім того, що скасовано Постанову № 168, затверджено Правила розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит й абсолютно не передбачено обов'язку банків щодо доведення споживачу інформації про загальну вартість кредиту та реальну процентну ставку за ним, не передбачено заборон на дії банків, що можуть призвести до порушення прав споживачів, які були визначені в скасованій Постанові.

Виходячи з цього, є доцільним НБУ внести відповідні зміни або доповнення до Постанови № 49, які будуть включати в себе положення щодо захисту прав споживачів, у тому числі права на отримання інформації щодо загальної вартості кредиту та реальної відсоткової ставки.

12. З метою захисту порушених прав споживач має право звернутися до суду шляхом подання позовної заяви, яка має відповідати вимогам ст. 175 ЦПК України [2], та, відповідно до ст. 177 цього кодексу, додати докази сплати ним судового збору. Правові підстави сплати судового збору за звернення до суду встановлені Законом України від 08.07.2011 № 3674-VI «Про судовий збір» [6], який до 01.09.2015 у ст. 5 містив положення про звільнення позивача від сплати судового збору в разі звернення його до суду за захистом своїх прав як споживача. На сьогоднішній день така

норма міститься тільки в ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» [3].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» від 22.05.2015 № 484-VIII [8], із 01.09.2015 набрали чинності зміни до ст. 5 ЗУ «Про судовий збір» [6], в якій споживачі виключені з переліку суб'єктів, що звільняються від сплати судового збору.

У зв'язку з цим на даний час питання справляння судового збору за подання позовних заяв щодо захисту прав споживачів є спірним, застосовується судами по-різному, а тому доцільно на законодавчому рівні узгодити відповідні положення нормативних актів та усунути існуючу правову колізію. В свою чергу, Верховний Суд має надати своє роз'яснення щодо застосування вказаних правових норм.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-42. – 492 с.
3. Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII «Про захист прав споживачів» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – 379 с.
4. Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – 238 с.
5. Закон України від 07.12.2000 № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – 30 с.
6. Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI «Про судовий збір» // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – 87 с.
7. Закон України від 22.09.2011 № 3795-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 21. – 197 с.
8. Закон України від 22.05.2015 № 484-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 33. – 323 с.
9. Закон України від 15.11.2016 № 1734-VIII «Про споживче кредитування» // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 1. – 2 с.
10. Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII «Про валюту та валютні операції» // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 30. – 239 с. (набрання чинності 07.02.2019)
11. Постанова Правління Національного банку України від 10.05.2007 № 168 «Про затвердження Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту» // Офіційний вісник України від 08.06.2007 р. – № 39. – С. 89. (втрапила чинність)
12. Постанова Правління Національного банку України від 08.06.2017 № 49 «Про затвердження Правил розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит» // Офіційний вісник України від 04.07.2017. – № 52. – 19 с.
13. Сидорова А. В. Регіональні особливості споживчого кредитування в Україні / А. В. Сидорова, М. А. Жмайло // Фінанси України. – 2012. – № 2. – 80-92 с.
14. Фролов С. М. Оцінка кредитоспроможності позичальника за споживчим кредитом при використанні моделі кредитного скорингу / С. М. Фролов, К. О. Охтенко // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1 (32). – С. 77-82.
15. Шевчук О. Споживче кредитування, сучасний стан та перспективи розвитку / О. Шевчук // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2008. – № 101. – С. 58-59.
16. Шмігельська З. Особливості розвитку ринку споживчого кредитування в Україні / З. Шмігельська // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 2. – С. 45-48.
17. Яковенко Н. В. Актуальні аспекти теорії та практики кредитування населення в умовах ринкової економіки / Н. В. Яковенко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 2. – С. 313 – 323.

18. Рішення Ради Національного банку України від 26.09.2018 № 45-рд «Про діяльність Національного банку України щодо розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=127892

19. Директива № 97/7/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про захист прав споживачів в дистанційних контрактах» від 20.05.1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_245

20. Постанова Верховного Суду України від 16.11.2016 у справі № 234/169/15-ц. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62880984>

21. Постанова Верховного Суду від 14.03.2018 у справі № 562/592/16-ц. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72793766>.

УДК: 347.23(043.3)

І.А. Мельник
аспірант,
Київський університет права

Становлення елементів механізму захисту прав позичальників споживчих кредитів в Україні

У статті йдеться про становлення теоретичних підвалин захисту прав позичальників споживчих кредитів через категорію «механізм правового регулювання». Автор виходить із загальних положень консюмеризму та його проявів при укладенні й виконанні договору споживчого кредитування та притримується речової природи останнього. З огляду на публічно-приватне значення такого договору відстоюється потреба посилення імперативності окремих його елементів.

Ключові слова: договір споживчого кредитування, кредит, механізм захисту прав споживачів, споживчий кредит.

И.А. Мельник
аспирант,
Киевский университет права

Становление элементов механизма защиты прав заемщиков потребительских кредитов

В статье идёт речь о становлении теоретических основ защиты прав заемщиков потребительских кредитов через категорию механизм правового регулирования. Автор исходит из общих положений консюмеризма и его проявлений при заключении и исполнении договора потребительского кредитования и придерживается природы вещей последнего. Учитывая публично-частное значение такого договора, отстаивается необходимость усиления императивизма отдельных его элементов.

Ключевые слова: договор потребительского кредитования, кредит, механизм защиты прав потребителей, потребительский кредит.

I. Melnik
postgraduate
Kyiv University of Law

The formation of elements of the mechanism of protecting the rights of borrowers of consumer loans

The article deals with the formation of the theoretical foundations of protecting the rights of consumer credit borrowers through the category of the mechanism of legal regulation. The author derives from the general provisions of the consumerism and its manifestations at the conclusion and execution of the consumer lending agreement and adheres to the nature of the latter. Given the public-private importativeness of such an agreement, it is advocated to increase the imperatives of certain elements of such an agreement.

Key words: consumer lending agreement, credit, consumer protection mechanism, consumer credit.

Постановка проблеми

Усяке дослідження, у тому числі й наше, повинне ґрунтуватися на висхідних, аксіоматичних та ґносеологічних його чинниках і торкатися предмету в праксеологічному та доктринальному аспектах. Тут ідеться про визначення ґносеологічного підґрунтя проблематики, ставлення до нього дослідника, виявлення проблемних аспектів.

Стосовно договору споживчого кредитування йдеться про достатність чинного законодавства, зокрема Законів України «Про захист прав споживачів» та «Про споживче кредитування», потреби практики і вирішення вузьких місць правозастосування з охорони прав споживачів, дотримання їх кредитодавцями та розгляду справ про їх захист.

Тут домінуючими чи переважаючими є загальні права споживачів та засади консюмеризму і, зокрема, те, що споживач завжди правий. Такий підхід сформувався в ХХ столітті внаслідок потреб забезпечення захисту слабкої сторони в договорах на реалізацію споживачу товарів. Він з часом поширився на інші сфери і, зокрема, на споживче кредитування. Попри те, що тут є два інтереси, які ніби збігаються (споживачів – отримати дешеві та гарантовані кредити, а кредитодавців – сформувати портфель кредитів, надати кредити споживачам і отримати прибуток від такої діяльності), є негативні прояви, а саме: здатність позичальників повернути кредити, а для кредитодавців – мати переваги над позичальником.

Проблеми захисту прав споживачів та їх практичні прояви неодноразово були предметом досліджень попередників, на основних моментах яких ми зупинимося більш предметно.

Аналіз останніх публікацій, що відображали раніше частини загальної проблеми

Проблематика споживчого кредитування і захисту прав позичальників кредитів досліджувалися вітчизняними й зарубіжними правниками, зокрема: А. Ю. Бабас-

кін, І. А. Безклубий, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, О. І. Виговський, С. В. Глібо, А. Й. Гордон, В. П. Грібанов, О. В. Дзера, Л. Г. Єфімова, Л. М. Іваненко, Р. І. Каримуллін, В. М. Косак, О. В. Кривенда, Н. С. Кузнецова, О. І. Лаврушин, С. М. Лепех, Л. А. Лунц, В. В. Луць, Р. А. Майданик, І. Б. Новіцький, Л. А. Новосьолова, О. М. Олійник, О. П. Орлюк, Е. Г. Полонський, Л. Г. Рябо, Р. Саватьє, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Суханов, Є. О. Харитонов, Ю. І. Чалий, Г. Ф. Шершеневич, Р. Б. Шишка, В. Л. Яроцький та інші дослідники.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Дослідження стосувалися елементів однойменного договору: підстав їх виникнення, правового режиму предмета кредиту, де проведено низку протилежних підходів, правового становища сторін такого договору, способів чи видів забезпечення виконання ними взятих зобов'язань, стимулів та впливу на них. Особливо йдеться про правове становище позичальників споживчих кредитів як споживачів, чому в сучасних дослідженнях не приділялося достатньої уваги з урахуванням того, що такий договір є договором про приєднання і його умови та форму розробляє кредитодавець. Навіть попри вимоги чинного законодавства щодо його транспарентності залишилося чимало викрутів їх обходу.

Тут убачаються також проблеми секторального моделювання зазначених елементів з урахуванням загальних положень консюмеризму та особливостей природи зазначеного договору.

Формулювання цілей статті полягає у виявленні висхідних положень про захист прав споживачів, які можна застосувати надалі як опорні при моделюванні елементів механізму захисту прав сторін договору споживчого кредитування. Об'єктом є відносини, що виникають за договором споживчого кредитування, а предметом – положення чинного законодавства та практика його застосування, наукова доктрина щодо захисту прав споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Підґрунтям правового забезпечення захисту прав споживачів визнано такі стрижневі принципи, як: пріоритетність забезпечення безпечності та якості товарів і послуг; повнота та об'єктивність інформування про якість, склад і безпеку товарів; запобіжність заходів із захисту прав споживачів; обов'язковість сертифікації та декларування безпеки товарів і послуг; покладення на виробника (продавця) товарів та послуг повної відповідальності за якість і безпечність товарів та послуг; невідворотність відповідальності за порушення прав споживачів; можливість визнання умов споживчого кредитування несправедливими, а договору споживчого кредитування недійсним; компенсаційність шкоди, заподіяної здоров'ю й майну споживачів унаслідок реалізації неякісних та небезпечних товарів і послуг. Ці принципи пересікаються, і їх надмірна кількість може призвести до негативних наслідків, коли вони конфліктують, а на цій основі слугують зловживанням сильною стороною. Прикладів тому чимало.

Ідея захисту прав споживачів проведена в низці державних заходів та, зокрема, «Концепцією державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року» [5]. Нею передбачено створення і впровадження ефективної системи захисту прав споживачів в Україні на засадах ЄС з урахуванням кращих практик країн, які входять до нього. Серед основних завдань такої системи передбачено повну гармонізацію українського законодавства із законодавством ЄС, сприяння розвитку системи незалежних досліджень якості та безпеки товарів, робіт і послуг на споживчому ринку, підвищення ефективності системи захисту споживачів від небезпечної продукції, що може завдати шкоди життю, здоров'ю, майну споживачів, навколишньому природньому середовищу тощо. Передбачається, що її реалізація підвищить рівень превентивного захисту прав споживачів для недопущення та/або

зменшення кількості порушень їх прав, підвищить рівень просвіти й поінформованості громадян щодо їх споживчих прав та механізмів їх захисту, усуне з ринку недобросовісних підприємців тощо.

Доктрину консюмеризму широко відображено в наукових та популярних джерелах з доктрини охорони й захисту прав споживачів попередниками. Так, в економічному аспекті цікава робота Охрименко І. Б., у якій звернено увагу на сутність споживчого кредиту як субкатегорії, форми або виду кредиту [11, с.11]. Вважаємо, що інституційним проявом є безпека споживчого кредитування як для самих позичальників кредитів, так і кредитодавців. Другі, в разі неповернення кредитів, потребують рефінансування та є загрозою для фінансової системи України. Так, у 2018 р. прийняті постанови Правління Національного банку України, які свідчать про намагання ручним управлінням стабілізувати банківську систему і ринок фінансових послуг.

Зазвичай, кредит трактують як економічну категорію, зазначають його об'єктивну основу. Також його сутність убачають у цінності, яка передається одним економічним суб'єктом іншому в позику та з певним видом економічних відносин, що формуються в суспільстві [8]. Саму позику трактують трояко: як передачу грошей у користування, у власність та надання фінансової послуги. В широкому сенсі кредит витлумачено як : 1) економічну категорію – певний вид суспільних відносин, пов'язаних з рухом вартості на умовах повернення; 2) грошові кошти, які надаються за кредитною угодою кредитором позичальнику або групі позичальників; 3) у бухгалтерському обліку як права сторона бухгалтерського рахунку (пасиви підприємства); 4) залікова одиниця в сучасних європейських системах освіти для оцінки кожної навчальної дисципліни, що дозволяє порівняти та уніфікувати рівень освоєння навчальних дисциплін у різних вищих навчальних закладах [9].

У споживчому аспекті, це є форма позиченої вартості, яка передається креди-

тодавцем позичальнику у власність. Тому його форма є як товарна, так і грошова. Споживчий кредит є видом кредиту. Основна його форма – гроші, що передаються від кредитодавця до позичальника: а) в натурі; б) у вигляді електронних грошей на платіжній картці, якими позичальник вправі скористатися для оплати придбаного споживчого товару.

Споживчий кредит, як економічну категорію, визначено таким чином, що це «сукупність відносин, пов'язана з рухом позичкового капіталу між кредитором і позичальником – фізичною особою – резидентом, у національній грошовій одиниці або товарній формі на основі укладеного кредитного договору на принципах забезпеченості, повернення, терміновості, платності та цільової спрямованості для забезпечення споживання» [14, с.157]. Його надання здійснюється на підставі та оформляється кредитним договором про забезпечення їх повернення, сплату відсотків і цільову спрямованість.

Права позичальників забезпечені механізмом охорони та захисту прав споживачів узагалі й позичальників споживчих кредитів зокрема. Правова категорія «механізм захисту прав та інтересів» тісно пов'язана з категорією «механізм правового регулювання» і є її складовою. У його стадіях виділено чотири основні елементи механізму правового регулювання: а) норма права; б) правовідношення; в) акти реалізації прав та обов'язків; г) акти застосування права.

Уперше в Україні цю проблему дослідив С. А. Косінов з позиції цивільно-правової науки та розмежував економічну й правову складову змісту поняття «споживач» і становлення цивільно-правового захисту прав споживачів. Висхідним елементом він вважає, що «...мета державного регулювання в умовах переходу до ринкових відносин полягає в тому, щоб створити економічне та юридичне середовище для діяльності господарюючих суб'єктів усіх організаційно-правових форм: як товаровиробників, так і споживачів». Соціальна та економічна політика держави

формулюється відповідно до реальних процесів, що відбуваються у суспільстві. Водночас, держава покликана визначити систему соціальних пріоритетів, вимоги яких повинні виконуватися незалежно від стану ринку. В зв'язку з цим виникає необхідність підвищити роль окремих видів цивільно-правових договорів як основної правової форми задоволення побутових потреб людини, а також інструменту, направленого на всебічне й повне їх задоволення. Для того їм слід визначити логічно та фактично виправдане місце у системі договірних прав. Принаймні ознак послуги споживче кредитування не проявляє і не стосується фінансів як правової категорії.

Детермінантами формування інституту захисту прав споживачів визнано економічні закономірності функціонування споживчого ринку та потребу забезпечити охорону життя і здоров'я людини, а категорію «права споживачів» витлумачена як передбачені законодавством про захист прав споживачів можливості, спрямовані на задоволення охоронюваних законом інтересів споживачів шляхом заявлення вимог до зобов'язаних осіб. Запропоновано розрізняти загальні (основні) та спеціальні права. Перші належать будь-якому споживачеві при виникненні правовідносин з виробником (виконавцем, продавцем), а наявність спеціальних прав обумовлена специфікою відповідних відносин сторін. До спеціальних прав споживачів віднесли: «... права споживача у разі придбання ним товару неналежної якості; права споживача при придбанні товару належної якості; права споживача у разі порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг); права споживача у разі придбання ним продукції в кредит; права споживача у разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями; право споживача у разі укладення договору на відстані; права споживача у сфері торговельного та інших видів обслуговування» [10, с. 4-5]. Для нас цікавими є висновки щодо прав споживача при отриманні кредитів і права при укладенні договору на

відстані. Йдеться про інформаційні права споживачів при наданні кредитів.

Досить цікава робота Ю. Ю. Рябенка, присвячена як матеріально-правовим, так і більше процесуально-правовим аспектам захисту прав споживачів. Зокрема, він класифікував позови про захист прав споживачів за такими критеріями: за характером правовідносин між споживачем та продавцем (виробником, виконавцем); за підставою виникнення позову; за характером вимоги, що заявляє споживач з метою захистити своє право на якість, безпеку продукції, інформацію про продукцію [13, с.4]. У принципі з цим можна погодитися й екстраполювати на більш загальні класифікаційні групи: підстави виникнення розбіжностей сторін; види порушень прав споживачів; відповідні їх форми та способи захисту порушених прав.

У. П. Гришко дослідила правовідносини за участі споживачів, зокрема транспортних послуг, їх елементи та механізм регулювання [1, с.6-7], хоча саме «поняття цивільно-правової відповідальності перевізника у сфері перевезення пасажирів як негативного наслідку для перевізника, який проявляється через передбачені законодавством санкції майнового характеру у формі відшкодування збитків та (або) моральної шкоди чи сплати неустойки ...» [1, с.5] вона сформувала надто широко. Тому під нього потрапляє й акцесорне зобов'язання з порушення прав пасажирів та випущено таку важливу ознаку правової відповідальності, як державний примус.

О. Ю. Єгоричева, як і більшість дослідників проявів консюмеризму, вивчила й історично-правові та наукові засади формування споживчого права, де вона помилково вважає, що таке право почало формуватися з прийняттям Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. [2, с.6], хоча воно в основних елементах його конструкції запозичене з законодавства та практики інших країн, обов'язкове для прийняття країнами, що підписали Хартію захисту прав споживачів 1973 р., та Керівні принципи для за-

хисту інтересів споживачів, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН у 1985 р. Такий захист, але під іншим концептом, притаманний і радянському праву.

Г. О. Ільченко також дослідила позитивістську основу становлення прав споживачів з акцентом на їх інформаційних правах [3, с.9-10]. Право споживача на інформацію охоплює зміст цієї послуги, порядок її надання тощо як самостійне право, що не тотожне поняттю права на інформацію у контексті змісту ст. 34 Конституції України [4] та ст. 200 ЦК України. Зміст такого права полягає у можливості споживача вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати певну інформацію: щодо змісту страхової послуги, умов її надання, ціни такої послуги, строків та порядку сплати страхових платежів, виконання страховиком обов'язків при настанні страхового випадку і фінансового стану страховика [3, с.4]. Вони мають велике значення при укладенні та виконанні договору споживчого кредитування. Проте окремі інформаційні права – прерогатива для поширення такої інформації саме страховика і стосуються конфіденційної таємниці.

Більшість цих робіт складаються із двох частин: а) встановлення приватно-правової основи консюмеризму; б) з'ясування особливостей правовідносин з надання споживачам окремих послуг при продажу товарів, перевезеннях, страхуванні, виконанні робіт, наданні інформації тощо; в) встановленні застосування відповідальності товаровласників за допущені ними порушення. Такий підхід є виправданим: презентує рівень поінформованості в загальних аспектах правової охорони та захисту прав споживачів і здатності їх екстраполяції та певну сферу суспільних відносин.

В останні роки з'явилися фундаментальні дослідження захисту суб'єктивних порушених прав. Досить цікава й оригінальна фундаментальна робота О.О. Кота «Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав», у якій «встановлено, що за загальним правилом вітчиз-

няне цивільне законодавство виходить з того, що захисту підлягає лише таке суб'єктивне право, яке порушене, не визнається або оспорується, але у певних випадках закон надає зацікавленій особі можливість звернутися до суду з метою попередження порушення її права, яке на час такого звернення ще не сталося. Це обумовлює необхідність розробки цілісного вчення про превентивний захист суб'єктивного права, наріжним каменем якого є питання про правову природу такого захисту. Концепція превентивного захисту має виходити з традиційного поняття захисту суб'єктивного права» [6, с.5]. Такий напрям цікавий для нас з огляду на практику превенції захисту прав споживачів споживчих кредитів.

Особливої уваги заслуговує робота В. Я. Погребняка, який звернув увагу на необхідність досягнення компромісу між інтересами банків та позичальниками і їх правами як споживачів від можливих зловживань кредиторів [12, с.1]. Проте він випустив правову природу пільгового споживчого кредитування, де, на відміну від звичайної позики, пільгова має особливості: низька відсоткова ставка; частина погашається державою; складніша процедура отримання (більший обсяг документів і трата часу); надається тільки певним категоріям громадян; обмежена кількість банків (програми проводяться тільки спільно з деякими банками) [15]. Зауважимо, що пільгові кредити під низькі відсотки видавалися засновникам комерційних банків та членам наглядових рад, які їх розміщали під пільгові депозити з високими і навіть надвисокими ставками. Така практика ще існує в окремих КБ та особливо товари-

ствах із взаємного кредитування, де права вкладників не захищені з боку Фонду гарантування прав вкладників.

Гносеологічно проблема в суспільствах загострювалася з намаганням товаровласників отримати максимальний прибуток, у тому числі за рахунок порушення прав споживачів, зростанням соціальної напруги невдоволеннями останніх бездіяльністю властей, накопиченням достатньої практики впливу на порушників. Протести проти свавілля товаровласників відомі в різних цивілізаціях – вавилонській, римській. Це спонукало владу запобігати протестам та бунтам і приймати заходи з охорони прав споживачів.

Висновки

Посилення охорони та захисту прав позичальників споживчих кредитів убагацьється у подальшому зміцненні імперативності визначених законом елементів їх механізму, зокрема: встановлення і неухильного дотримання передумов споживчого кредитування; забезпечення прав його сторін; чіткості правового становища сторін однойменного договору на основі взірцевого договору, встановлення змісту такого договору, використання за призначенням стимулів та пересторог і визначення цивільно-правової відповідальності за порушення умов договору споживчого кредитування.

Юридична рівновага правового становища його сторін має враховуватися в елементах механізму його регулювання. Це надасть змогу стабілізувати споживче кредитування та встановити його єдність із збереженням змагальності кредитонадавачів за позичальника.

Література

1. Гришко У. П. Захист прав споживачів транспортних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Івано-Франківськ. 2017. – 19 с.
2. Єгоричева О. Ю. Цивільно-правова відповідальність за продаж споживачам товарів неналежної якості : автореф. дис... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К. 2014. – 20 с.
3. Ільченко Г. А. Цивільно-правовий захист прав споживачів страхових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К. 2016. – 20 с.

4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr>
5. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року : постанова КМ України від 29 березня 2017 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/217-2017-p
6. Кот О. О. Проблема здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К. 2017. – 36 с.
7. Косинов С. А. Теоретические проблемы защиты прав потребителей в Украине по договору купли-продажи : дис... канд. юрид. наук: Спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»; Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 154 с.
8. Кредит (фінанси) // [Електронний ресурс] – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Кредит_\(фінанси\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кредит_(фінанси))
9. Кредит // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82>
10. Письменна О. П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг); дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 – «цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2006.
11. Охрименко І. Б. Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. економ. наук: Спеціальність 08.00.08; Київський нац. економічн. ун-т імені Вадима Гетьмана. – К. 2015. – 32 с.
12. Погребняк В. Я. Цивільно-правове регулювання відносин споживчого кредитування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2016. – 20 с.
13. Рябченко Ю. Ю. Судовий захист прав споживачів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 – «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2009.
14. Чайковська Я. І. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку банківського споживчого кредитування в Україні // Економічний аналіз. 2017. Т. 27. № 1. – С. 156-163.
15. Що таке пільговий кредит? Кому його дають і на яких умовах? [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://mycredit.ua/ua/blog/chto-takoe-lgotnyj-kredit-komu-ego-dayut-i-na-kakih-usloviyah/>

Розділ 3

Трудове право; право соціального забезпечення. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Земельне право

УДК 342.6

І.М. Доляновська
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»

О.В. Гіфес
здобувач вищої освіти рівня «магістр»,
Університет економіки та права «КРОК»

Правові проблеми розвитку інституту Уповноваженого Президента з прав дитини в Україні

У роботі розкрито правову природу омбудсмена з прав дитини, досліджено проблеми становлення та розвитку інституту Уповноваженого Президента з прав дитини в Україні. Акцентовано увагу на тому, що важливе місце у формуванні механізмів захисту прав дітей належить інституту омбудсмена.

Ключові слова: захист прав дитини, права дитини, омбудсмен, інститут Уповноваженого Президента з прав дитини, механізм захисту прав дітей, державні програми захисту прав дітей.

И.Н. Доляновская
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»

О.В. Гифес
соискатель высшего образования уровня «магистр»,
Университет экономики и права «КРОК»

Правовые проблемы развития института Уполномоченного Президента по правам ребенка в Украине

В работе раскрыта правовую природу омбудсмена по правам ребенка, исследованы проблемы становления и развития института Уполномоченного Президента по правам ребенка в Укра-

ине. Акцентировано внимание на то, что весомое место в формировании механизмов защиты прав детей занимает институт омбудсмана.

Ключевые слова: защита прав ребенка, права ребенка, омбудсмен, институт Уполномоченного Президента по правам ребенка, механизм защиты прав детей, государственные программы защиты прав детей.

I. Dolianovska

*Ph.D. in Law, Associate Professor,
Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

O. Gifes

*Magistrate of law faculty
“KROK” University*

Legal problems of the development of the institution of the Presidential Commissioner for Children's Rights in Ukraine

The article attempts to the legal nature of the Ombudsman for Children's Rights, studies the problems of the formation and development of the institution of the Presidential Commissioner for Children's Rights in Ukraine. The attention was focused on the fact that the place in the formation of mechanisms for the protection of children's rights belongs to the institution of the ombudsman.

Key words: protection of the rights of the child, the rights of the child, the ombudsman, the institution of the Presidential Commissioner for the Rights of the Child, the mechanism for the protection of the rights of children, state programs for the protection of the rights of children.

Постановка проблеми

На сьогодні проблеми захисту прав дітей набувають неабиякої уваги. Існуюча в Україні система захисту прав дітей не в змозі повною мірою забезпечити реалізацію їхніх прав. Актуальність дослідження прав дитини в контексті євроінтеграції пояснюється надзвичайною важливістю цього питання як для окремо взятої дитини, так і для держави та світу загалом. Розгляд прав дитини в умовах євроінтеграції є актуальним як з погляду теорії права, так і для вироблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства й рекомендацій його практичного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Темі правової природи омбудсмана з прав дитини приділено значну увагу в працях таких учених: О. Автономова,

В. Бойцова, Ю. Грошевого, К. Закоморної, О. Марцеляка, О. Мурашина, О. Потопахіна, Т. Пружанської, В. Тацій, С. Широ, Ю. Шемшученка та ін. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у дослідження механізму захисту прав дитини. Однак такий проблемний момент, як існуюча на сьогодні нормативна база регулювання діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Уповноваженого Президента з прав дитини залишаються дослідженими досить поверхово.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

В Україні державні програми захисту прав дітей сьогодні не в повній мірі відповідають своєму призначенню й не вирішують усіх проблем у сфері захисту прав дитини. Так, за останні роки було запроваджено низку національних програм, спря-

мованих на посилення прав дитини, серед них: Державна програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року (від 16 січня 2003 р. №33), Державна програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки (від 11 травня 2006 р. №623), Державна програма підтримки сім'ї на період до 2010 року (від 19 лютого 2007 р. №244), Державна програма боротьби з торгівлею людьми до 2010 року (від 7 березня 2007 р. №410), Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (від 17 жовтня 2007 р. №1242) та інші [1, с. 63].

Крім того, позитивне значення в цьому аспекті має Указ Президента України № 811/2011 від 11 серпня 2011 р. «Питання Уповноваженого Президента з прав дитини», відповідно до якого утворено Управління забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини, затверджене Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини [2, с. 61].

Слід визнати, що створення посади Уповноваженого Президента України з прав дитини безсумнівно зміцнить систему моніторингу та захисту прав дітей, що особливо важливо під час адміністративної реформи. Створення посади Дитячого омбудсмена є значним кроком уперед у сфері захисту дітей, який дозволить зосередити увагу держави на вирішенні задач у цій сфері. Ключовими завданнями Дитячого омбудсмена є забезпечення постійного моніторингу ситуації з дотримання та захисту прав дітей в Україні, сприяння реалізації відповідних міжнародних зобов'язань країни в цій сфері, боротьба з випадками порушення прав дітей та їх попередження, розробка законопроектів і Указів Президента щодо захисту прав дітей, а також підвищення обізнаності суспільства щодо вищезазначених питань [3, с. 110].

Проте, існуюча на сьогодні нормативна база регулювання діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав люди-

ни та Уповноваженого Президента з прав дитини потребує окремого порівняльного аналізу в зв'язку з відсутністю чітко визначеної компетенції та розмежування їх повноважень.

Незважаючи на проміжні результати, яких вдалося досягти завдяки зазначеним заходам, досі уявляються нездоланими проблеми бідності, високої дитячої смертності, насильства, сирітства, дитячої безпритульності та бездоглядності, використання праці дітей, зокрема її найгірших форм, і чимало інших. Слід визнати, що перед нашою країною все ще стоять значні задачі в сфері захисту дітей.

Формулювання цілей статті

У даній статті розглянуто процес запровадження інституту омбудсмена з прав дітей в Україні, проаналізовано правові проблеми розвитку інституту Уповноваженого Президента з прав дитини в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

11 серпня 2011 р. відбулася значна подія у сфері захисту прав дитини в Україні. Указом Президента №811/2011 задля належного забезпечення та реалізації соціальних, економічних, громадянських і культурних прав дитини через розуміння того, що для дитини необхідне особливе піклування, було введено нову посаду – Уповноважений Президента України з прав дитини.

Уповноважений Президента з прав дитини не тільки забезпечує реалізацію Президентом України у повній мірі конституційних прав дитини, а й додержання Україною вимог міжнародних зобов'язань, які пов'язані з цією сферою.

Відсутність досвіду діяльності інститутів, подібних Уповноваженому Президенту України з прав дитини, призводить до виникнення низки проблем при забезпеченні функціонування цього інституту та його розвитку [4, с. 121].

Нинішня ситуація у сфері захисту прав дітей в Україні показує, що, незважаючи на численні та багатогранні перетворен-

ня, бажаний результат ще не досягнутий. Система органів контролю, відмінними рисами якої є корпоративність і обмежений вузьковідомчий підхід, поки не може бути визнана ефективною. У розвинутих країнах ця проблема вирішується за рахунок функціонування інституту уповноваженого з прав дитини. Дитячий фонд ООН визначає інститут дитячого омбудсмана як незалежний і законодавчо заснований орган, створений для відстоювання прав та інтересів дітей. Тож можна визнати актуальною постановку питання про можливі напрями становлення його як незалежного та дієвого інституту в Україні [4, с. 121].

Можна стверджувати, що запровадження 11 серпня 2011 р. Указом Президента України посади Уповноваженого Президента України з прав дитини є, безперечно, важливим кроком у сфері захисту прав дитини в Україні. Однак на практиці виникає багато питань, пов'язаних з реалізацією прав дитини та їх захисту. Звідси, запровадження в Україні такої посади, як Уповноважений з прав дитини та закріплення на рівні законодавства України основних аспектів взаємодії цього інституту з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини допоможе створити дієвий механізм захисту прав дитини, який сприятиме забезпеченню реалізації положень Конвенції ООН про права дитини та надасть можливість ефективно захищати такі права й відстоювати їх пріоритетність.

Запровадження певних спеціалізованих омбудсманів дозволить зробити більш продуктивною і діловою їх співпрацю з відповідними громадськими організаціями, сприятиме посиленню правового захисту конкретних соціальних груп населення України. Однак запровадження у нас спеціалізованих омбудсманів не повинно стати наслідком сліпого копіювання існуючих моделей. Воно має відбуватися з урахуванням специфіки правового статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, механізму державної влади, чинної національної правової системи та менталітету українського народу [5, с. 17]. Їх введення повинно виступати од-

ним із ефективних варіантів інституційного посилення захисту прав і свобод таких членів нашого суспільства, як неповнолітніх, військовослужбовців, людей похилого віку, студентів та інших.

Особливу увагу при цьому слід звернути на права неповнолітніх. Сучасне становище дітей в Україні викликає обґрунтоване занепокоєння суспільства і вимагає нових підходів та шляхів його поліпшення. Так, звернення громадян до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини здебільшого стосуються порушених прав дітей, і, як свідчить моніторинг, кількість таких звернень щоразу зростає. Наприклад, якщо у 2000 р. надійшло 275 звернень щодо порушення прав малолітніх громадян України, то у 2001 р. їхня кількість становила 357.

Безумовно, українські діти через свій вік і залежність від дорослих потребують захисту від порушень їх прав у сім'ї та суспільстві. Особливого захисту вони потребують унаслідок соціально-економічних потрясінь, що мають місце в Україні у зв'язку з перехідним періодом, коли складною стала проблема забезпечення достатнього життєвого рівня неповнолітніх, а у результаті реформування органів державної влади відсутні ефективні інституції, які займаються проблемами дітей. Не менш складними є й інші питання реалізації прав дітей. Близько 100 тисяч дітей в Україні позбавлені батьківської опіки. Вони особливо потребують захисту.

Інший аспект проблеми прав дітей полягає у тому, що нині в Україні використовується примусова праця близько 470 тис. дітей віком від семи років. Окрім того, зростає кількість дітей, які вживають алкоголь і наркотики. Не вдається зупинити зростання кількості правопорушень та злочинів як з боку неповнолітніх, так і стосовно них. За даними соціологів, майже половина дітей у віці від 9 до 17 років переконана, що недостатньо захищена державою від жорстокості, знущань, сексуальної експлуатації [5, с. 15-16].

Практика свідчить, що існуюча державна система охорони прав дітей сьо-

годні не відповідає своєму призначенню повною мірою. Тому ефективною структурою, здатною відстоювати дитячі інтереси на державному рівні, може стати Уповноважений з прав дітей. Основним чинником доцільності запровадження посади такого омбудсмена в нашій країні є його націленість саме на те, щоб впливати на поліпшення життя дітей. Його введенню сприяє і той фактор, що існуюча в Україні система органів опіки та піклування не гарантує належного забезпечення прав дітей насамперед тому, що виконання функцій захисту прав неповнолітніх доручається, як правило, відомчим структурам, обсяги роботи яких достатньо значні й вони не в змозі ефективно охороняти права дітей. З цієї ж причини не можна покладати обов'язок захищати права дітей тільки на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, хоча він і багато робить у цьому напрямку. На наш погляд, має бути запроваджено вагомий спеціалізований інститут із захисту прав дітей, і його формування – це проблема, яка вимагає уваги всіх гілок влади, всього суспільства. Причому український омбудсман з прав дитини повинен захищати дітей не тільки від дискримінації, експлуатації, будь-яких форм насилля, жорстокості, викрадення, продажу, втягування в протизаконну діяльність, вживання алкоголю, наркотиків, незаконного утримання під вартою, фізичного насилля і торгтур, необґрунтованого відлучення від батьків, шкідливих для здоров'я дитини традицій, звичок, але й від поганого поводження з нею у сім'ї тощо. Омбудсман повинен захищати права дітей, маючи на меті насамперед надання їм можливості задовольняти свої фізіологічні потреби, підтримувати на необхідному рівні стан свого здоров'я, створювати перспективи для розвитку й умови для самореалізації дітей; відстоювати їх інтереси після розлучення батьків, при виникненні у дітей проблем із засобами масової інформації, охороняти права дітей, що знаходяться у спеціалізованих установах і т. ін. [6, с. 86]. Тобто цей правозахисний орган повинен не тільки стояти на сторожі прав та свобод

дитини, а й своєю діяльністю створювати умови для забезпечення уваги, турботи і любові до дітей.

Слід зазначити, що в процесі становлення інституту Уповноваженого з прав дитини в нашій країні особливу роль відіграє громадськість. Так, ще в жовтні 2006 р. за ініціативою та за безпосередньої участі Міжнародної громадської організації “Дитячий культурно-просвітницький центр” і Всеукраїнської громадської організації “Жіночий консорціум України” в Києві відбулася Міжнародна конференція “Досвід інституту уповноваженого з прав дитини: перспективи для України”, під час якої було розглянуто міжнародний досвід запровадження та особливості функціонування цього незалежного інституту. На конференції представники громадських організацій України виступили на підтримку впровадження інституту Уповноваженого з прав дитини, аргументуючи таку позицію проблемами, які існують у сфері охорони дитинства, відсутністю належного контролю за дотриманням прав дітей, а також необхідністю пошуку дієвих механізмів реалізації політики України у сфері охорони дитинства. Зокрема, учасники зазначеної конференції акцентували увагу на: недотриманні прав дітей на охорону здоров'я, високому рівні дитячої захворюваності, збільшенні кількості ВІЛ-інфікованих дітей та хворих на туберкульоз, а також значній кількості підлітків, схильних до вживання алкоголю, наркотиків. Вони особливо наголошували на проблемах дітей-інвалідів, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [7]. Учасники конференції дійшли висновку, що в державі необхідно докорінно змінити стратегію захисту прав дітей та молоді. Потрібні не тільки нові законодавчі акти, але й нові механізми і структури, види діяльності та пошуки резервів, які могли б сприяти поліпшенню матеріального забезпечення потреб дітей, активізувати і вдосконалити систему захисту їхніх прав. Ідучи цим шляхом, більше 60-ти держав уже утворили спеціальні незалежні інституції уповноваженого з прав дитини (омбудсме-

на), наділивши їх широкими повноваженнями [8, с. 28].

Щодо сучасних проблем у сфері захисту прав дитини, то серед них слід звернути увагу на такі: військовий конфлікт на сході й залучення до нього дітей, небезпечний інформаційний простір щодо дітей: «групи смерті», «сині кити», ігри типу «Момо», соціальні групи тощо. Крім того, у зв'язку з бойовими діями перед Україною постали нові виклики у сфері захисту прав дітей. Сьогодні дуже гостро порушено питання дітей-сиріт, переселенців, дітей із неповних чи неблагополучних сімей.

На ці проблеми частково звертається увага у Щорічній доповіді Уповноваженого з прав Верховної Ради України (2017), але ці проблеми висвітлено там неповно та поверхово, зокрема висвітлено лише три напрями щодо захисту прав дитини: 1. Дотримання права дитини на освіту. 2. Діяльність органів опіки та піклування у вирішенні сімейних спорів. 3. Захист прав дітей уразливих категорій.

Щодо характеристики сучасних загальних проблем у сфері захисту дітей, то слід наголосити, що воєнний конфлікт на сході України став причиною кризи для понад 5 млн. людей, зокрема й 1,7 млн. дітей. Майже 1,3 млн. людей стали вимушеними переселенцями. За інформацією Дж. Барберіс, представника Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ООН) (ЮНІСЕФ) в Україні, станом на червень 2015 р. у результаті конфлікту на сході України принаймні 68 дітей було вбито і 180 дітей поранені, починаючи з березня 2014 р.

За висновками експертів, переважна більшість переміщених зі сходу України дітей зазнали стресу внаслідок пережитих травм, зокрема й психологічних, втрачають можливість швидкої адаптації на мирних територіях. Результати дослідження свідчать, що станом на кінець 2015 р. понад 10% дітей мають значні труднощі з адаптацією, 45,9% – адаптувалися лише частково, 23% – не можуть визначитися зі ступенем адаптації, тільки 20,5% дітей цілком адаптувалися. Вищезазначені дані

свідчать про необхідність удосконалення спеціальних реабілітаційних і соціальних програм, заходів в умовах гострого збройного конфлікту.

Крім того, у контексті нашого дослідження розглянемо правовий захист дітей-комбатантів (дітей-солдатів). Сьогодні не існує навіть приблизної статистики щодо кількості дітей, що беруть участь у збройному конфлікті проти України на боці так званих Донецької народної республіки та Луганської народної республіки. Єдине, про що свідчить аналіз інформаційного простору Російської Федерації і зони тимчасової окупації Луганської та Донецької областей, – це те, що активно залучати дітей і підлітків до лав незаконних збройних формувань почали з 2014 р. Ідеться не лише про створення проросійських військово-патріотичних об'єднань, де дітей навчають, зокрема, тактиці ведення бою, проводять стрілецьку та снайперську підготовку, а й про залучення дітей до незаконних збройних формувань як «синів полку». Зазначимо, що вербування й експлуатація дітей спрямовані також на їх залучення до контрабанди, зокрема й наркотичних засобів, через визначені пункти пропуску, збору розвідувальної інформації, зокрема й встановлення СР8-маяків, до проституції [9].

З цього приводу слід зауважити, що українське законодавство загалом відповідає нормам міжнародного кримінального та гуманітарного права щодо заборони втягнення дітей у бойові дії. Так, ст. 30 «Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах» Закону України «Про охорону дитинства» [10] забороняється «участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до непередбачених законами Украї-

ни воєнізованих чи збройних формувань, пропаганди війни».

Також вітчизняне законодавство регламентує відповідальність за ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» Кримінального кодексу України, а саме, наголошує на покаранні за «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми», що карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років [11].

Незважаючи на наявність ст. 67 КК України, де встановлено обставиною, яка обтяжує покарання, вчинення злочину стосовно неповнолітнього, однак у нинішніх умовах збройного конфлікту краще включити спеціальну статтю. Зокрема, встановити кримінальну відповідальність за вербування або втягування в інший спосіб дітей до участі в збройних конфліктах.

Отже, військова агресія на сході України застала органи державної влади в стані розгубленості. Як наслідок, переважна більшість змін до норм законодавства була сконцентрована на порядку реєстрації внутрішньо переміщених осіб і компенсації виплат, проте інші питання часто лишалися поза увагою. Першочерговим питанням є необхідність налагодження обліку дітей, які перебувають на території проведення АТО, моніторингу їх становища та забезпечення прав, а також обліку дітей, які проживають у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення та перебувають у складних психологічних і соціально-економічних умовах [12, с.34].

Отже, діти – це наше майбутнє, і повинні жити у світі краси, а не перебувати в зоні конфлікту [13, с. 12]. Варто зазначити, що в ситуації збройного конфлікту діти страждають непропорційно, у різних формах і з довгостроковими наслідками. Діти мають особливі короткострокові й довгострокові постконфліктні потреби, як-от пошук власної сім'ї, компенсація збитків, соціальна реінтеграція, програми психосоціальної реабілітації, роззброєння дітей-солдатів, демобілізація та реінтеграція тощо. Збройний конфлікт на майбутні покоління може вплинути негативно:

узвичаїти атмосферу ненависті, переслідувань і культу війни.

Можна повною мірою погодитися з думкою науковців, які вважають, що наявність регіонального та місцевого дитячого омбудсмена має беззаперечні переваги, бо вони забезпечують для дитини полегшену процедуру самостійного звернення за допомогою без посередництва дорослих. Будучи найбільш наближеним до дитини, уповноважений має можливість оперативно реагувати на факти порушення прав дитини, особисто беручи участь у відновленні її прав, залучаючи до цього також необхідних спеціалістів й експертів [14, с. 349].

Ефективна діяльність дитячих омбудсменів може бути досягнута тільки за дотримання сукупності таких умов:

- незалежність омбудсмена (невтручання уряду в його діяльність, свобода вираження своїх поглядів з приводу захисту прав дітей тощо);

- безпосередній контакт з дітьми (людина, що має цей пост, має бути доступна для дітей, інформація про роботу повинна викладатися мовою, розрахованою на дітей, і поширюватися через засоби масової інформації) [15, с. 52].

Незважаючи на позитивні зрушення у сфері захисту прав дітей та введення нового інституту, є низка прогалин у діяльності Уповноваженого з прав дитини. Деякі науковці вважають, що для повнішого виконання уповноваженим повноважень варто на законодавчому рівні закріпити його взаємодію з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, оскільки порушення прав дитини також є і порушенням прав людини. Крім того, ця взаємодія надасть можливість ефективно впливати на причини та умови, що сприяють порушенням прав дітей. Також суттєвою прогалиною є те, що Уповноважений з прав дитини не наділений повноваженнями звертатися до Конституційного Суду України [16, с. 21–22].

У світлі всього вищевикладеного доцільність запровадження інституту Уповноваженого з прав дитини не викликає

сумнівів. Стає все більш очевидним, що ефективно пропагування прав дитини вимагає створення національних, державних, громадських структур для популяризації та захисту цих прав. Проте варто зазначити, що правовий статус Уповноваженого не відповідає вимогам Паризьких принципів про незалежність національних інституцій з прав людини [17, с. 249] через підпорядкування новоствореної структури безпосередньо Президентові України, недостатні гарантії незалежності та відсутність наглядових повноважень. Ще одним суттєвим недоліком є невизначеність його компетенції та відсутність вимог, закріплених у законодавстві, які висуваються до кандидатів на цю посаду, адже, як уже зазначалося вище, це повинна бути особа, яка має авторитет у країні, багатий життєвий досвід та високі моральні якості.

Безумовно, поява такого інституту справила позитивний вплив на загальний стан захисту прав дитини в Україні, проте про його ефективність ще надто рано говорити [18, с.75]. Для повноцінного функціонування інституту омбудсмена з прав дитини в Україні треба внести зміни до законодавства: запровадити посади регіональних омбудсменів з прав дитини; посилити роль взаємодії дитячого омбудсмена з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, громадськими правозахисними організаціями; наділити його правом законодавчої ініціативи. Крім розширення повноважень омбудсмена, необхідно законодавчо визначити основні критерії оцінки ефективності його діяльності.

Висновки

Заснування в Україні такої посади, як Уповноважений з прав дитини та закріплення на рівні законодавства основних аспектів взаємодії цього інституту з Упов-

новаженим Верховної Ради України з прав людини допоможе створити дієвий механізм захисту прав дитини.

Загалом пропозиціями, що необхідні для вдосконалення вітчизняної моделі захисту прав дитини, є:

1) Створення в Україні самостійного інституту Уповноваженого з прав дитини, хоча Уповноважений Верховної Ради з прав людини і Уповноважений Президента з прав дитини приділяють питанням захисту дітей значну і різноманітну увагу, в той же час сьогодні все активніше обговорюється питання щодо наявності самостійного інституту дитячого омбудсмена.

2) На відміну від Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, дитячий омбудсмен матиме більш вузьку компетенцію, займатиметься виключно дитячими справами; щодо Уповноваженого Президента з прав дитини, то дитячий омбудсмен буде мати більш незалежний характер, можливим є його обрання за участю інституцій громадянського суспільства.

Отже, на сучасному етапі державного будівництва необхідним є зміцнення міжнародної спільноти з питань захисту прав дитини, яке вимагає вдосконалення всіх існуючих процесів шляхом їх реформування та трансформації. В цьому аспекті запровадження міжнародного досвіду з реалізації прав дитини відіграє значну роль, оскільки передбачає розширення міжнародних відносин між державами, поглиблення взаємних інтересів держав тощо. Все це створює максимальну можливість для найбільш повного співробітництва на міжнародній арені, що позитивно вплине на розвиток вітчизняного законодавства з питань прав дитини та дозволить нашій державі побудувати ідеальну модель інституту омбудсмена з прав дитини.

Література

1. Губаль Ю. В. Захист прав дітей в Угорщині. Уповноважений із прав дитини / Ю. В. Губаль // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 35(1.1). – С. 63-65.
2. Левківський Б. К. Інститут дитячого омбудсмена в системі юрисдикційного захисту / Б. К. Левківський // Приватне право і підприємництво. – 2014. – Вип. 13. – С. 60-63.

3. Гриник І. Питання захисту прав дитини у сучасному міжнародному та вітчизняному законодавстві / І. Гриник // Молодь і ринок. – 2013. – № 4. – С. 109-113.
4. Гуріч В. О. Проблема розвитку інституту уповноваженого з прав дитини в Україні / В. О. Гуріч // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2015. – № 1-4. – С. 118-122.
5. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмена: світовий досвід та українська модель : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. В. Марцеляк. — Харків, 2004. – 20 с.
6. Голяк Л. В. Поняття та види спеціалізованих омбудсманів // Митна справа. – 2011. – № 6. – С. 86-91.
7. Сіра І. Б. Становлення інституту Уповноваженого з прав дитини в Україні / І. Б. Сіра. // Державне управління: теорія та практика. – 2012. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_20.
8. Досвід інституту уповноваженого з прав дитини: перспективи для України : зб. матеріалів до Міжнар. конф., 11-12 жовт. 2006 р., Київ. – К., 72 с.
9. Зубченко С. Діти війни : як Росія залучає українську молодь із тимчасово окупованих територій до терористичної діяльності / С. Зубченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://gazeta.dt.ua/internal/diti-viyni-yak-rosiya-zaluchaye-ukrayinsku-molod-iz-timchasovo-okupovanih-teritoriy-do-teroristichnoyi-diyalnosti.html>.
10. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131. (зі змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5>.
12. Лесько Н. В. Проблеми захисту дітей від насильства під час воєнних дій та збройних конфліктів / Н. В. Лесько // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Юридичні науки. – 2017. – № 1. – С. 34-42.
13. Француз А. Й. Загальна характеристика захисту прав дитини: теоретико-правові аспекти / А. Й. Француз, К. В. Перепадін // Правничий вісник Університету “КРОК”. – 2017. – Вип. 28. – С. 12-16.
14. Закриницька В. Омбудсмен з прав дитини в механізмі державного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей: зарубіжний досвід / В. Закриницька // Вісник Національної академії правових наук України. – 2012. – № 4 (71). – С. 346-356.
15. Боднарчук О. І. Діяльність омбудсмена у сфері захисту прав дітей в Україні / О. І. Боднарчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2015. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 50–53.
16. Опацький Р. М. Уповноважений Президента України з прав дитини: шляхи удосконалення / Р. М. Опацький // Юридична наука. – № 4. – 2012. – С. 19–24.
17. Решетник Є. М. Інститут Уповноваженого з прав дитини: історія та сучасність / Є. М. Решетник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Вип. 21. – Ч. 2. – Т. 1. – С. 248-250.
18. Лесько Н. В. Загальна характеристика правового статусу уповноваженого Президента України з прав дитини / Н. В. Лесько // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Юридичні науки. – 2015. – № 827. – С. 74-75.

Розділ 4

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343:94(477)

С.А. Саблук
*доктор юридичних наук, доцент,
суддя Вінницького міського суду Вінницької області*

Початки українського державотворення: кримінально-правовий аспект

У статті розглядається кримінально-правова протидія злочинності в Україні періоду визвольних змагань. Деталізується правоохоронний аспект державотворчої діяльності зазначеного періоду.

Ключові слова: правоохорона, Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, боротьба зі злочинністю.

С. А. Саблук
*доктор юридических наук, доцент,
судья Винницкого городского суда Винницкой области*

Начала украинского государственного строительства: уголовно-правовой аспект

В статье рассматривается уголовно-правовое противодействие преступности в Украине периода освободительной борьбы. Детализируется правоохранный аспект государственного строительства в указанный период.

Ключевые слова: охрана порядка, Центральная Рада, Гетьманат, Директорія, борьба с преступностью.

The Beginnings of the Ukrainian State Building: the Criminal Law Aspect

The article deals with the criminal-legal counteraction of crime in Ukraine during the period of liberation struggles. The law-enforcement aspect of state-building during this period is detailed.

Key words: law enforcement, Central Rada, Hetmanate, Directory, fight against crime.

Постановка проблеми

Зміни останніх років, які докорінно вплинули на нашу країну і суспільство, не могли не зачепити такий важливий аспект правоохоронної діяльності, як кримінально-правовий контроль злочинності. У цьому контексті досить повчальним є врахування історичного досвіду попередніх поколінь, навіть якщо він негативний, усвідомлення помилок та використання досягнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Правоохоронна діяльність періоду визвольних змагань вивчається низкою сучасних вітчизняних учених, зокрема О. Ярмишем, О. Бандуркою, В. Сідаком, Е. Кісілюком. Водночас, ці та інші вчені першочергову увагу приділяють її організаційно-правовим аспектам.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Таким чином, кримінально-правовий контроль злочинності потребує більш детального висвітлення.

Формулювання цілей статті

Таким чином, дана публікація має на меті заповнення існуючої прогалини. З огляду на масштабність проблематики, повне розкриття якої в межах однієї публікації фактично неможливе, основний акцент робиться на висвітленні правових механізмів боротьби зі злочинністю протягом перших місяців існування української

державності. А саме – в часи діяльності Центральної Ради України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зумовлена ходом економічного і політичного розвитку Російської імперії Лютнева революція 1917 р. поклала край існуванню монархії в країні. Для періоду становлення будь-якого нового ладу найбільш характерним є те, що зміна державного устрою супроводжується хаосом у сфері законодавства, оскільки деякий час діють старі закони, які згодом скасовуються, а на зміну їм приходять нові, котрі не можуть відразу врегулювати всі політичні, економічні та соціальні відносини в суспільстві. Тож перехідний період, в якому перебувала Україна в 1917 році, характеризувався відсутністю норм, які б легалізували державну владу.

Замість ліквідованих поліції і жандармерії стали створюватися підрозділи міліції, Червоної і Чорної гвардії, інші правоохоронні органи. До охоронно-розшукової діяльності залучалися неосвічені особи, часто з низькими моральними якостями, зовсім не знайомі з юриспруденцією, які керувалися насамперед класовим почуттям та особистими інтересами. Це створило умови для грубого ігнорування прав людини, свавілля влади, поширення хаосу, анархії і беззаконня. Революційні солдати, дезертири, звільнені з-під арешту злочинці, маючи при собі зброю, не визнавали ніяких правил поведінки й не

підкорялися нічийм наказам чи вимогам [1, с. 42-43].

За умов майже повної відсутності власних нормативних актів застосовувалися норми дореволюційного кримінального законодавства, а у сфері державної безпеки – постанова Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 р. «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року». Крім того, використовувалася і постанова Тимчасового уряду 6 липня 1917 р., яка передбачала позбавлення волі у виправній установі строком до трьох років за публічні заклики до вбивства, розбою, грабежу, погромів та інших тяжких злочинів, а також до насильства над будь-якою частиною населення [2, с.79]. Винні у публічних закликах до невиконання законних рішень влади каралися триманням у в'язниці на такий же термін. Не зазнали змін ні самодержавний тюремний статут, ні тюремна інструкція. Застосування дореволюційних правових норм у боротьбі зі злочинністю здійснювалося відповідно до Закону «Про порядок видання нових законів» від 25 листопада 1917 р. [3]

Подекуди видавалися законодавчі акти місцевих органів влади, що визначали, які саме діяння на тій чи тій території є злочинними, і встановлювали міри покарання за них. Мала місце також законодавча ініціатива судових органів, які внаслідок застарілості законодавчої бази самі змушені були вирішувати, що вважати злочином і санкцію за нього.

Загалом усі суспільно небезпечні діяння, які за часів Центральної Ради кваліфікувалися як злочини, Е. Кісілюк поділяє на кілька груп: проти держави (зрада, шпигунство, дії, спрямовані на насильну зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, пропаганда війни); злочини проти власності (крадіжка, грабїж, розбій, шахрайство, умисне знищення або пошкодження майна); проти особи (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, зґвалтування); господарські (спекуляція, шахрайство, виготовлення спиртних напоїв і торгівля ними); служ-

бові (зловживання владою або службовим становищем) та інші, зокрема хуліганство, незаконне здійснення арешту або обшуку, зберігання зброї [див.: 4].

Діяльність офіційних органів місцевого державного управління, і без того мало-ефективних, ускладнювалася паралельним функціонуванням недержавних структур, які претендували на виконання владних функцій: селянських спілок, революційних комітетів, комітетів порятунку революції тощо. Спроби сконцентрувати основні напрями управлінської діяльності на розбудові всіх необхідних інститутів держави та стабілізації політико-соціальної ситуації в Україні зазнали краху. Діаметральна протилежність інтересів різних соціальних груп призводила до того, що відносна стабілізація в одній галузі суспільних відносин викликала дестабілізацію в іншій [5-7].

Лише з часу прийняття III Універсалу Мала Рада затвердила запропонований Генеральним Секретаріатом законопроект про судові і правоохоронні органи. А після підписання Брестського миру та відновлення влади Центральної Ради на території України та зосередилася на проблемах кримінально-правового захисту державного суверенітету. В березні 1918 р. набрав чинності Закон про покарання осіб, які шляхом збройної боротьби намагалися ліквідувати українську державність. У квітні ще встигли прийняти закон про недоторканність членів Центральної Ради, а вже невдовзі його було порушено в ході гетьманського перевороту.

Низька ефективність урядових заходів щодо забезпечення правопорядку в Україні спонукала населення до самостійного пошуку захисту від злочинності, у зв'язку з чим почали створюватися українські добровільні міліцейсько-військові формування – так зване Вільне козацтво, організоване за територіальним принципом. Озброєння вони купували на кошти із зібраних податків. Козакам заборонялося робити арешти і обшуки без доручення судових органів чи місцевої адміністрації, вказівки яких по боротьбі зі злочинністю

для підрозділів Вільного козацтва були обов'язковими [1, с.43].

Після гетьманського перевороту козацтво було роззброєне. Провоохоронна діяльність в Українській державі здійснювалася відповідно до принципів жорсткої моделі централізованої влади.

В Україні доби Гетьманату кримінальне законодавство розвивалося за трьома головними напрямками. Посилена увага законодавців була спрямована: по-перше, на злочини проти держави та охорону громадського порядку і громадського спокою (до них належали протиправні діяння, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; посягання на життя державного діяча; бандитизм; контрабанда та інші); по-друге, на злочини проти власності – крадіжка, грабіж, шахрайство, умисне знищення або пошкодження майна та ін.; по-третє, на господарські злочини. Що до останнього, то в основному велася боротьба зі спекуляцією різними видами товарів. Зверталася увага також на законодавче регулювання боротьби з іншими видами злочинів, зокрема злочинами проти особи, військовою підсудністю, хабарництвом, установлювався порядок провадження деяких карних справ та інше [8, с.420].

Характерною рисою законодавчої діяльності Гетьманату була відсутність конкретної законодавчої програми. Чимало з прийнятих нормативних документів, які визначали орієнтири життєдіяльності держави на найближчу перспективу, мали тимчасовий характер. Реалізуючи політику реставрації, гетьманський уряд реанімував кримінально-правові нормативні приписи царського режиму. Ключовим законом тут було «Кримінальне уложення» 1903 р. та «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1885 р. Відновлювалися навіть архаїчні самодержавні норми, ліквідовані Лютневою революцією, як-то Закон від 2 грудня 1905 р. про покарання за участь у страйках, відновлений 19 липня 1918 р.

Водночас, з огляду на розмах злочинності, положення цих законів доводилося

уточнювати. Зокрема, 14 червня 1918 р. було прийнято «Постанови про деякі тимчасові зміни кар за крадіж, шахрайство, присвоєння та розтрату чужого майна і поширення підсудності карних справ Мировим Суддям», згідно з якими до відповідальності притягувалися особи, коли вартість захопленого не перевищувала 1500 крб.

З огляду на розмах корупції у сфері захисту економічних інтересів держави, 2 вересня 1918 р. було прийнято Закон про відповідальність державних службовців та військовослужбовців, задіяних у контрабанді. Розрізнялися два види цього злочину – під час виконання службових обов'язків з охорони кордонів і злочин, вчинений поза виконанням таких обов'язків.

Значна увага приділялася злочинам проти власності. Велася боротьба з крадіжками майна, розбоями, шахрайством, присвоєнням та розтратою майна. Водночас, першочергові зусилля держави спрямовувалися на захист інтересів великого капіталу, поміщицтва. З цією метою приймалися доповнення до знову чинних дореволюційних норм. Зокрема, передбачалися покарання за підпал власником свого майна; за умисне знищення власником чи сторонніми особами сільськогосподарських речей, у тому числі живий і робочий сільськогосподарський інвентар. А задля безперешкодного проведення реквізицій, виконання зобов'язань перед союзниками та придушення невдоволення селянства було прийнято «Тимчасовий закон про заходи боротьби із розрухою сільського господарства» від 8 липня 1918 р. та «Закон про передачу хліба врожаю 1918 р. у розпорядження держави» від 15 липня 1918 р., котрі наділяли винятковими повноваженнями губернiallyні земські комісії та вводили кримінальну відповідальність за приховування чи пошкодження хлібних запасів [8, с. 422].

При захисті політичного режиму широко застосовувалося військове судочинство. Воно врегульовувалося «Постановою про деякі тимчасові заходи щодо охорони дер-

жавного порядку і громадського спокою» від 26 липня 1918 р. Вона надавала право передавати до Військового суду для за-судження, згідно із законами військового часу, справи про вчинення приватними особами злочинів, які становлять небезпеку для державного порядку й громадського спокою, навіть якщо ці злочини були вчинені в місцевостях, у яких не оголошено воєнний стан. До таких злочинів належали всі, передбачені «Законом про військову підсудність» від 30 травня 1918 р. [8, с. 423].

Утім, репресії не допомогли. На хвилі всенародного невдоволення гетьманську диктатуру було повалено і до влади прийшла Директорія УНР. З огляду на надзвичайні обставини, в умовах яких їй довелося діяти, про якусь організовану роботу в сфері кримінально-правового контролю боротьби зі злочинністю тут говорити не доводиться. Основна увага приділялася боротьбі із військовими злочинами.

Законодавча діяльність Директорії у цій сфері була спрямована на нормативне забезпечення роботи надзвичайних військових судів, які у своїй діяльності керувалися існуючим на території УНР загальним та військовим кримінальним законодавством. В основі кримінального права Директорії УНР лежали норми дореволюційного кримінального законодавства. Протягом 1917–1921 рр. у період українського державотворення характерною рисою розвитку кримінального права було широке застосування норм кримінального законодавства Російської імперії. Проте поруч з цим відбувався процес поступового обмеження сфери застосування певних кримінальних законів та прямого скасування частини з них [9, с. 52]. Причиною цього стали уявлення про соціальну несправедливість, яка вважалася головним чинником суспільних негараздів: злиденності, насильства, злочинності. Вже у Декларації Директорії УНР 1918 р. зазначалося, що наслідком грабіжницької політики часів панування буржуазії та поміщиків стало злидарство, моральний занепад людей,

розквіт спекуляції, насильства, жорстокості, сваволі. З урахуванням провини у цьому нетрудових експлуататорських класів, їх було позбавлено Директорією права голосу [10, с. 49-50]. Позбавлення частини населення права голосу було одним із кроків на шляху обмеження прав, характерних для власне прав громадянина. Класовий підхід до їх визначення призводив до штучного поділу населення на повноправних та неповноправних. При цьому поступово почала поширюватися практика репресій щодо неповноправних осіб, які належали до антагоністичних класів. Нехтування соціальною стратифікацією суспільства та спрощений підхід до аналізу суспільних відносин відповідним чином вплинули на формування уявлень про суть злочинної поведінки, яка розглядалася апріорі притаманною представникам антагоністичного класу. Тому протидія злочинності часто ґрунтувалася на розумінні необхідності фізичного знищення політичних противників. Це стало однією з причин розгляду їх у якості найбільш небезпечних злочинців, оскільки їхня діяльність прямо загрожувала збереженню суб'єктності на політичній арені. Особливо помітним подібний підхід був у діяльності більшовиків, які, по суті, діляли в руслі класового розуміння ломоброзанства, коли протидія злочинності розглядалася як запровадження заходів безпеки від злочинців шляхом їх винищення. Проте подібні дії спостерігалися й у діяльності українських урядів та представників білого руху, сприяючи не лише криміналізації суспільства, а й насадженню уявлень про справедливість, у тому числі й як фізичне знищення опонентів.

Саме класове уявлення про суть злочинної поведінки породжувало утопічні ідеї щодо встановлення соціальної справедливості шляхом насильства аж до здійснення світової революції з масовою етатизацією суспільства. При цьому етнополітичний менеджмент часто спрямовувався не на вирішення міжетнічних конфліктів шляхом переговорів та взаємних поступок, а на їх силовому розв'язанні.

На формування уявлень про злочинну поведінку також справило вплив те, що східно- та південноукраїнські території опинилися у сфері протиборства кількох суб'єктів політики, утворених на території колишньої Російської імперії, серед яких виділялися шовіністично налаштовані представники червоного та білого рухів (хоча їхня риторика й відрізнялася прихильністю до «інтернаціоналізму» чи збереження «єдиної та неподільної» Російської держави) й УНР. Для Тимчасового уряду, що успадкував великодержавні, централістичні підходи царизму до національної політики, проурядових партій і організацій (кадети, есери, меншовики, «Бунд»), Україна існувала в основному виключно як географічне, а не політико-адміністративне поняття [11]. Українська Центральна Рада сприймалася спочатку як «виключно національне об'єднання». Але через деякий час вона «стала дивитися на себе як на орган автономний і незалежний від місцевих російських закладів [12, с. 9]. При цьому класовий підхід оголошувався панівним навіть у сфері визначення кордонів Української держави. Так, Центральна Рада виключення зі своєї сфери впливу промислово розвинутих губерній Лівобережжя називала «класовим» з огляду на те, що московська буржуазія не бажала позбутися Донецько-Криворізького басейну, без якого «не змогла б вижити» [13, с. 218]. У зв'язку з цим класовий підхід завдяки зусиллям окремих гравців на політичній арені України став розповсюджуватися й на сферу етнополітики, що в кінцевому рахунку сприяло пошуку ворогів із середовища етнічних груп. Це призводило до поширення погромів на основі етнічної приналежності, що виводило насильство та, власне, й сферу застосування державного примусу поза межі загальноприйнятих норм права.

І хоча в Україні ломброзіанство не отримало масового поширення, проте це не означало, що серед українських кримінологів та фахівців інших наукових галузей тоді й пізніше не було прихильників погляду про участь, і навіть визначальну,

у детермінації злочинів індивідуальних властивостей людини, які мають біологічне, в тому числі психофізичне, а можливо, і генетичне походження [10, с. 50].

Події 1917–1921 рр., що відбувалися на теренах колишньої Російської імперії, в тому числі й в Україні, зайвий раз показали, що терор був і є обов'язковим елементом громадянської війни як такої [14, с. 177]. Вже система гетьманського правління була вітчизняною моделлю авторитаризму, прикладом управління державою в екстремальних умовах [15, с. 4]. Поруч з цим червоний та білий терор стали вагомими важелями забезпечення успіху в протистоянні. Репресивні дії здійснювалися не лише військовими, а й цивільними структурами влади за поширення розстрілів заручників, публічних страт та катувань, а також переведення військових частин (особливо Червоної Армії) на «самозабезпечення», що виливалося у відвертий грабунок цивільного населення, ставлення до якого було тотожним ставленню до переможеного ворога. А можливості пограбування часто обмежувалися лише пропускнуою здатністю транспорту [16, арк. 60-62].

Висновки

Таким чином, протягом 1917-1920 рр. тривав пошук та випробування функцій, що їх мали виконувати правоохоронні органи загалом. Цей процес супроводжувався не тільки використанням досвіду Російської імперії, а й намаганнями покласти в його основу національну нормативно-правову базу. Зростання рівня політичної і загально-кримінальної злочинності всі уряди намагалися подолати не тільки за допомогою силових структур держави, а й застосовуючи позасудові репресії. Правоохоронна ж діяльність спрямовувалася насамперед на захист вузьокласових та партійно-державних інтересів верховної влади, а вже потім вирішувала складні завдання охорони громадського правопорядку в країні.

Попри це, було розроблено і впроваджено в життя положення кримінально-

го й кримінально-процесуального права, яких потребувало життя. Зокрема, Директорією УНР було створено єдиний загальнодержавний кримінальний кодекс – Ста-

тут Карний. Однак у зв'язку з важким економічним станом, політичною нестабільністю та постійними військовими діями на території Української держави впровадити їх у життя не вдалося.

Література

1. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність / О. М. Бандурка. Ч. I: Підручник. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
2. Луценко Ю. В. Генезис розвитку кримінальної відповідальності за державну зраду на теренах України / Ю. В. Луценко, В. В. Мозговий // Європейські перспективи. – 2016. – Вип.2. – С.75-80.
3. Закон «Про порядок видання законів» (8 грудня 1917 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/998/17/>
4. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917-1921 рр.) / Е. М. Кісілюк. – К.: Вид-во Європейського університету, 2011. – 232 с.
5. Яременко О. І. Система центральних органів державного управління Української держави (квітень-грудень 1918 р.) / О. І. Яременко // Вісник УАДУ. – 1998. – № 4. – С. 40–47.
6. Яременко О. І. Державна влада в умовах перехідного періоду: вітчизняний досвід 1918–1920 рр. / О. І. Яременко // Підтекст. – 1998. – № 51/52 (121/122). – С. 32–35.
7. Яременко О. І. Правовий статус особи в Українській державі гетьмана П. Скоропадського / О. І. Яременко // Південь України і складання української державності: історія та сучасність: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Одеса, 1994. – С. 130–132.
8. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство доби Гетьманату / Е. М. Кісілюк // Держава і право. Збірник наукових праць. – 2001. – Т.13. – С.418-425.
9. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посіб. / І. Я. Терлюк. – Л.: Ліга Прес, 2007. – 92 с.
10. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія та практика / А. П. Закалюк. – У 3 т. – Т. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – К. : Ін Юре, 2007. – 382 с.
11. Солдатенко В. Ф. Донецько-Криворізька республіка. Історія сепаратистського міфу / В. Ф. Солдатенко // Дзеркало тижня. – 2011. – 11 лютого.
12. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний / А. А. Гольденвейзер // Революция на Украине по мемуарам белых. – М.-Л.: Госиздат, 1930. – С.2-10.
13. Матеріали засідання Малої Ради від 6 серпня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 218.
14. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст.: Історичні нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін.; відповід. ред. В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – 952 с.
15. Яременко О. І. Державне управління в Україні в період Гетьманату (квітень – грудень 1918 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.01. – К., 1999. – 20 с.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 60–62.

УДК 343.43

І.М. Доляновська
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки і права «КРОК»

А.С. Бобров
здобувач рівня вищої освіти «магістр»,
Університет «КРОК»

Колізії в тлумаченні поняття «громадська безпека» в законодавстві України та правовій науці

У статті приділяється увага дослідженню колізійних норм у понятті громадська безпека, яка являє собою безпеку як для життя та здоров'я конкретної особи, так і невизначеного кола осіб.

Ключові слова: громадська безпека, класифікація видів безпеки, колізії в праві, законодавство України.

И.Н. Доляновская
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»

А.С. Бобров
соискатель уровня высшего образования «магистр»,
Университет «КРОК»

Коллизии в толковании понятия «общественная безопасность» в законодательстве Украины и правовой науке

В статье уделяется внимание исследованию коллизионных норм в понятии общественная безопасность, которая представляет собой безопасность как для жизни и здоровья конкретного лица, так и неопределенного круга лиц.

Ключевые слова: общественная безопасность, классификация видов безопасности, коллизии в праве.

I.M. Dolianovska

*Ph.D. in Law, Associate Professor,
Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

A. Bobrov

*B. Magistrate
“KROK” University*

Collisions in the interpretation of the concept of “public safety” in Ukrainian legislation and legal science

The article focuses on the study of conflict rules in the concept of public safety, which represents the safety of life and health of a particular person and an uncertain circle of persons.

Key words: public safety, classification of types of safety, conflicts in the right.

Постановка проблеми

Існує проблема в тлумаченні поняття громадська безпека, адже в роботах науковців та законі часто зустрічається спільна думка про те, що воно має загальний характер, тобто означає протиправне діяння, спрямоване на дестабілізацію ситуації в громадському суспільстві та стосується населення загалом, хоча кожний науковець трактує по-різному своє бачення даного поняття.

Наукова стаття присвячена новому розумінню або тлумаченню поняття “громадська безпека” в ході аналізу наукових джерел та законодавчої бази, спробі сформулювати власне трактування громадської безпеки, яке відповідає сучасним політико-правовим змінам у законодавстві й суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням колізійного поняття “громадська безпека”, яке має визначення як у законодавчій базі, так і науковій літературі, надавали увагу такі науковці, як В. Антипов, Ю. Александров, Ю. Антонян, А. Вознюк, Г. Джагунов, В. Тихий та інші. У своїх працях вони по-різному висвітлювали питання тлумачення поняття “громадська безпека”, але загалом до-

ходили єдиного спільного висновку, що громадська безпека – це стан захищеності населення та конкретно кожного громадянина суспільства в будь-якому місці й часовому просторі [10, с. 557]; [11, с. 159]; [12, с. 208]; [13, с. 269]; [14, с. 73]; [15, с. 152].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Однак зазначені вище дослідження даного поняття не враховували стан захищеності громадського суспільства, що характеризується відсутністю небезпеки для життя та здоров'я людей, для їх спокою й майнових прав, для нормальної діяльності підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, для цілісності й збереження матеріальних цінностей.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження поняття громадська безпека через колізійну призму, з погляду науковців, які висвітлювали дане питання в своїх роботах, та формулюванню власного бачення поняття на основі аналізу досліджених матеріалів.

Виклад основного матеріалу дослідження

В основі поняття «громадська безпека» лежить більш загальне (родове) щодо неї

поняття «безпека». Рухаючись таким чином, з погляду філософського осмислення понять, від загального до одиничного чи більш конкретного слід насамперед з'ясувати поняття безпеки, не досягнувши яке складно буде зрозуміти поняття громадської безпеки.

Безпека, як зазначає В. П. Тихий, містить завжди дві сторони – безпека від когось (чи чогось) і безпека когось (чи чогось). Звідси необхідно розрізняти безпеку в двох значеннях:

1) у тому розумінні, що предмет безпечний, тобто не створює небезпеки заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою, надійний;

2) у тому розумінні, що предмету не загрожує небезпека, він надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки [1, с. 23].

Таким чином, як можна зрозуміти, перше значення показує нам розуміння безпечності самого предмета (внутрішню сторону), який не є небезпечним. У свою чергу, друге значення окреслює свого роду зовнішню сторону безпеки, тобто те, що щось або хтось не створює небезпеки для чогось чи когось іншого.

Безпека – це такий стан захищеності буття, цінностей та інтересів суб'єкта (об'єкта) безпеки від загроз та небезпек, за якого забезпечуються оптимальні умови його життєдіяльності, розвитку та самореалізації. Забезпечення безпеки відбувається шляхом дотримання необхідних параметрів (індикаторів) і норм, у рамках яких стабільно і збалансовано відбуваються усі наявні процеси. Вони підтримуються завдяки певній системі заходів, спрямованих на створення й підтримання безпечних умов, у яких небезпека відсутня або зведена до мінімуму, а можливі ризики та виклики не становлять реальної загрози [2].

Різноманітність видів безпеки та широта цього поняття визначає необхідність здійснення класифікації цього поняття, що при цьому залишається достатньо умовним і відносним. Так, можна виділити декілька критеріїв класифікації безпеки:

1) за сферами забезпечення: військова,

соціальна, гуманітарна, фізична, моральна, психологічна, екологічна, техногенна тощо;

2) за суб'єктами, безпека яких забезпечується: безпека людини, суспільства та держави;

3) за рівнем суб'єктності: особиста і колективна (певної спільноти) [1, с. 25].

Отже, виокремимо поділ безпеки за видом загрози життєво важливим інтересам:

- зовнішня – захищеність національних інтересів, національних цінностей і способу життя від загроз, що виходять ззовні;

- внутрішня безпека – стосується тих суспільних відносин, що пов'язані з запобіганням або усуненням загрози для життя і здоров'я людей, їхнього майна (власності) всередині країни [3, с. 80].

У Конституції України (ст. 3) визначається, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [4].

Отже, забезпечення безпеки людини загалом є одним із фундаментальних обов'язків держави.

Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної, психологічної й моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права та свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані) [1, с. 27].

Проблема безпеки людини загалом може розглядатися з філософського, психологічного, соціального та інших поглядів. У свою чергу, з юридичного погляду, причиною небезпеки завжди виступає саме певна діяльність, поведінка людей. Безпека людини – це, певною мірою, узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності від небезпек.

Як видається, не можна цілком погодитися з позицією В. П. Тихого, який, по суті, зводить питання про забезпечення безпеки людини до сфери прав і свобод людини. Без сумніву, вказані сфери пов'язані, проте, ми переконані, що не слід повністю

відносити сферу безпеки до сфери прав і свобод людини. Вважаємо, що питання безпеки суттєвим чином виходить за межі прав та свобод людини. Безпека є фундаментальним прагненням людини, яке може бути найефективніше реалізоване в державі, проте безпека не тотожна праву на безпеку.

Забезпечення безпеки людини навіть за відсутності правового регулювання постає одним із найважливіших обов'язків держави. При цьому також варто додати, що безпечними повинні бути апіорі також інші люди, суспільство загалом, об'єкти дійсності тощо.

На думку В. Г. Фатхутдінова, застосування аксіологічного підходу дає можливість виділити декілька вимірів громадської безпеки, а саме:

1) нормативна політика громадської безпеки, яка визначається в керівному нормативно-правовому акті (Доктрині громадської безпеки України), а також інших нормативно-правових актах України, що регулюють суспільні відносини у сфері громадської безпеки, систему поглядів та ідей на громадську безпеку, репрезентовану через баланс цінностей особи, суспільства й держави, а також керівні ідеї, цілі, завдання, функції, принципи й методи забезпечення громадської безпеки як елемент державної політики національної безпеки;

2) реальна політика громадської безпеки – державна політика у сфері громадської безпеки, яка реально втілюється в житті завдяки вжиттю комплексу передбачених законодавством заходів і спрямовується на реалізацію національних цінностей;

3) ідеальна політика громадської безпеки – еталонна модель державної політики у сфері громадської безпеки, заснована на аксіологічному підході [5, с. 173].

Як правовий інститут, громадська безпека є сукупністю взаємопов'язаних юридичних норм однієї галузі права, а також сукупністю взаємопов'язаних юридичних приписів різних галузей права, що регулюють відносно самостійну групу су-

спільних відносин, яка об'єктивно складалася. Забезпечення громадської безпеки пов'язане з наявністю комплексу правових норм, що створюють базу для її підтримки. Ці норми регулюють у сфері державної діяльності всю сукупність зовнішніх і внутрішньо організаційних взаємозв'язків.

У зовнішній сфері вони встановлюють правові вимоги до поведінки людей та їх відповідальність за невиконання встановлених правил. У внутрішньо організаційних відносинах ними встановлюються завдання і визначається компетенція відповідних органів та організацій, їх структурних підрозділів, посадових осіб, форми і методи їх діяльності [6, с. 185].

Поняття громадської безпеки можна розглядати в широкому та вузькому значеннях.

У широкому розумінні, громадська безпека – це сукупність встановлених та гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод громадян, дотримання відповідних традицій та звичаїв, створення режиму суспільного спокою, ефективної трудової, громадської й державної діяльності, забезпечення нормальних умов життя і відпочинку людей, охорони їх честі та гідності.

З погляду широкого розуміння, поняття громадської безпеки охоплює такі види реально існуючих відносин, як:

- ті, які виникають і складаються у процесі забезпечення суспільної злагоди, спрямовані на попередження й негайне припинення дій (діянь), які можуть призвести до порушення нормальних умов життя населення, стати перепорою корисній трудовій діяльності людей, їх колективів, державних органів, організованому проведенню масових заходів;

- ті, які виникають і спрямовані проти громадського порядку й безпеки та викликають застосування заходів адміністративного припинення протиправної поведінки;

- у галузі фінансово-бюджетної дисципліни та торговельної діяльності;

- ті, які посягають на встановлений порядок управління;

- ті, які посягають на власність;

- у галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури; у промисловості, будівництві та у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів.

У свою чергу, з точки зору вузького розуміння громадської безпеки, остання постає комплексом правових та організаційних заходів, які регулюють відносини, що торкаються громадської безпеки і практичної діяльності державних органів, у тому числі правоохоронних, щодо їх забезпечення.

Нова парадигма національної безпеки повинна орієнтуватися на проведення цілеспрямованої та систематичної діяльності щодо проведення профілактичних заходів із метою недопущення виникнення загроз та небезпек, забезпечення стійкості й стабільності та оптимального і збалансованого розвитку особи, суспільства та держави, всіх сфер суспільства, підтримку показників безпеки в рамках допустимих значень, вжиття випереджувальних заходів, щоб уникнути загроз і небезпек національним цінностям та інтересам [2].

Громадська безпека постає структурним елементом національної безпеки в цілому. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України визначена як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз.

У свою чергу, цей Закон, з одного боку, визначає також і поняття громадської безпеки, проте з іншого – не розділяє громадську безпеку та порядок. Громадська безпека і порядок згідно з положеннями цього Закону – це захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини й громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалі-

зації і захисту національних інтересів від впливу загроз [7].

Відповідно, Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» розділяє поняття громадської безпеки і громадського порядку. Так, громадська безпека є станом захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки.

Разом з тим, громадський порядок постає як сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій під час підготовки та проведення футбольних матчів шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних норм [8].

Визначення поняття громадської безпеки містив Наказ Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» від 2010 року, який втратив чинність. Важливо те, що поняття громадської безпеки, вказане в цьому акті, досить яскраво висвітлювало його зміст. Громадська безпека тут була визначена як стан захищеності інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, викликаних криміногенною ситуацією, стихійним лихом, катастрофами, аваріями, пожежами, епідеміями та іншими надзвичайними подіями [9].

Висновки

Отже, в контексті здійсненого компаративного аналізу поняття громадської безпеки в трьох нормативно-правових актах варто зазначити, що жоден з них повною мірою не надає розуміння феномена, що розглядається, а тому жодне з визначень не можна назвати досконалим.

Натомість, проведений компаративний аналіз надає можливість об'єднати законодавчі та авторські дефініції поняття “громадської безпеки” в одну, визначивши її як: “Стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, держави, інтересів, прав і свобод людини й громадянина від суспільно небезпечних діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, викликаних криміногенною ситуацією, стихійним

лихом, катастрофами, аваріями, пожежами, епідеміями та іншими надзвичайними подіями, інших джерел небезпеки природного і штучного характеру, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки, що потребує діяльності органів безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості в цілому”.

Література

1. Тихий В. П. Поняття безпеки людини і її правове забезпечення / В. П. Тихий // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2016. – № 1. – С. 21–40.
2. Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою / В. Пасічник // Демократичне врядування: науковий вісник. – 2011. – Вип. 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_7 – науковий вісник.
3. Коломієць В. Ф. Місце громадської безпеки в системі національної безпеки / В. Ф. Коломієць, Р. М. Рудник // Проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Вип. 9. – С. 75–91.
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Фатхутдінов В. Г. Громадська безпека з позицій аксіологічного підходу / В. Г. Фатхутдінов // Visegrad Journal on Human Rights. – 2015. – № 2. – С. 177–187.
6. Козак М. В. Кримінологічна характеристика бандитизму / М. В. Козак // Закарпатські правові читання: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. В. І. Смолянки, Я. В. Лазура, О. Я. Рогача. – Ужгород : Говерла, 2015. – Т. 2. – С. 172–177.
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 31. – Ст. 241.
8. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів : Закон України від 08.07.2011 № 3673-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 9. – Ст. 64.
9. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 11.11.2010 № 550. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10> – Наказ МВС України
10. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія ; наук. ред. В. І. Антипова. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. – 896 с.
11. Александров Ю. В. Кримінологія. Курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2002. – 295 с.
12. Антонян Ю. М. Кримінология. Избранные лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – 448 с.
13. Вознюк А. А. Видовий об'єкт злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258-3, 260 Кримінального кодексу України / А. А. Вознюк // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2017. – № 1. – С. 262–275.
14. Джагулов Г. В. Методи адміністративно-правової охорони громадської безпеки в Україні / Г. В. Джагулов // Право і безпека. – 2010. – № 4. – С. 71–75.
15. Тихий В. П. Відповідальність за злочини проти громадської безпеки / В. П. Тихий // Науковий вісник Сіверщини. Право. – 2017. – № 1. – С. 148–154.

УДК 347.7(477)

В.Б. Скоморовський
доктор юридичних наук, професор,
Університет економіки та права «КРОК»

Ю.М. Хміляр
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет економіки та права «КРОК»

Охоронна діяльність, її поняття та зміст, шляхи удосконалення

У статті розглянуто поняття та зміст охоронної діяльності, зарубіжний досвід розвитку, основні недоліки законодавчого регулювання та шляхи удосконалення охоронної діяльності.

Ключові слова: охоронна діяльність України, сутність охоронної діяльності, правове регулювання, охоронець, правоохоронний орган, поліція охорони, приватна охорона, спецзасіб.

В.Б. Скоморовский
доктор юридических наук, профессор,
Университет экономики и права «КРОК»

Ю.М. Хмиляр
соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет экономики и права «КРОК»

Охранная деятельность, ее понятие и содержание, пути усовершенствования

В статье рассмотрены понятие и содержание охранной деятельности, зарубежный опыт развития, основные недостатки законодательного регулирования и пути совершенствования охранной деятельности.

Ключевые слова: охранная деятельность Украины, сущность охранной деятельности, правовое регулирование, охранник, правоохранительный орган, полиция охраны, частная охрана, спецсредство.

V. Skomorovsky
Doctor of Law, Professor “KROK” University

Y. Khmiliar
Graduate Student,
“KROK” University

Security activity, its concept and content, ways of improvement

The article deals with the concept and content of security activities, foreign experience of development, the main shortcomings of legislative regulation and ways to improve security activities

Keywords: security activity of Ukraine, essence of security activity, legal regulation, guard, law enforcement, police guard, private security, special agents

Постановка проблеми

Природне бажання майже кожного власника запобігти небезпекам щодо належного йому майна та забезпечення його прав і законних інтересів, зокрема від протиправних посягань з боку третіх осіб, не завжди може бути реалізоване власними діями. Тому виникає необхідність забезпечити себе від шкідливих наслідків цих дій або звести їх до мінімуму за допомогою дій інших осіб, тобто суб'єктів господарювання, які надають послуги з охорони власності та громадян.

Охоронна діяльність є специфічним та особливим видом господарської діяльності, яка пов'язана з ризиком для життя, з відповідною спеціалізацією та підготовкою фахівців. Тому охоронна діяльність виправдано викликає підвищений інтерес з боку правоохоронних органів та увагу з боку законодавців.

На сьогоднішнє правове регулювання охоронної діяльності має низку невирішених проблем. Дана стаття допоможе побачити недоліки в українському законодавстві щодо охоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам правового регулювання охоронної діяльності в Україні та надання приватних охоронних послуг, особливостям діяльності працівника з надання охоронних послуг значну увагу приділяють багато вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: Ю. Вітомський, М. Завальний, В. Каленяк, І. Кострицький, В. Курило, П. Лудчак, В. Мацелюх, О. Тур'ян, С. Юрко та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Численні зміни в українському законодавстві щодо охоронної діяльності в останні роки вимагають додаткового аналізу з цього питання. 22 березня 2012 року прийнятий Закон України «Про охоронну діяльність». Його прийняття передувало тривалому обговоренню в Комітетах та на засіданнях Верховної Ради України. Проте

даний закон залишає за собою цілу низку питань та невирішених проблем.

Формування цілей статті

Метою статті є дослідження правового регулювання охоронної діяльності України та визначення шляхів удосконалення нормативно-правового регулювання такої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Суспільно-політичні та економічні зміни в Україні зумовили бурхливий розвиток ринкових відносин. За таких умов з'являються нові форми господарювання, нові види діяльності, які потребують як правового врегулювання, так і наукового аналізу, а також теоретичного осмислення.

З появою на теренах України нового економічного явища – підприємництва та у його складі надання послуг з охорони власності й громадян постало питання про всебічне правове врегулювання надання таких послуг і необхідність дослідження правових аспектів широкого спектру, зокрема й організаційно-правових, пов'язаних з наданням охоронних послуг, у тому числі як виду господарської діяльності [8].

Охоронна діяльність в Україні визначається як надання послуг фізичним та юридичним особам підприємствами, що мають спеціальний дозвіл (ліцензію) органів внутрішніх справ, з метою захисту законних прав та інтересів своїх клієнтів.

Охоронна діяльність вимагає певної специфікації та підготовки, які необхідні для протидії будь-яким посяганням. Головна мета діяльності охоронця – охорона матеріальних цінностей держави і приватної власності або ж окремих особистостей. Зміст діяльності полягає в ретельному спостереженні за об'єктом спостереження і попередженні або усуненні протиправних посягань на об'єкт охорони.

Нормативна база діяльності охоронних підприємств, комерційних служб охорони та безпеки передбачає, що як за функціями, так і за своїми завданнями суб'єкти

недержавної охоронної діяльності повинні бути віднесені до суб'єктів правоохоронної діяльності [9].

Регулювання охоронної діяльності як виду господарської діяльності в Україні на законодавчій підставі до недавнього часу було відсутнім і здійснювалося підзаконними актами, як правило, на виконання загальних положень Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [1]. Закон України «Про охоронну діяльність» [2] був прийнятий Верховною Радою України 22 березня 2012 року, а набрав чинності 19 жовтня 2012 року. Цей Закон визначає організаційно-правові принципи здійснення господарської діяльності у сфері надання послуг з охорони власності та громадян.

Основною метою цього Закону є створення умов для: 1) захисту майна, забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та фізичних осіб; 2) забезпечення державного контролю за здійсненням заходів з охорони майна та фізичних осіб; 3) розвитку та вдосконалення сфери надання послуг з охорони власності й громадян.

Цей Закон регулює відносини суб'єктів господарювання під час організації та здійснення ними охоронної діяльності.

Таким чином, законодавство регулює не тільки питання ліцензування охоронної діяльності, а й правового регулювання господарської діяльності з надання послуг охорони взагалі.

Підвищення ролі економічних проблем у світовій політиці, зростання національної і міжнародної злочинності, розширення діапазону правопорушень – усе це зумовило активізацію діяльності охоронно-розшукових бюро і служб безпеки практично в усіх провідних країнах світу [7].

Крім того, багато державних установ, концернів, банків, промислових асоціацій західних країн дедалі частіше залучають приватні охоронно-детективні агентства для виконання різних специфічних завдань, зокрема з організації внутрішньої охорони і спостереження за дотриманням

режиму таємності й безпеки на об'єктах, налагодження секретного діловодства і безпечних каналів зв'язку.

Дослідження закордонного досвіду свідчить, що в іноземних державах щоразу нові вимоги з боку суспільства до забезпечення правопорядку впливають на організацію правоохоронної діяльності. У багатьох країнах дедалі більше орієнтуються не лише на поліцейські органи, а й на широке використання для правоохоронних цілей приватних детективних і охоронних служб. Світовий досвід переконує, що не всі види правоохоронних функцій у належному обсязі можуть виконувати державні органи. Внаслідок цього за кордоном значного поширення набули адвокатські контори, приватні розшукові, детективні бюро тощо [4].

Досвід країн Заходу свідчить про суттєве зростання ролі суб'єктів приватного права щодо надання окремих охоронних послуг, які зазвичай були притаманні лише державі. Держава залишає за собою правове регулювання порядку надання охоронних послуг та контроль за ними, а безпосереднє надання цих послуг делегується приватному секторові [3].

На сьогодні ринок охоронних послуг в Україні представлено Поліцією охорони, з одного боку, та кількома тисячами недержавних охоронних підприємств – з іншого [7].

Сфера охоронної діяльності в Україні має доволі суперечливі характеристики. З одного боку, цей ринок динамічно розвивається: його обороти стабільно зростають, так само як і кількість працюючих на ньому осіб та підприємств.

Разом з тим, назвати цей ринок конкурентним важко. Адже його беззаперечною ознакою є домінування одного гравця – державної служби охорони при Національній поліції України – Поліції охорони.

Домінування Поліції охорони на ринку сьогодні є незаперечним фактом [11]. Ця структура забезпечує охорону не тільки державних підприємств, установ і об'єктів підвищеної небезпеки, але й займає суттєву частку на інших найбільш привабливих

сегментах ринку: охорона банківських установ, ювелірних магазинів тощо.

Така ситуація викликана кількома факторами:

- монополія Поліції охорони на певну частину ринку – відповідно до законодавства України діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями;

- монополія на зброю – в Україні приватні особи та підприємства не мають права володіти і використовувати вогнепальну зброю. Співробітники Поліції охорони таке право мають, що дає їм перевагу при здійсненні фізичної охорони майна й осіб;

- наявність інструментів впливу на конкурентів – Поліція охорони входить до структури Національної поліції, яка сьогодні видає ліцензії і контролює діяльність приватних охоронних підприємств.

Питання правового регулювання охоронної діяльності в Україні неодноразово ставали предметом дослідження. Однак, численні зміни в українському законодавстві щодо охоронної діяльності останніх років вимагають додаткового аналізу.

Охорона життя, здоров'я, власності, публічних інтересів держави та суспільства вимагають наявності чіткого правового регулювання діяльності у сфері здійснення охоронних послуг. Визначення ж дієвих адміністративно-правових механізмів управління з боку держави можливе лише за наявності наукового підґрунтя [3].

Діяльність щодо охорони, у тому числі щодо надання охоронних послуг, регулюється низкою нормативно-правових актів, які встановлюють, серед іншого, різні вимоги до охорони в залежності від суб'єктів охоронної діяльності та/або охоронюваних об'єктів.

До недоліків законодавчого регулювання охоронної діяльності можна віднести доволі обмежений перелік охоронних послуг, що їх можуть надавати охоронні агентства [10]. Перелік послуг, наведений у Законі України «Про охоронну діяль-

ність», не відповідає сучасним ринковим реаліям. Так, на сьогодні охоронні агентства законодавчо можуть надавати такі послуги: охорона майна громадян; охорона майна юридичних осіб; охорона фізичних осіб.

Вищезазначений перелік виглядає розмитим та потребує деталізації. Окремим видом послуги, що її надають охоронні агентства, є консультування і підготовка рекомендацій клієнтам з приводу правомірного захисту від протиправних посягань. Ця послуга може як надаватися постійно, наприклад, тілоохоронцем, так і мати разовий характер. Іноді фізичним та юридичним особам потрібна просто консультація чи рекомендації професіоналів з приводу заходів захисту бізнесу, життя та здоров'я, охоронних систем, і це становить собою окремий вид послуги. Консультації, зазвичай, надаються усно на підставі наданої клієнтом інформації. Рекомендації, як правило, надаються в письмовому вигляді й супроводжуються виїздом спеціалістів на об'єкт.

Проектування і монтаж охоронних сигналізацій та інших засобів попередження протиправних посягань також становить собою абсолютно самостійний вид послуги з охорони. Охорона фізичних осіб також включає в себе дві різні послуги: тілоохорона (особиста охорона) та охорона людей у певному приміщенні. І в першому, і в другому випадках охороняється життя та здоров'я людини, але здійснюється це різним чином, з використанням різних тактичних правил охорони.

Охорона стаціонарних об'єктів та супровід вантажу також є окремими послугами щодо охорони майна, які мають абсолютно різні тактичні правила і вартість.

Окремим видом послуги, який може надаватися охоронними агентствами, є охорона порядку під час проведення масових заходів (ділових зустрічей, зборів акціонерів, засідань клубів, концертів, спортивних змагань, святкових вистав, конференцій тощо). Це окремий вид послуги, який надають охоронні агентства в Україні.

Крім цього, увага законодавця також повинна бути привернута до кадрового складу охоронних фірм. На сьогодні робота охоронцем – це здебільшого тимчасова та непрестижна професія. Зміна персоналу навіть у стабільних компаніях щороку може сягати 40-60 %. Фактично вимоги до охоронців на сьогодні є дуже низькі: досягнення 18 років і професійна підготовка. Така професійна підготовка надається в приватних ВНЗ за 6 місяців. Усі ці факти створюють умови для непрофесійного ринку охоронних послуг в Україні.

Таким чином, Закон України «Про охоронну діяльність» містить цілу низку суперечливих положень, що стосуються охоронної діяльності, переліку суб'єктів охоронної діяльності, взаємодії суб'єктів недержавної охорони та правоохоронних органів. Законодавчу базу охоронної діяльності слід удосконалити, перелік суб'єктів охоронної діяльності – розширити, перелік послуг – деталізувати. Законодавство щодо охоронної діяльності потребує підзаконного акта, який би врегулював формальні аспекти взаємодії між правоохоронними органами та приватними охоронними організаціями, що спрямована на попередження, припинення і розкриття кримінальних правопорушень та забезпечення охорони громадського порядку.

Вимоги до охоронців, наведені у Законі України «Про охоронну діяльність», слід посилити, і викласти текст статті Закону в такому вигляді: «Персоналом охорони можуть бути дієздатні громадяни України, які досягли 21-річного віку, пройшли строкову військову службу або службу в армії за контрактом та пройшли відповідне навчання або професійну підготовку, уклали трудовий договір із суб'єктом господарювання».

Одним із шляхів вирішення проблеми монопольного становища Поліції охорони і підрозділів Національної поліції на ринку охоронних послуг могло б стати її перетворення на окреме державне підприємство, на яке було б покладено обов'язок забезпечувати охорону особливо важливих об'єктів.

Іншим способом вирішення даної проблеми є виключення з повноважень поліції «здійснення на договірних засадах охорони фізичних осіб та об'єктів права приватної та комунальної власності», перепрофілювання Поліції охорони на охорону таких особливо важливих об'єктів, як органи державної влади, важливі об'єкти енергетичної інфраструктури, важливі об'єкти транспортної інфраструктури, важливі об'єкти медичної інфраструктури, посольства тощо.

Розвиток ринку охоронних послуг у бік приватного сектору не повинен перетворити державу на стороннього спостерігача цих функцій. Обов'язок держави та її органів – забезпечити дотримання прав і свобод людини. Тому держава є фактично відповідальною за контроль над приватними охоронними структурами.

Виконання цієї функції держави вимагає запровадження чітких механізмів контролю у сфері охоронних послуг, розроблення стандартів надання таких послуг та оцінки їхньої ефективності.

Висновки

Отже, Закон України «Про охоронну діяльність» містить цілу низку суперечливих положень, що стосуються охоронної діяльності, переліку суб'єктів охоронної діяльності, взаємодії суб'єктів недержавної охорони та правоохоронних органів.

Законодавчу базу охоронної діяльності слід удосконалити, перелік суб'єктів охоронної діяльності – розширити, перелік послуг – деталізувати.

Законодавство щодо охоронної діяльності потребує підзаконного акта, який би врегулював формальні аспекти взаємодії між правоохоронними органами та приватними охоронними організаціями, що спрямована на попередження, припинення і розкриття кримінальних правопорушень та забезпечення охорони громадського порядку.

Одним із шляхів вирішення проблеми монопольного становища Поліції охорони і підрозділів Національної поліції на ринку охоронних послуг могло б стати її

перетворення на окреме державне підприємство, на яке було б покладено обов'язок забезпечувати охорону особливо важливих об'єктів.

Вимоги до охоронців, наведені у Законі України «Про охоронну діяльність», слід посилити, і викласти текст статті Закону

в такому вигляді: «Персоналом охорони можуть бути дієздатні громадяни України, які досягли 21-річного віку, пройшли строкову військову службу або службу в армії за контрактом та пройшли відповідне навчання або професійну підготовку, уклали трудовий договір із суб'єктом господарювання».

Література

1. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. № 222-VIII із змінами від 05.09.2017 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 23. – С. 1234-1268.
2. Закон України «Про охоронну діяльність» від 22.03.2012 р. № 4616-VI із змінами від 26.11.2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 2. – С. 40-49.
3. Завальний М. В. Правовий статус державних та недержавних суб'єктів охоронної діяльності в Україні // ФП. – 2016. – № 4. – С. 133-139.
4. Каленяк В. Приватна охоронна діяльність: зарубіжний досвід та можливість його використання в Україні // Журнал інтелектуальної еліти «Персонал» – 2007. – № 5. – С. 66-72.
5. Курило В. І. Організаційно-правові засади надання охоронних послуг // Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Ірпінь: ДПАУ, 2003. – 20 с.
6. Курило В. І. Правові засади охоронної діяльності. – К.: Кондор, 2009. – 160 с.
7. Маркетинг охоронних послуг // Автореф. – 2005. – Режим доступу: <http://www.e-Works.com.ua>
8. Послуга охорони як особливий вид господарської діяльності // Автореф. – К., 2016. – 22 с. – Режим доступу: <http://www.ua-referat.com>
9. Тур'ян О. В. Психологічні особливості діяльності охоронця: теоретичний аналіз // Каталог освітніх сайтів. – 2010. – Режим доступу: <http://www.VuzLib.com>
10. Юрко С. С. Проблеми правового регулювання недержавної охоронної діяльності в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Т. 3. – 2014. – № 27. – С. 160-164.
11. Як влаштований охоронний бізнес в Україні? Лідери, тренди та проблеми // Checkpoint. Бізнес медіа. – 2017. – Режим доступу: <http://www.ckp.in.ua>

Ю.В. Шеляженко
аспірант, асистент кафедри
державно-правових дисциплін,
Університет «КРОК»

Звіт про участь у Міжнародній конференції з кримінального права у Оксфорді: обмін знаннями і погляд на Україну

21-22 березня 2018 року в Кібл-коледжі Оксфордського університету (Велика Британія) відбулася Міжнародна конференція з кримінального права “Переустрій законності: утвердження громадянських прав, довіри та чесності”¹, організована Говардівською лігою за реформу покарань (Howard League for Penal Reform). У конференції взяли участь відомі науковці та дослідники-початківці з сотні університетів та інших академічних установ, а також представники влади та громадянського суспільства. Захід відзначився об’ємною географією: на конференції виступали доповідачі з таких країн, як Бельгія, Велика Британія, Ізраїль, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Китай, Нігерія, Нова Зеландія, Південно-Африканська Республіка, Польща, Португалія, Словенія, Сполучені Штати Америки, Україна, Франція, Хорватія, Чилі, Японія.

Робота конференції проходила у 4-х пленарних і 5-ти паралельних сесіях, кожна з яких охоплювала по 8-9 тематичних панелей. У кожен панель організатори включили 3-4 доповіді або один захід. Учасники, отримавши при реєстрації 108-сторінковий буклет абстрактів (за якими оргкомітет відібрав учасників), могли вільно вибирати, в яких панелях взяти участь. Завдяки такій продуманій органі-

зації заходу учасники конференції мали по 15-20 хвилин на доповідь. Модератори панелей пропонували ставити питання доповідачам у кінці та заохочували жваве обговорення за участі всіх присутніх, яке тривало ще півгодини. В кінці пленарних засідань також відводився час на питання доповідачам. Під час опційної вечірньої сесії учасники могли послухати концерт – музику та пісні, написані у в’язниці – або подивитися документальний фільм «Несправедливість» (Injustice) про кризу пенітенціарної системи та зусилля активістів з її подолання від судових та політичних баталій за базові права до, наприклад, 5-річної боротьби за дозвіл створити тюремну кіностудію. Цей фільм доступний для вільного перегляду на YouTube².

Відкриваючи першу пленарну сесію, очільниця Говардівської ліги за реформу покарань Френсіс Крук привітала учасників конференції і розповіла про життя НДО, яка нещодавно відсвяткувала 150-річний ювілей. Наприклад, у 20-30 роках ХХ століття активістки Говардівської ліги щороку їздили до Ліги Націй у Женеву, добиваючись прийняття міжнародних стандартів захисту прав ув’язнених, які потім у 1955 році все-таки були затверджені Конгресом Об’єднаних Націй з питань запобігання злочинності та належного поведіння з правопорушниками. Метою організації є

¹ Redesigning Justice: Promoting civil rights, trust and fairness [Переустрій законності: утвердження громадянських прав, довіри та чесності]. URL: <https://howardleague.org/events/redesigning-justice-promoting-civil-rights-trust-and-fairness/>

² Injustice: a film about crime, prison and us [Несправедливість: фільм про злочинність, в’язницю і про нас]. URL: https://youtu.be/sJlam-So_d7M

запобігання злочинам, безпечні громади, зменшення числа ув'язнених. Ліга піклується про ув'язнених і членів їх сімей, надає правову допомогу, випускає газету, інформаційні бюлетені, проводить масштабні та успішні кампанії проти арештів дітей, проти судового збору в кримінальних справах, проти обмеження доступу в'язнів до правової допомоги, проти заборони книг у в'язницях тощо. Також організовуються дослідження з правознавства, випускається рецензоване наукове видання "Говардівський кримінально-правовий журнал" (The Howard Journal of Crime and Justice), включений у наукометричну базу Scopus.

Говардівська ліга за реформу покарань була заснована у 1866 році та названа на честь Джона Говарда (1726-1790), доктора права, філантропа і реформатора пенітенціарної системи. Призначений у 1773 році вищим шерифом графства Бедфордшир, він інспектував місцеву в'язницю і був шокований поганими умовами ув'язнення та трагедією в'язнів, які, вже відбувши покарання, не могли звільнитися, бо не мали змоги заплатити тюремний збір. Говард відвідав кілька сотень інших в'язниць у Англії, Шотландії та Уельсі й представив парламенту доповідь про стан в'язниць з пропозиціями необхідних змін: постачання води та здорової їжі, усунення антисанітарії, що була причиною багатьох смертей у тюрмах, інспектування в'язниць, їх ремонт, реконструкція та набір гідного тюремного персоналу, здатного за моральними якостями служити прикладом ув'язненим, щоб вони ставали на шлях виправлення. Наприкінці життя Говард подорожував Європою, був у Криму, під час дослідження епідемії тифу в південних областях України заразився і помер. Він похований у селі Степанівка в Херсонській області.

Крім Френсіс Крук, на першій пленарній сесії "Перспективи законності" виступили: керівниця публічного обвинувачення Алісон Сондерс, яка розповіла про зусилля очолюваної нею Королівської прокуратури Англії та Уельсу із забезпечення

прозорості та неупередженості відомства; Олівер Лодж, керівник сектору оцінювання ефективності системи правосуддя та юстиції Національного аудиторського офісу, з доповіддю про урядову політику трансформації правової системи, існуючі проблеми та ризики; Ієн Лоудер, професор кримінології Оксфордського університету та головний редактор Говардівського кримінально-правового журналу, який представив дослідження смертності під вартою поліції і безкарності відповідальних поліцейських; Нікола Лейсі, професорка Лондонської школи економіки, яка виступила з обґрунтуванням необхідності практикувати політики прощення поряд із політиками покарання у кримінальному процесі.

Перша паралельна сесія включала панелі "Ув'язнення і вразливості", "Переосмислюючи справедливість", "Громадянство", "Освіта і кримінальне правосуддя", "Розворот кримінального переслідування молодих та первинних правопорушників", "Пенітенціарна політика і практика", "Креативні методи та активізм", "Суди і вироки", "Контр-тероризм і тероризм".

Особливо цікавою була доповідь "Матеріальна незахищеність та інституційна неефективність як фактори впливу процедурної справедливості в Україні: чи пояснює вразливість похибку Тайлерівської конструкції легітимності в країнах, що розвиваються?", яку представив на панелі "Переосмислюючи справедливість" Роберт Пікок, аспірант Університету штату Мічиган. Перевіряючи шляхом опитування близько 2 тис. респондентів у трьох містах України та факторного аналізу теорію процедурної справедливості, ефективності та легітимності як передумов співпраці громадян з поліцією, розвинуто Томом Тайлером у монографії "Чому люди підкоряються закону"³, дослідник виявив, що сприйняття механізму роботи поліції як справедливого органу глибоко

³ Tom R. Tyler. Why People Obey the Law [Чому люди підкоряються закону]. Princeton University Press. 2006. 320 p.

переплетене з оцінкою діяльності поліції як ефективної та гідної довіри, але лише в третині випадків корелює із готовністю співпрацювати з поліцією і зовсім не кореспондує із уявленнями про легітимність поліції, авторитетом поліції як публічної влади. При цьому Роберт Пікок виявив, що визнання процедурної справедливості роботи поліції корелює із постматеріалістичними цінностями, такими як довіра та щастя, і постматеріалістичні переконання часто включають готовність допомагати поліції – тобто, створюють середовище законності в Україні, хоча й послаблене, на відміну від більш розвинутих країн, де таке середовище більш сильне завдяки легітимності. Неповну дієвість моделі легітимності Тайлера дослідник пояснює тим, що побоювання за своє виживання більше впливає на поведінку людей, ніж нормативні цінності. Пікок стверджує, що аналогічні висновки в результаті подібних досліджень у бідних та корумпованих країнах отримав Жастіс Танкебі та колеги⁴, і цитує думку Танкебі, що в країнах, які розвиваються, ідентичності часто фокусуються на належності до сім'ї, племені чи етносу, а не на нормативних цілях підтримувати громадське та суспільне благо⁵. Крім цієї доповіді, Роберт Пікок спільно з професоркою Університету штату Мічиган Санею Кунжак та дослідницею Іреною Мравич із Загребського університету на другій сесії у панелі “Культури полісінгу” представив результати дослідження справедливості внутрішніх процедур у поліції: опитування 500 хорватських поліцейських виявило, що співробітники поліції схильні ставитися до громадян так, як до них самих ставиться начальство.

⁴ Tankebe J et al. A multidimensional model of police legitimacy: A cross-cultural assessment [Багатовимірний модель легітимності поліції: міжкультурне дослідження]. *Law and Human Behavior*. 2016. 40(1):11-22.

⁵ Justice Tankebe. Self Help, Policing, and Procedural Justice: Ghanaian Vigilantism and the Rule of Law [Самодопомога, полісінг і процедурна справедливість: вігилантизм та правова держава у Гані]. *Law & Society Review*. 2009. 2 (43). 245-270.

Друга пленарна сесія «Соціальна справедливості та реінтеграція» включала такі виступи. Денні Дорлінг, професор Оксфордського університету, назвав елітистською фантазією виражені у державній політиці очікування слухняної поведінки людей в умовах катастрофічної економічної нерівності та зростання смертності, особливо у тюрмах та психіатричних лікарнях; на думку вченого, без забезпечення більшої економічної рівності неможливо досягти взаємної довіри між людьми, захистити права людини, справедливість та правопорядок. Професор Баррі Голдсон з Ліверпульського університету описав невдачі останніх 50-ти років політики подолання підліткової злочинності після публікації урядової доповіді «Діти в небезпеці» у 1968 році, де пропонувалося надавати підтримку сім'ям, запобігати відхиленням та забезпечити реабілітацію дітей та підлітків зі злочинними нахилами, але ці пропозиції так і не були як слід реалізовані. Софі Боді-Жендро, професорка Університету Париж IV Сорбонна, представила результати порівняння легітимності та соціальної справедливості у правових системах «консенсуальних демократій» Європи, що схильні прагнути суспільного блага, і «демократій більшості», більш схильних до каральних практик; дослідниця наголосила, що бідним меншинам важко довіряти поліції та судам, і поділилася спостереженням, що на місцевому рівні краще реагують на запити громадян та впроваджують інноваційні рішення в сфері правоохоронної діяльності, ніж на національному рівні. Фергюс Макнілл, професор Університету Глазго, представив свою концепцію покарання як громадянського сну та реінтеграції у суспільне життя як пробудження. На питання автора цього репортажу, чи не доцільно було б розробити для кожного типу кримінальної кар'єри певний план її припинення, щоб допомогти людям, не здатним самотійно спланувати нормальне життя, професор Мак-Ніл відповів, що ця ідея є слушною і відповідні інформаційні матеріали розробляються, а також реалізуються проекти

Учасники конференції на пленарній сесії

підтримки людей, які щиро бажають покінчити з кримінальним минулим.

Друга паралельна сесія складалася з панелей «Судові помилки», «Відновне правосуддя», «Культури полісінгу», «Ув'язнення і сім'ї», «Історії ювенальної юстиції», «Раса і публічний простір», «Наративна кримінологія і пенітенціарна практика», «Криміналізація публічного простору», «Воркшоп з публікації у Говардівському журналі».

На воркшопі з публікації у «Говардівському кримінально-правовому журналі» шеф-редактор Іен Лоудер, виконавчий редактор Аніта Доклі та старший менеджер журнальних публікацій видавництва Wiley Грейс Онг розповіли деталі процесу прийняття та рецензування надісланих до журналу статей і дали поради авторам. Автор цього репортажу мав можливість задати пані Онг два питання. Стосовно питання, чому, попри індексацію в Scopus, журнал не індексується у Web of Science, представниця видавництва пояснила, що

процес оцінювання журналу експертами з наукометрії Clarivate Analytics ще триває. Стосовно ж питання, чи існує у видавництва Wiley політика знижок на передплату для країн, що розвиваються, пані Грейс Онг спочатку дала стандартну пораду рекомендувати університетській бібліотеці передплатити журнал, якщо ви не здатні його передплатити самостійно (до речі, інституційна передплата коштує в 10 разів дорожче за індивідуальну), а коли автор попросив все-таки пояснити політику знижок, пані Онг розповіла про знижки для студентів та безкоштовну передплату для членів Говардівської ліги за реформу покарань, а також зазначила, що інституційні передплатники з країн, які розвиваються, можуть скористатися відносно недорогою передплатою доступу до рецензованих наукових видань у рамках міжнародної програми Research4Life, в якій бере участь видавництво Wiley.

На третій паралельній сесії було проведено панель «Практика врахування травм»,

Виступ Фергюса Макнілла, професора Університету Глазго:
“Пробудження до життя після покарання”

“Юридична практика”, “Відновне правосуддя”, “Доступ до правосуддя”, “Залучення в тюремних режимах”, “Запобігання злочинам”, “Культура переселення з тюрми в громаду”, “Умовний термін: гра в життя під наглядом”.

На панелі «Юридична практика» з доповіддю «Посилення права: сприяння автономії, уникнення інституційної нерівності» виступив Юрій Шеляженко, аспірант Університету економіки та права «КРОК» (Київ, Україна). Доповідь була присвячена питанню, чому верховенство права в сучасному світі досі часто асоціюється не з правами людини, безпечною свободою, індивідуальною та інституційною автономією, а з побоюванням покарання, привілеями багатіїв, монополією на насильство, монополією адвокатури, незважаючи на те, що рівний доступ до правосуддя є однією з міжнародно визнаних цілей сталого розвитку. З використанням даних проекту «Правометрика» Громадської організації «Автономна Адвокатура» було показано, що законодавча, виконавча та судова системи недостатньо

захищають універсальні права людини в Україні, навіть після суперечливої судової та пенітенціарної реформи. Також пояснювалося, як штучні монополії і брак правової культури спричиняють несправедливості, ріст злочинності, корупцію, повстання та війни. Доповідач обґрунтував, чому сильні монополії є скоріше отрутою, ніж ліками для правової системи. Було окреслено шляхи забезпечення рівного доступу до правосуддя: зняття соціально-економічних бар'єрів, таких як високий судовий збір і елітизм серед правників, спрощення законодавства та юридичних процедур, які мають бути доступними завдяки зрозумілим тренінгам та іграм; розвиток культури автономії, індивідуального життя за своїми законами, заснованими на правах людини, плюралізму правових позицій та субсидіарності правозастосування, щоб люди могли успішно контролювати своє власне життя. Також запропоновані деякі практичні заходи, такі як скасування судового збору в справах про порушення прав людини та процедурне право громадськості та засобів масової ін-

формації заперечувати проти обмеження доступу до залу суду.

На третій пленарній сесії «Пенітенціарна система: національні та міжнародні перспективи» обговорювалися такі питання. Андреа Альбут, президент Асоціації начальників в'язниць, розповіла про зміни ситуації у в'язницях з 90-х років минулого століття і винесені уроки. Колишній президент Європейського комітету запобігання тортурам Мауро Пальма говорив про необхідність виконання покарань з повною повагою до гідності людини, відповідно до міжнародних стандартів та із подальшим поверненням людини в життя суспільства з більшими можливостями та меншою вразливістю, і наголосив, що гідне покарання має слугувати подолання нерівності у суспільстві, а не поглиблювати цю прірву. Професорка Елейн Ларраурі з Університету Помпеу Фабра (Барселона, Іспанія) міркувала про справедливу процедуру надання дозволу тимчасово покинути закриту в'язницю під час відбування покарання для збереження зв'язків із сім'єю, друзями та громадою, обґрунтовуючи необхідність встановлення законом чітких, зрозумілих критеріїв надання такого дозволу.

У четвертій паралельній сесії було проведено панелі «Пробація та нагляд», «Примирення», «Переосмислюючи справедливість», «Ветерани і кримінально-правова система», «Рішення про переустрій законності», «Історія і законність», «Політика і практика ювенальної юстиції», «Жертви злочину», «Умовний термін: гра в життя під наглядом».

Привернула увагу панель «Ветерани і кримінально-правова система», що включала три доповіді. Доктор Крістін Хадоу, викладачка кримінології з Единбурзького університету ім. Нейпіра, повідомила у доповіді «Вивчення можливостей подолання кримінальної схильності колишніх військових в ув'язненні», що за даними опитування, проведеного в 2016 році у в'язницях Шотландії, 9% респондентів ідентифікували себе як колишні військові; за її словами, нечисленні дослідження

Роберт Пікок, аспірант Університету штату Мічиган (США), розповідає про дослідження процедурної справедливості в Україні

ветеранської злочинності вказують на такі криміногенні фактори, як травмування до і під час служби, схильність до насильства і зловживання алкоголем, проблеми з переходом від воєнного до мирного способу життя та із психічним здоров'ям, причому для запобігання ветеранській злочинності важливо спрямувати на вирішення цих проблем суспільні та особисті зусилля. Доктор Емма Мюррей з Ліверпульського університету Джона Муреса поділилася досвідом організації проєктів соціально-орієнтованої творчості ув'язнених ветеранів, порівняла за інтенсивністю емоційний досвід в'язниці та війни, що однаково потребує естетичного вираження, і зауважила, що станом на 2008 рік у в'язницях Англії та Уельсу відбували покарання близько 20 тисяч екс-військових, причому останні 10 років спостерігається ріст числа тюремних бунтів та безладів. Жаклін Рапопорт, дослідниця з Единбурзького університету ім. Нейпіра, представила аналіз літератури з вивчення ветеранської злочинності в контексті армійського та сімейного життя, приділяючи особливу увагу концепції «жадібних інституцій» Меді Сігал⁶, яка змушує вирішувати проблему

⁶ Mady Wechsler Segal. The Military And the Family As Greedy Institutions [Військо та сім'я як жадібні інституції] // *Armed Forces & Society*. 1986. № 13. Р. 9-38.

криміногенності конфлікту між запитами армії та сім'ї, що вимагають від людини максимальної відданості, лояльності, часу та енергії. Досвід Великої Британії також цікавий у контексті масового громадянського руху в часи Першої світової війни проти загального військового обов'язку та за захист права на свободу переконань, виявленого у формі відмови з мотивів сумління від несення військової служби – як розповідає професор Оксфордського університету Мартін Цедел⁷, багато з учасників цього руху були ув'язнені, що вплинуло і на пенітенціарну політику уряду, а пізніше, після скасування призову, Велика Британія під час Фолклендської війни з Аргентиною довела, що повністю професійна армія може дати відсіч призовній армії агресора.

П'ята паралельна секція складалася з панелей “Легальність і сподівання скорочення довгострокового ув'язнення”, “Гендер і насильство”, “Молодь і вразливість”, “Меншини і законність”, “Криміналізація дітей”, “Переосмислюючи справедливість”, “Жінки і законність”, “Полісінг і права підозрюваного”, “Умовний термін: гра в життя під наглядом”.

Учасники панелі “Умовний термін: гра в життя під наглядом” (Probationary: The Game of Life on Licence) протягом трьох паралельних сесій грали в одноіменну настільну гру, розроблену науковцями Ліверпульського університету Джона Муреса та активістами Фондації мистецтва і креативних технологій за участі умовно засуджених правопорушників, що проходять пробацію. Ігрові характери та хід гри допомагають гравцям зрозуміти досвід людей, що потрапили в жорна

кримінально-правової системи, усвідомити складнощі та перепони на шляху до каяття, виправлення і повернення до життя чесного громадянина.

Четверту, завершальну пленарну сесію “Переустрій законності: ідентичність та соціальний контроль” відкрив журналіст Гарі Янг, який розповів, що люди африканського походження по обидва боки Атлантики більше, ніж інші соціальні групи, потерпають від криміналізації і як жертви злочинів, і як покарані злочинці через історичну нерівність, яка має долатися за допомогою солідарності та політичного спротиву. Трейсі Мірс з Єльського університету, аналізуючи теорію процедурної справедливості як передумови легітимності, звернула увагу на те, що більшість досліджень фокусуються на індивідуальних контактах між поліцією та громадянами, тоді як зусилля лідерів громад можуть бути визначальними у побудові легітимності. В кінці конференції було презентовано проект “Майбутнє”, організований психологами, соціальними працівниками та молодими активістами, щоб допомогти юнакам з кримінальними нахилами, психологічними проблемами та схильністю до насильства уникнути правопорушень, навести порядок у своєму житті та потурбуватися про власну безпеку і благополуччя.

У підсумку, конференція виявилася надзвичайно змістовною. Говардівська ліга за реформу покарань планує провести наступну наукову конференцію з кримінального права у 2020 році.

⁷ Conscription and Conscientious Objection. University of Oxford Podcasts [Призов і сумління відмова. Подкасти Оксфордського університету]. URL: <http://podcasts.ox.ac.uk/conscription-and-conscientious-objection>

Актуальні проблеми психології

УДК 005:316.774

Н. Абаніна
*candidate of sciences (psychology),
docent of the department of psychology
Educational-scientific institute of psychology «KROK» University*

Time structuring of media communication: differential approach

The results of theoretical and methodological analysis of the problem of media communication time structuring are shown in context of differential approach. The term of individual temporal style is proposed. The criteria of typologizing of different style features (conscious self-regulation, time perspective, emotional characteristics of time perception) are defined and characterized. In accordance with the highlighted criteria the theoretical typology construct is developed, which includes temporally-autonomous, situationally-active, contemplative and temporally-spontaneous styles.

Key words: time structuring, media communication, individual temporal style, self-regulation, time perspective.

Г.В. Абаніна
*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Навчально-наукового інституту психології
Університету економіки та права «КРОК»*

Структурування часу медіакомунікації: диференціальний підхід

Представлено результати теоретико-методологічного аналізу проблеми структурування часу медіакомунікації в контексті диференціального підходу. Запропоновано поняття індивідуального темпорального стилю. Визначено та охарактеризовано критерії типологізації стильових особливостей організації часу медіакомунікації (усвідомлена саморегуляція, часова перспектива, емоційні характеристики переживання часу). Відповідно до виділених критеріїв розроблено теоретичний конструкт типології темпоральних стилів, який включає темпорально-автономний, ситуативно-активний, споглядально-пасивний і темпорально-стихийний стилі.

Ключові слова: структурування часу, медіакомунікація, індивідуальний темпоральний стиль, саморегуляція, часова перспектива.

А.В. Абанина
кандидат психологических наук,
доцент кафедры психологии
Учебно-научного института психологии
Университета экономики и права «КРОК»

Структурирование времени медиакоммуникации: дифференциальный подход

Представлены результаты теоретико-методологического анализа проблемы структурирования времени медиакоммуникации в контексте дифференциального подхода. Предложено понятие индивидуального темпорального стиля. Определены и охарактеризованы критерии типологизации стилевых особенностей организации времени медиакоммуникации (осознанная саморегуляция, временная перспектива, эмоциональные характеристики переживания времени). В соответствии с выделенными критериями разработан теоретический конструкт типологии темпоральных стилей, который включает темпорально-автономный, ситуативно-активный, наблюдательно-пассивный и темпорально-стихийный стили.

Ключевые слова: структурирование времени, медиакоммуникация, индивидуальный темпоральный стиль, саморегуляция, временная перспектива.

Actuality of the research

In the modern world of the state-of-the-art media communication technologies a new special virtual reality appears, which is characterized with non-linearity, fragmentarily, being out of the time. Time transformations in the modern media reality are perceived in various ways by people and have different impact on their behavior. Some respond to such changes by increasing their activity, creating new models of behavior, creative self-expression. Some, on the other hand, respond with indifference, reluctance and passivity. Such behavioral models can reflect on emotional and will activity of the personality, for instance through faith, hope, fear of the future and time flow [1, 5].

Challenge problem

In respect of this important aspect of the research we consider individual diversity of time structuring as a potential source of creative self-expression in interaction with media, successful tool of media communication. In other words, the *issue* is the scientific examination of *styles of media communication time structuring*.

Draw the objectives of research: to provide the results of the research dedicated to differences within individual styles of media communication time structuring.

A review of recent studies and papers

The mentioned problem wasn't examined itself on purpose at the empirical level. Among the small amount of works foreign researches on specificity of time perception under globalization and intensification of mass communication process (M. Castells [4], M. McLuhan [7], A. Moles, D. Strinati [10]). The problem of time transformation in the modern world of electronic multimedia diversely considered in classical theories of the information society by A. Toffler ("future shock" concept), P. F. Drucker ("informational worker" concept), D. Bell (theory of postindustrial information society), J. Baudrillard (hyperreality concept), Z. Bauman (concept of time spots) etc. Hence specificity of the target problem under domestic socio-cultural conditions needs thorough analysis. Hopefully it will facilitate the optimization of cultivation of personality as a subject of its own life activities.

The results of recent researches demonstrate the remarkable changes within the time itself, connected with appearance of temporal virtuality: moving from linear modality to non-linear, time is becoming more thick, tense, mobile, instant, compound, multistructural.

Despite the existence of series of scientifically grounded theories and concepts of individual differences of time perception (K. Abulkhanova-Slavska, T. Berezina [2], B. Tsukanov [13], T. Tytarenko [12], J. Suler [11] et al.) it is possible to state that the problem of styles of time structuring is explored not enough. With respect to the context of media communication time structuring, almost no researches were conducted on this topic.

Discussion

In terms of social and organizational psychology scientific researches by V. Kovalev, B. Tsukanov, J. Suler are of our interest. V. Kovalev distinguished 4 types of personality based on criteria of subject activity and approach to its life time management. They are spontaneously-usual, functionally-effectual, contemplative and creatively-transforming [6]. The main thesis of B. Tsukanov conception is that immediate time reflection is innate personal characteristic, driven by the pace of the individual's internal clock and limited by personal time unit (τ), that is literally a step, according to which human count his own time. Arising from conducted researches B. Tsukanov stated that temporal differences between people are connected with difference between their " τ -types", more specifically between "hurrying", "slowed down" и "accurate" ones [13]. According to the results of J. Suler research [11], cyberspace has unique temporal characteristics that are showed up given the prolonged interaction and mutual extension of intersubjective time occurs. Such peculiarities of media communication provide "reflection zone", which allows speakers more time for composing and preparation of an answer, in contrast with face-to-face communication case. Respectively, situational time of media communication can extend endlessly. The conclusion was made by J. Suler that each user has its own individual e-mail-step. Taking into consideration results of research by B. Tsukanov, according to which each person has their own time unit, which determinates the speed of internal clock, it is possible to assume the existence of individual "on-line unit" of time among cyber users.

The defining of individual style in our re-

search is used in terms of actual approach (E. Ilin, E. Klimov, V. Merlin). The temporal style of media communication is assigned as the grounded individual system of ways of media behavior, which are used for constructive adaptation of its type-driven features to the external reality conditions. Individual style can be formed on purpose, consciously or spontaneously, intuitively. Spontaneous development of individual style isn't always end up successfully, hence the need of formation of effective temporal styles and optimization of media communication time structuring appears [8].

As a result of the conducted analysis we developed the pilot proposal theoretical typology of media communication temporal styles. The named typology is based on the following criteria: conscious self-regulation, time perspective, emotional characteristics of time perception.

Conscious self-regulation. Under conditions of the modern world medialization, one of the leading tasks of any person is understanding of information technology influence on us and building corresponding behavior by adapting to media reality challenges. Adaptation can be achieved by two possible ways: either stereotypical (passive) or creative (active) one. Moreover, the results and changes due to this adaptation can be of progressive, constructive (creating of new reality, self-development) or regressive, destructive (self-degradation) nature. By conscious self-regulation we mean multileveled process of initiation, developing and controlling psychological activity in order to pursue consciously highlighted aims of self-performance [9].

Time perspective. Time perspective is the focus of our attention while decision making and performing certain actions. This focus can be on present, as well as on past and future. Although certain external factors (stress, social, economic and political life events etc.) can influence time perspective, it can be considered as relatively stable personality feature. Hence it is possible to state that people usually are prone to have certain dominant time perspective [3, 12].

Emotional characteristics of time perception are based on the continuum of emotions, which opposite poles are fear (of changes and time flow) and joy of gaining a new experi-

ence, perspectives closure of certain stages and changes which take place [5].

In light of the given criteria on the theoretical level we propose the following media communication temporal styles: temporally-autonomous, situationally-active, contemplative, temporally-spontaneous.

Temporally-autonomous style manifests in active usage of one's own time realities and resources of media communication, urge and ability to optimally organize your time of exploiting multimedia. Such style is based on understanding of time as a special value, limited, albeit extremely powerful resource of meeting objectives, solving life tasks. Representatives of this style have developed skills of time management and are able to adapt constructively to external conditions. For instance, they are able to synchronize their own time with temporal characteristics of media messages, can align the external conditions to their temporal needs (in contrast to non-constructive, addictive ways of interaction with media, for example creating a schedule on basis of TV program, not vice versa).

Representatives of this style has optimally balances time perspective, coordinated modes of time, which make up a whole "timeline" and match with positive emotional feelings. Dynamics, thickness, multilayered structure on non-linear space are perceived as a positive fact, meeting the demands of modern times. Adapting their media behavior to these new conditions, "temporally-autonomous" persons feel as a modern people, who "keep up with the times" and can manage their lifetime. Hopes for the better future at the minimal amount of negative emotions manifestation (fear, uncertainty, confusion) characterize optimistic state of this typological group.

Situationally-active style of media communication assume urge to active, conscious time management of one's lifetime though combined with the fear of time dynamics, social changes and limited hopes for the better future. Hence the uncertainty of time changes of media reality is perceived by representatives of this style in most cases as a danger, not as a potential resource. That is why the emotional characteristics of time perception

within this group are connected with pessimistic, to a certain extent skeptical attitude towards any changes (based on the principle "the new is always worse than the old").

Nevertheless, an active life philosophy and developed skills of time management can partially compensate negative consequences of pessimism / skepticism within media interaction. Normalized fear, which stimulates defensive activity and do not limit one's conscious choice of ways to lead it, can contribute objective perception of time perspective, formation of adequate ways of adaptation to exposure and constructive resolutions of time deficit problems.

However, the feeling of fear could interfere the fulfilment of the constructive potential of this style. High level of anxiety, different phobias can result in radical and not always successful forms of behavior (for instance, such people can give up using the Internet, social networks, watching news feed, or parents with such style can restrict usage of the Internet by their kids).

Representatives of *contemplative style* take the time flow more optimistically. All negative consequences of temporal changes (inevitability of losses, unavailability to change something within the time flow etc.) are perceived as normal facts, which don't require their own meddle. That is because, according to their world view, time is beyond the human will, hence it should be taken for granted and "swim with the stream of time", giving the opportunity to move everything in groove and sooner or later "everything will be fine". Representatives of this style are mainly oriented on the present. Moreover, we assume that their time perspective can exist in two modes: hedonistic and fatalistic. Hedonistically-oriented human will look within media interaction for amusement, intense practices, entertainment and new experiences. Such media behavior can result in different addictions (for instance, videogame addiction, social network addiction). Fatalistic tune, on the other hand, is connected with helplessness, hopelessness and beliefs that human is controlled by external forces. Such people conform to the external conditions of me-

dia reality, frequently with certain losses for themselves. They can easily give up achieving goals which lack time resources or goals which they cannot achieve under current conditions (for instance, abandoning face-to-face communication in favor of virtual one etc.). *Temporally-spontaneous style* is characterized with lack of need or/and ability to manage time and reinforcement of this mindset under conditions of time uncertainty. Non-linear time, its speed, intensity and variety is perceived as chaos, impossible to control or to plan for any term, even a short one. The lack of developed temporal skills enhance pessimism, apathy and life dissatisfaction. Passive attitude to the present and the future, negative emotional perception of this time modes can be accompanied by nostalgia, orientation on past, which is certain and therefore safe. Past mode can become the only reliable anchorage in the world of uncertainty and flow.

Remaining challenges

Proposed typology of temporal styles is based on the new understanding of dimensions

of media reality which is acquiring features of non-linearity and growing influence on each side of social reality. Featured theoretical model needs empirical verification, which is the current prospect for our future research.

Conclusion

The question of optimality of highlighted styles remains unanswered. Comparing the profiles of the styles it is possible to say that temporally-autonomous style is the most optimal. Situationally-active and contemplative styles seem to have the average degree of optimality given the normalization of emotional characteristics of time perception. Probably the temporally-spontaneous style is the least optimal since it contributes to reduction of social activity and reinforcement of the fear pole. Contemplative style and the temporally-spontaneous one have one aspect in common – the lack of developed time structuring skills, in particular representatives of these styles can't organize their free time and, as a result, not satisfied with its quality. The most crucial thing is that they lack understanding of value and potential of this time resource.

References

1. Абрамова П. А. Понятие и типология темпоральных стратегий поведения социальных общностей / П. А. Абрамова // Изв. УрФУ. Сер. 1: Проблемы образования, науки и культуры, 2014. – №1. – С. 123–139.
2. Абульханова-Славская К.А., Березина К.А. Время личности. Время жизни / К. А. Абульханова-Славская, К. А. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
3. Белинская Е.П., Куликова И.П. Представления подростков о своем социальном будущем / Е. П. Белинская, И. П. Куликова // Мир психологии. – 2001. – №1. – С. 135–147.
4. Castells M. The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society / M. Castells // Oxford University Press., 2003. – 304 p.
5. Ермолова И. М., Штрахова А. В. Временная перспектива и переживание безнадежности в структуре внутренних форм суицидального поведения / И. М. Ермолова, А. В. Штрахова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология». – 2015. Т.8, № 4. С. 39–51.
6. Ковалев В. И. Особенности личностной организации времени жизни / В. И. Ковалев // Гуманистические проблемы психологической теории. – М.: Мир, 1995. – С. 179–185.
7. McLuhan M. Understanding Media. The extensions of man / M. McLuhan. – GINGKO PRESS Inc., 2003. – 611 p.
8. Мироненко Г.В. Час віртуального життя: монографія / Г.В. Мироненко; НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – К.: Імекс-ЛТД, 2015. – 134 с.
9. Моросанова В. И. Саморегуляция и индивидуальность человека / В. И. Моросанова. – М.: Наука, 2010. – 519 с.
10. Strinati D. An Introduction to Theories of Popular Culture / D. Strinati // London, Imprint Routledge, 2004. – 304 p.
11. Suler J. Psychology of the Digital Age: Humans Become Electric /J. Suler // Cambridge University Press., 2015. – 480 p.
12. Титаренко Т. М. Самоконструирование через притязания и задачи / Т. М. Титаренко // Каузометрия в исследованиях психологического времени и жизненного пути личности: прошлое, настоящее, будущее. – К., 2008. – С. 87–88.
13. Цуканов Б.И. Индивидуальные особенности отношения к переживаемому времени / Б. И. Цуканов // Психология личности и время. – Черновцы, 1991. – Ч. 1. – С. 64–66.

O. Petrunko
*Doctor of Psychology,
Professor of Psychology Department
“KROK” University*
V. Teslenko
*post-graduate student,
“KROK” University*

Change policy as “the new anti-burnout psychology” for teachers

A possibility to apply a change policy to counteract the syndrome of the professional burnout of teachers is presented in the article. The factors, promoting such change within the proceeding the individual movement / educational organization to the optimal functioning under the modern circumstances are analyzed.

Key words: psychological stability, adaptation to change, lean-thinking, individual development, self-realization.

О.В. Петрунько
*доктор психологічних наук, професор,
Університет «КРОК»*
В.М. Тесленко
*здобувач,
Університет «КРОК»*

Політика змін як «нова психологія антивигорання» педагогів

У статті представлено можливість застосування політики змін для протидії синдрому професійного вигорання педагога. Проаналізовано чинники, що сприяють таким змінам та їх протіканню в процесі руху особистості / освітньої організації до оптимальної діяльності в сучасних умовах.

Ключові слова: психологічна стійкість, адаптація до змін, лін-мислення, особистісний розвиток, самоактуалізація.

О.В. Петрунько
*доктор психологических наук, профессор,
Университет «КРОК»*
В.Н. Тесленко
*соискатель,
Университет «КРОК»*

Политика изменений как «новая психология антивыгорания» педагогов

В статье представлена возможность применения политики изменений в противостоянии синдрому профессионального выгорания педагога. Проанализированы факторы, способствующие

щие таким изменениям и их протеканию в процессе движения личности / образовательной организации к оптимальной деятельности в современных условиях.

Ключевые слова: психологическая стойкость, адаптация к изменениям, лин-мышление, личностное развитие, самоактуализация.

Problem Statement

In view of the professional pedagogical conformity with the demands of the present, the ability or disability of the educational specialist to cope with them in the best way is on the agenda that is to be competitive on the market of the educational services. The research of the professional burnout of teachers requires a readiness for change that is a matter of the requirements of the postindustrial stage of society's development simultaneously with the individual change. Meaning that the teacher should be determined in many-sided life for the sake of the personal progress taking into consideration and realizing all internal and external influences that need to be changed.

Research Publications

A lot of authors investigated the problem of the necessity to be arranged for change that takes place in the society and to be changed accordingly from the point of the change phenomenon (S. Sarason), general features of the self-generated change model (P. Emtrom), field of actions to be changed (Bernard Shapiro), managing the unknown (R. Stacey), breakpoint and beyond (G. Land, B. Jarman), flow of events (M. Csikszentmihalyi), managing on the edge (R. Pascale), (non)-susceptible in real life (Nasim Nicholas Taleb), changing the essence (R. Beckhard, W. Prichard), lean-thinking (Mike Rother, John Shook), the challenge of organizational change (Kanter, Stein and Jike), liberation management (T. Peters), transactional analysis (M. James, D. Jongward), the critical path to corporate renewal (M. Beer, R. Eisenstat, B. Spector), change strategies (A. Hargreaves), management (Itzhak Adizes, Richard Koch), change forces and probing the depths of educational reform (M. Fullan), the ability to see business processes and create value with loss reduction (Mike Rother, John Shook), philosophical anthropology (Ya. L. Moreno), the secret

of achieving more at a lower cost (Richard Koch), an example of an integrated policy and activity (David Crandal, Suzan Lyuks-Horsli), the experience of international change (Perr Dahlin), experience of success (B. Tracy, J. Erickson) et al.

Previously Unsolved Parts of the General Problem

The proposed change policy is an incitement for searching the outlined matter in accordance with its actuality being the embodiment of "the new anti-burnout psychology" for teachers.

The Purpose of the Article is the outlining a change policy into "the new anti-burnout psychology" for teachers.

The Main Material

During the period of the reformative change the processes connected with the resistance to such change and a search for the mechanisms to resist it acquires great significance. Especially it concerns the problem of the professional burnout of teachers that is many-sided and requires uncommon solutions. The adherence by the educational specialists to the change policy as "the new anti-burnout psychology" for teachers will become some break.

The psychological stability of the subject is a process of self-regulation and self-control within the carrying out of some tasks for some inquiry during the different stages and it is displayed to be changed individually as the effective mechanism under the circumstances of uncertainty. A priori, the change promotes the individual self-perfection within the process of self-assessment and represents some self-generated model able for self-restoration. Meaning some further result the personality has to realize some risks and the force to overcome them. The personal ability to manage the change as the flow of the optimal experience's verification will become the integral factor during the period of self-orga-

nization. It means some values to be gained by force of their priority according to the corresponding content. The personal successful promotion like the individual growth and so on may become such kind of the content.

The success is determined with the process of change from the point of the change's improvement and the skilled individual / organization's self-perfection during the process of self-education defining the new strategies and skills, firmness to achieve it [1]. There is a necessity to combine the laws of thinking with some purposes for optimal activity. By B. Tracy:

1. The organization of purposes gives you a control – the law of the control.

2. You believe you'll gain the purposes only in case of your readiness – the law of belief.

3. You expect when the wished becomes real – the law of expectations.

4. You attract people and possibilities that will promote the achievement of your purpose – the law of attraction.

5. Everything that happens inside of your internal world is reflected in the achievement of your purpose – the law of conformity.

6. The law of super-conscious activity is a matter for the release of the energy, ideas and personal potential (increased self-esteem, self-assurance) directed on the achievement of the purpose [1].

The basic change's indicator is presented by its unplanned and unforeseen result. By M. Fullan, the source of the difficulties is the way for their overcoming with some informative measures like reflective experience and aspiration but not owing to the reflex of the flock and which should be operated correctly, namely, to manage this process [2].

According to Mike Rother and John Shook change management includes the ability to see the values' flow helpful to define the peculiarities of the processes and ways for the rise of some losses based on the lean-thinking: 1) any crisis-ridden situation determines the stimulation for the personal / organizational transformation to be changed with the help of some experience (learning ability); 2) any activity consuming the resources with-

out any value's creation for the consumer is acceptable; 3) on the way for your "the better change" – to choose something valuable for yourself and eliminate losses at once to be astonished with a great deal possible for the very short period of time and to move toward the constant improvement for the whole process of the value's creation or a separate process to create more value with loss reduction; 4) to distinguish values from losses; 5) not only the elimination of losses but the final liquidation of the sources for these losses eliminating their rise. In case of aggressive action (to say – ill thoughtful) one may be disappointed in the result and resort to the measures like "the elimination of the weak points" (based on the Theory of limitation) or the initiative of Six Sigma (directed on the most obvious problems of the quality being important for the personality / organization). Such management is effective provided that the following methods will be used: 1) the map-instrument (mapping the improvement of the flow for the value from the current to the future state); 2) the identification of every process within the flow and the formation of the complete process according to the principles of the lean-thinking [3].

The policy of the individual interrelations is aimed at the application of the new methods of self-cognition on the way to some change like [4]: 1) cross-transactions (when unexpected reaction is given to some stimulus); 2) positive contacts of communication (additional transactions determined by their purpose that are undisguised (when the reactions on the stimulus are expected and like those that may correspond it); 3) the ignoring, disrespect et al – are the examples of the negative contacts; 4) the hidden transactions including more than 2 "Self" states, since the hidden information is masked inside like socially acceptable transactions being the background of so-called role-play. The philosophical anthropology by Ya. L. Moreno is the demonstration for the theory of the simultaneous actions, creativity and psychodramatic theory of roles [5]. The authors [4] accent the possibility of some mistake in such sphere being directed as the individual Force

either carrying out expectations from the others or changing the situation in somebody's favor. The moment of the play may distort the purpose depending on the role of its participants with further manipulations etc. being possible, since often it may take away from the reality.

Transactional analysis (TA) – is a rational method allowing to be versed in behavior, based on the affirmation that any man may trust himself, think of himself, accept independent decisions and express his feelings frankly. That is the person who isn't confident taking up an argument with his internal world and the environment unlike the person who undertakes a better realization of himself and able to be changed for the greater completeness for the sake of the spiritual enrichment of his internal world. This knowledge opens the way for some opportunities for the individual behavior to be discovered. The aim for some gestalts to be used is to help people to become undisguised persons, to realize, accept, improve and unite the odd parts of his personality [4]. TA is considered: 1) as the process of obtaining, transference and avoiding the contacts with estrangement, rituals, amusements, plays, activity, sincerity being amongst them and being some gestalts to be changed into negative and positive contacts; 2) the adequate display of all "Self" states (Child, Parents, Adult) according some situation that is needed to be restrained or changed in accordance with some moment; 3) a possibility of the insights on the way to overcome the individual fears concerning some risks; 4) a freedom of choice and the individual responsibility to accept some decision; 5) conscious activization of any actions able to restrain their destructive manifestations; 6) a chance for self-development and self-actualization [4] in this regard.

Within the educational environment the system applying some means and methods directed on the accomplishment of the purpose – to grant high-quality education is in force. "The Barbell Strategy" [6] (the idea of separated extremities' combination and deviation from the middle) is actual and one among other strategies preventing the burnout. The

strategy means a full deviation avoiding any risk from one side but accepting the risk completely from another one (maximum safety plus maximum risk). Thus, the risk of the loss is lower and the risk of the catastrophe is brought to zero. Such strategy causes some losses insufficiency but not the increase of the acquirement: the decrease of the losses leads to the increase of the profit.

In case when the meant strategy doesn't work in harmony, the question about the readiness / not readiness for change and accomplishments that by A. Rend make the organization / personality to be mobilized and search for the new possibilities (the ideas of the social Darwinism) [7] arises. In connection with above-mentioned, such possibilities are the form of the presented arranged options in combination of invulnerability setting a large-scale prize from the unexpected event (some risk) being a target – in the form of the anti-rabies – as the state of the losses' decrease from the potential unconscious but not the increase of the acquirement from some known facts in fact [6]. In his turn M. Fullan (on the example of the educational reform) traces the correlation between the change inside the organization and the change within its environment (including the force and the dynamics of this change) and marks the necessity of the way out into the new phase of the mastership when the rapid advancement, some break in the way of thinking, the new sometimes simultaneous actions that are connected with them become possible. The simultaneity and non-arranged actions are considered by M. Fullan as a possibility for the creative search since they direct the process of the search for some decisions on the way of the critical thinking, the channel of "the new quality" problem solution but not avoiding it. The mission of the educational specialists according to M. Fullan, coincides with the vocation and "the moral purpose" of the society as the resistance to the ignorance and uneducated people. For all that, the author considers "the moral ecology" as another measuring of the change process to say, the discovering "the best from the best" methods, experience etc. in the quality of teaching and

positive influences on the pupils as the subjects of the learning process [2].

As the change factor M. Fullan distinguishes such personal abilities as: 1) the creation of the individual and common intentions for the problems' solutions; 2) the search for the ways and approaches; 3) the mastership; 4) the collaboration [2]. In the accomplishment of the organizational change M. Fullan points out the individual purpose of the teacher as the possibility to discover some niches for its inculcation, and what's more, the variety of the vital and the educational space needs the variety of such intentions. And taking into account the greatness of the tasks the teacher deals with – it is, accordingly, the format of the complex training with the spontaneous organization of the work, hence, the format of the efficacy of such training – since it is the embodiment of “the living effect” and “the interest” resulted in the information exchange ideas etc. Resisting the professional burnout the educational specialist has to be in the state of “the creative tension” which is a result of the personal mastership integration into our life [2]. The cases of the pedagogical participation in the innovatory measures “like site-based management, peer-coaching, mentoring, restructuring, cooperative learning, whole language etc. [2, p.53]” are significant. These abilities that guarantee the psychological stability of the personality must be developed owing to the formation of “a new knowledge” using various ideas, mobilization of the personality / organization to be crowned with success. In connection with above-mentioned, N. Taleb remarks about the urgency of the interactive systems' application that help to comprehend the compound, interactive change flow; and that are suitable for giving the assistance in the comparison of some values, turning the defeat into success [6]. In such interaction “the amalgamation” on the individual, organizational and systematized levels takes place; the coordination of the distinction; the creation of the conditions for the coexistence in changeable and stressful conditions. Under such circumstances, the amount of the released energy is five times as large as necessary for the self-organized

breaks inside the compound systems, the energy that isn't managed to be given through the models of the trial planning and change management [2; 6]. Moreover, in that case the realization of so-called “collaboration policy” or “interpersonal relations policy” is possible with reference to which M. Fullan remarks that the personal control and the collective one feed up each other in the organization. People need each other for the training and achievements. Under such circumstances, a man can't be bewildered since realizes the necessity to meet the modern requirements with all existing abilities and disabilities being involved [2].

Conclusions

The dynamics and the events of the individual and social life of a man being unforeseen are the source of his development, on the one hand, and they decrease his psychological stability considerably, actualize negative emotions and feeling, de-stabilize his behavior and mental activity, on the other hand. The application of some lean-thinking technologies is one of the alternatives to prevent such state with the principle of standardization taken as a basis (the viewing of some change by the subject, the realizing of its reasons, the possibilities to eliminate its negative consequences, the avoiding of the poor knowledge and the preventing the mistakes in this regard).

Lean-thinking – as the new philosophy of the subjective development (of the separate personality) or / and of the organization (as the collective subject) – is the instrument and the criterion for the quality of such development. Lean-thinking outlines the frames for viewing of the situational development meaning the possibility / impossibility for the inculcation of some change, the realization of its advantage and risks. Lean-thinking in its mission of the critical thought is a way to achieve some purpose on the basis of the motivation that promotes the development and self-development of the personality being a subject of the creative activity.

On the way to the systematic change it is necessary to involve the biggest palette of various differences in the searching decisions

(the approaches, the strategies and so on) that will promote the growth and the successful realization for the potential of the personality

/ organization, the enrichment of the individual and collective reflection, the optimization of the change policy as “the new anti-burnout psychology” for teachers.

References

1. Tracy Brian. Realizui sebia na 100% : kak uvelichit sobstvennuyu rezultativnost, zarabatyvat bolshe, byt zdorovym i zhyt schastlivo / Brian Tracy ; (A. Vronskaia, Trans). – (2d ed.), ster. – M. : SmartBuk, 2008. – 79 s. (21 stupen k uspekhu).
2. Fullan Michael. Syly zmin. Vymiriuvannia hlybyny osvityk reform / Michael Fullan ; (Halyna Shyian, Roman Shyian, Trans). – Tsentri humanitarnykh doslidzhen Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. – Lviv : Vydavnytstvo “Litopys”, 2000. – 269 s.
3. Rother Mike, Shook John. Vminnia bachyty biznes-protsesy : stvorennia tsinnosti ta zmnshennia vtrat [tekst] / Mike Rother, John Shook ; (Kateryna Humeniuk, Trans). – Biblioteka Lin Instytutu. – Kyiv : Pabulum, Lean Institute Ukraine, 2017. – 132 s.
4. James M., Jongward D. Rozhdionnyie vyigryvat. Transaktsionny analiz s geshtaltuprazhneniiami / M. James, D. Jongward ; (L. A. Petrovskaia, Trans, Eds.). – M. : Izdatelskaia gruppa “Progress”, “Progress-Univers”, 1995. – 336 s. : il.
5. Leitz Grete. Psikhodrama : teoriia i praktika. Klassicheskaia psikhodrama Ya. L. Moreno / Grete Leitz ; (Ye. V. Lopukhina, A. B. Kholmogorova, Trans, Eds.). – M. : Izdatelskaia gruppa “Progress”, “Univers”, 1994. – 352 s. : il.
6. Taleb Nasim Nicholas. Antikhrupkost. Kak izvlech vygodu iz khaosa. / Nasim Nicholas Taleb. – M. : OOO “Izdatelskaia gruppa “Azbuka-Attikus”, KoLibri, 2015. – 762 s.
7. Rend A. Dobrodetel egoizma / Ayn Rend ; (Nataniel Branden, Trans). – M. : Alpina Publisherz, 2011. – 186 s.

С.М. Мустафаєв
научный корреспондент
Института психологии им. Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

Особенности эмоциональной сферы и коммуникативной компетентности у подростков с интернет-зависимым поведением

В статье приводятся теоретическое обоснование и результаты эмпирического исследования эмоциональной сферы и невербальных аспектов коммуникативной компетентности у подростков с интернет-зависимым поведением. Посредством серии диагностических методик были выявлены некоторые особенности эмоциональной и коммуникативной сферы подростков, свидетельствующие о наличии эмоциональных нарушений, а также низкого уровня развития невербально-коммуникативной компетентности и социально-перцептивных способностей у подростков данной категории. Полученные в ходе исследования данные демонстрируют необходимость оптимизации эмоциональной сферы и формирования коммуникативной компетентности, эмоционально-экспрессивного поведения у подростков с интернет-зависимым поведением.

Ключевые слова: эмоциональная сфера, эмоционально-экспрессивное поведение, коммуникативная компетентность, интернет-зависимое поведение, невербальное поведение.

С.М. Мустафаєв
науковий кореспондент
Інституту психології ім. Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Особливості емоційної сфери і комунікативної компетентності у підлітків з інтернет-залежною поведінкою

У статті наводиться теоретичне обґрунтування і результати емпіричного дослідження емоційної сфери та невербальних аспектів комунікативної компетентності у підлітків з інтернет-залежною поведінкою. Враховуючи специфічні умови соціального функціонування підлітків з інтернет-залежною поведінкою, було висунуто припущення про наявність у них порушень розвитку емоційної сфери та комунікативної компетентності.

За допомогою серії діагностичних методик були визначені деякі особливості емоційної та комунікативної сфери підлітків, які свідчать про наявність емоційних порушень, а також низького рівня розвитку невербально-комунікативної компетентності та соціально-перцептивних здібностей у підлітків даної категорії. Зокрема, для підлітків з інтернет-залежним поведінкою характерні: підвищений рівень алекситимії, зниження здатності до прояву емпатії, низький рівень емоційного інтелекту. З боку комунікативної сфери, було виявлено зниження здатності до адекватної інтерпретації невербальної поведінки: труднощі в інтерпретації невербальної поведінки на підставі ідентифікації постав, міміки, жестів, складності відносно інтерпретації та репрезентацій групових форм невербальної поведінки, а також здібностей до кодування невербальної експресії. Визначені психологічні особливості можуть бути наслідком низької залученості даної категорії підлітків до практики безпосереднього міжособистісного спілкування, комунікації, а також недостатнім досвідом соціалізації емоційних реакцій, станів, відносин. Отримані в процесі дослідження дані демонструють необхідність оптимізації емоційної сфери

та формування комунікативної компетентності, емоційно-експресивної поведінки у підлітків з інтернет-залежною поведінкою.

Ключові слова: емоційна сфера, емоційно-експресивна поведінка, комунікативна компетентність, інтернет-залежна поведінка, невербальна поведінка.

S. Mustafaeu

Scientific Correspondent

of the Institute of Psychology. G.S. Kostyuk,

National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Peculiarities of emotional sphere and communicative competence in adolescents with internet-dependent behavior

The article presents the theoretical substantiation and the results of an empirical study of the emotional sphere and non-verbal aspects of communicative competence in adolescents with Internet-dependent behavior. Through a series of diagnostic techniques, some features of the emotional and communicative sphere of adolescents were revealed, indicating the presence of emotional disorders, as well as a low level of development of non-verbal-communicative competence and social perceptual abilities in adolescents of this category. The data obtained during the study demonstrate the need to optimize the emotional sphere and the formation of communicative competence, emotional and expressive behavior in adolescents with Internet-dependent behavior.

Key words: emotional sphere, emotional-expressive behavior, communicative competence, Internet-dependent behavior, non-verbal behavior.

Постановка проблеми и актуальность исследования

В силу всеобщей «интернетизации» большинства сфер общественной жизни использование человеком компьютерных технологий, мобильных гаджетов становится привычным условием реализации разных видов деятельности человека – игровой, учебной, профессиональной, частью его повседневных занятий, формой общения и институтом социализации. Не смотря на очевидный факт позитивной роли интернет-технологий в жизни современного человека, чрезмерная вовлеченность в мир Интернета может оказывать и негативное влияние на психическое, психологическое и социально-психологическое функционирование человека. Одной из таких форм негативного влияния патологического использования Интернет-ресурсов является феномен «интернет-зависимости».

Ведущее место по риску формирования интернет-зависимого поведения занимают

подростки [6, 7, 8], которые посредством Интернет-пространства находят возможность уйти от внешнего мира, удовлетворить нереализованные потребности, сформировать новый образ «Я» и многое другое. Это создает благоприятную почву для систематического обращения к подобному виду времяпрепровождения, деятельности и общения, а значит и для формирования контрпродуктивных форм взаимодействия с миром Интернета.

Подростковый период является сенситивным для развития, обогащения и усложнения коммуникативной и эмоциональной сфер личности, формирования коммуникативной компетентности, способностей к пониманию, проявлению и контролю над эмоциями и чувствами. При этом базовой составляющей процессов подростковой коммуникации является эмоциональный компонент, когда эффективность межличностного общения в значительной степени зависит от способности адекватно оценивать эмоциональное состояние другого, а

также осознавать, проявлять и контролировать собственные эмоции, невербальное экспрессивное поведение.

В целом качество развития эмоциональной сферы и коммуникативной компетентности влияет на гармоничность всей системы межличностных и социальных отношений человека, а значит, и на общее благополучие развивающейся личности. Однако, интернет-зависимое поведение, накладывающее определенные ограничения на проявление и реализацию эмоциональных отношений подростков, а также снижение практики непосредственного межличностного общения со сверстниками позволяют предположить наличие у них низкого уровня сформированности диапазона эмоциональных реакций и отношений, а также недостаточный уровень развития эмоционального интеллекта и эмпатийных способностей.

В связи с этим особое значение приобретает своевременное выявление психологических факторов риска формирования интернет-зависимости у подростков, составление рекомендаций по профилактике интернет-зависимого поведения, а также разработка программ по коррекции и развитию эмоциональной и коммуникативной сфер у подростков с интернет-зависимым поведением.

Таким образом, **целью** данной статьи является рассмотрение особенностей эмоциональной сферы и коммуникативной компетентности подростков с интернет-зависимым поведением.

Анализ последних исследований и публикаций по теме

В.Л. Малыгин раскрывает понятие «интернет-зависимое поведение» как невозможность субъективного контроля над использованием Интернета, сопровождающееся отрицательным влиянием этого использования на свою жизнь (отношения, здоровье, работу, учёбу, эмоциональное и психологическое состояние) и контрпродуктивным характером деятельности в Интернете [8].

Исследователи выделяют такие психологические симптомы интернет-зави-

симости: сложность контроля времени, проводимого в Интернете [12]; лабильность настроения при его использовании; пренебрежение деятельностью вне сети [2]; симптомы толерантности, отмены; сверхценность объекта зависимости; дезадаптивность, наличие депрессивных состояний; обсессивно-компульсивные поведенческие проявления, враждебность, межличностная сензитивность; нарушения социального интеллекта [7]; нарушения перцептивного компонента общения [11]; наличие измененных состояний сознания [3]. Все вышеперечисленные симптомы прямо или же косвенно указывают на наличие нарушений в эмоциональной сфере человека. Безусловно, интернет-технологии оказывают глубокое воздействие на психику и сознание подростка. В нашем исследовании мы предположили, что чрезмерная вовлеченность в Интернет-среду и, как следствие, недостаток практики непосредственного межличностного общения могут оказывать негативное влияние на развитие эмоциональной и коммуникативной сфер подростков с интернет-зависимым поведением.

Исследования особенностей эмоциональной сферы интернет-зависимых пользователей демонстрируют самые разнообразные ее нарушения. Так, автор Спиркина Т.С. в своей работе приводит данные о том, что для интернет-зависимых пользователей характерны такие негативные эмоциональные особенности, как: тревожность и депрессии, эмоциональная напряженность, эмоциональная лабильность, застенчивость. Они испытывают коммуникативные сложности, проявляют социальную пассивность, недоверчивость и настороженность по отношению к людям, имеют негативные коммуникативные установки, склонные к неконформизму [10]. Обращает внимание тот факт, что эмоциональные нарушения во многом сочетаются с нарушениями в коммуникативной сфере интернет-зависимых пользователей.

Исследователи М.А. Жукова, Р.Ф. Теперик выделяют нарушения эмоциональ-

ного компонента общения у интернет-зависимых: снижения эмпатических способностей, умения считывать эмоции партнера по общению, а также общего снижения способностей понимать невербальный язык другого человека и высокого уровня алекситимии [11].

Таким образом, анализ исследований позволяет констатировать наличие широкого спектра эмоциональных нарушений у подростков с интернет-зависимым поведением, их взаимосвязь с коммуникативной сферой личности и коммуникативной компетентностью.

Категория «коммуникативная компетентность» трактуется Ю.Н. Емельяновым как основанная на знаниях и чувственном опыте способность личности ориентироваться в ситуациях общения, свободно владеть вербальными и невербальными способами общения; при этом коммуникативная компетентность всегда формируется в социальном контексте [4]. Учитывая эти данные, применительно к подросткам с интернет-зависимым поведением, чрезмерно вовлеченных в мир Интернета, а потому ограниченных в практике непосредственного межличностного общения и реализации невербального поведения, можно предположить наличие у них затруднений в развитии невербальных аспектов коммуникативной компетентности.

Изложение основного материала исследования

В связи с выдвинутыми предположениями нами было проведено эмпирическое исследование. На его первом этапе по результатам проведения комплекса диагностических методик: «Способ скрининговой диагностики компьютерной зависимости» (Л.Н. Юрьева, Т.Ю. Больбот), тест на выявление интернет-зависимости К. Янг (в адаптации Буровой В.А.) нами были выявлены 30 подростков с интернет-зависимым поведением. Так же нами была определена группа подростков в составе 30 человек, не имеющих признаков интернет-зависимого поведения и не входящих в группу риска.

В дальнейшем с целью исследования различных параметров эмоциональной сферы и невербально-коммуникативной компетентности нами были использованы следующие диагностические методики: 1) Торронтская алекситимическая шкала (TAS); 2) диагностика уровня эмпатических способностей (В.В. Бойко); 3) методика на определение уровня эмоционального интеллекта (Н. Холл); 4) определение общей эмоциональной направленности (Б.И. Додонов); 5) методика «Диагностика уровня развития способности к адекватной интерпретации невербального поведения» (В.А. Лабунская).

Сравнение показателей между группами подростков-пользователей и подростков с интернет-зависимым поведением выявило статистически достоверно различающиеся результаты по уровню выраженности алекситимии (при уровне значимости $p \leq 0,01$). Из гистограммы видно (см. рис. 1), что для подростков, склонных к интернет-зависимому поведению, характерен высокий уровень алекситимического радикала, что проявляется в низкой способности данной категории детей вербализовать свои эмоционально-чувственные отношения с миром, людьми. Подобные результаты, по-видимому, связаны с низкой вовлеченностью данной категории подростков в процессы непосредственной межличностной коммуникации, недостаточной социализации эмоциональных реакций, состояний и отношений.

Сравнительное изучение типов эмоциональной направленности не выявило статистически значимых различий по данным методики «Определение общей эмоциональной направленности» (Б.И. Додонova) [1]. Результаты свидетельствуют (см. рис. 2), что в целом для подростков обеих групп характерно преобладание альтруистического, коммуникативного, романтического и гедонистического типов эмоциональной направленности, что, по-видимому, связано с возрастными и индивидуально-психологическими особенностями подростков. В свою очередь, эти данные демонстрируют, что для под-

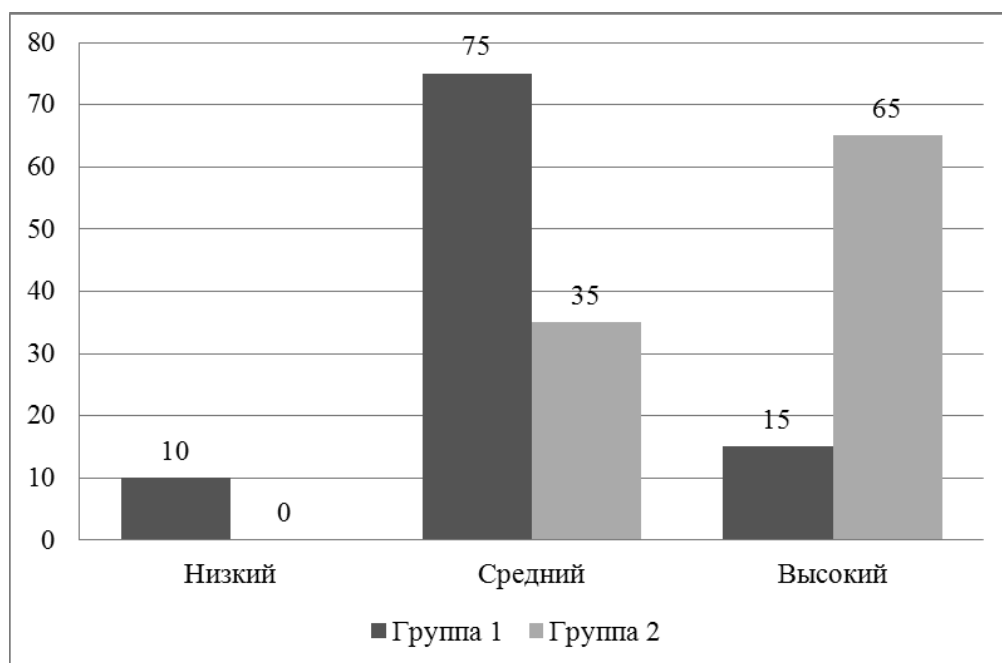

Рис. 1. Гистограмма степени выраженности алекситимии у подростков-пользователей (1 группа) и подростков с интернет-зависимым поведением (2 группа)

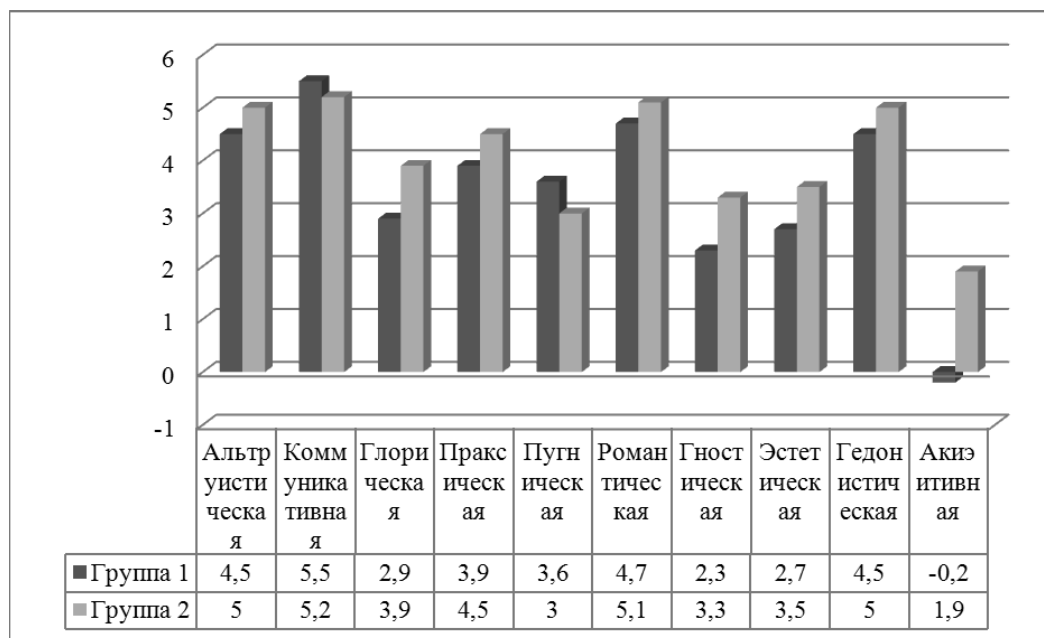

Рис. 2. Показатели представленности типов эмоциональной направленности у подростков-пользователей (1 группа) и подростков с интернет-зависимым поведением (2 группа)

ростков с интернет-зависимым поведением характерен достаточно широкий спектр эмоциональной направленности личности. Следовательно, чрезмерная увлеченность Интернет-ресурсами не способствует как резкому ограничению развития вершинных личностных образований – эмоциональной направленности, так и сужению ее спектра.

Далее нами была проведена диагностика уровня эмпатических способностей. Согласно полученным результатам у подростков с интернет-зависимым поведением наблюдается статистически значимые (при уровне значимости $p \leq 0,01$) более низкие показатели как по общему уровню эмпатии, так и отдельным шкалам методики: «Рациональный канал эмпатии», «Эмоциональный канал эмпатии», «Интуитивный канал эмпатии», «Установки, способствующие эмпатии», «Проникающая способность к эмпатии», «Идентификация в эмпатии». Подобные данные свидетельствуют о том, что для подростков с интернет-зависимым поведением характерны следующие психологические особенности: 1) недостаточная сосредоточенность внимания, восприятия и мышления на сущности другого человека, низкая готовность к пониманию его состояний, проблем и поведения; 2) низкая способность к проявлению эмоциональной отзывчивости, сочувствия другим людям; 3) сложности в прогнозировании поведения других людей и слабая опора на интуитивный опыт; 4) установки, препятствующие эмпатии – избегание контактов, снижение социального интереса, безразличие к проблемам других; 5) неумение создавать благоприятную обстановку открытости, доверия; низкие способности к идентификации, сопереживанию. Отсутствие склонности к проявлению эмпатии, на наш взгляд, обусловлено чрезмерной увлеченностью этими подростками миром Интернета и недостатком практики непосредственных форм межличностной коммуникации, общения, что, в свою очередь, может свидетельствовать о низкой коммуникативной компетентности.

Следующей задачей нашего исследования выступало определение и сравнение уровней эмоционального интеллекта [9] у подростков с интернет-зависимым поведением и подростков-пользователей. Полученные данные представлены на рис. 3. Согласно полученным результатам у подростков с интернет-зависимым поведением наблюдаются низкие показатели как в целом по эмоциональному интеллекту, так и по большинству параметров, входящих в его структуру. В частности, получены статистически достоверные различия (при уровне значимости $p \leq 0,01$) по следующим шкалам: «Управление своими эмоциями», «Самомотивация», «Эмпатия» и «Распознавание эмоций других». Полученные результаты указывают на то, что для подростков данной категории свойственны следующие психологические особенности: эмоциональная ригидность, низкая способность к произвольному управлению собственными эмоциями; низкая способность к распознаванию, пониманию и оценке эмоций и чувств других людей, а также неумение их мотивировать, влиять на их эмоциональное состояние и поведение. На наш взгляд, данные результаты можно объяснить недостатком опыта непосредственного межличностного общения, ограниченностью эмоциональных проявлений в реальной жизни, что, в свою очередь, может свидетельствовать об их низкой коммуникативной компетентности.

Следующим нашим шагом стало исследование различных параметров невербально-коммуникативной компетентности и сопоставление количественных и качественных показателей по данным параметрам у подростков выделенных групп. В частности, мы диагностировали уровень способности к адекватной интерпретации невербального поведения [8, 9].

Для подростков с интернет-зависимым поведением (группа 2), в отличие от подростков нормативной группы (группа 1), характерны значимо более низкие показатели (при уровне значимости $p \leq 0,01$) по большинству ее частных параметров (см. рис.4.). Это свидетельствует о том,

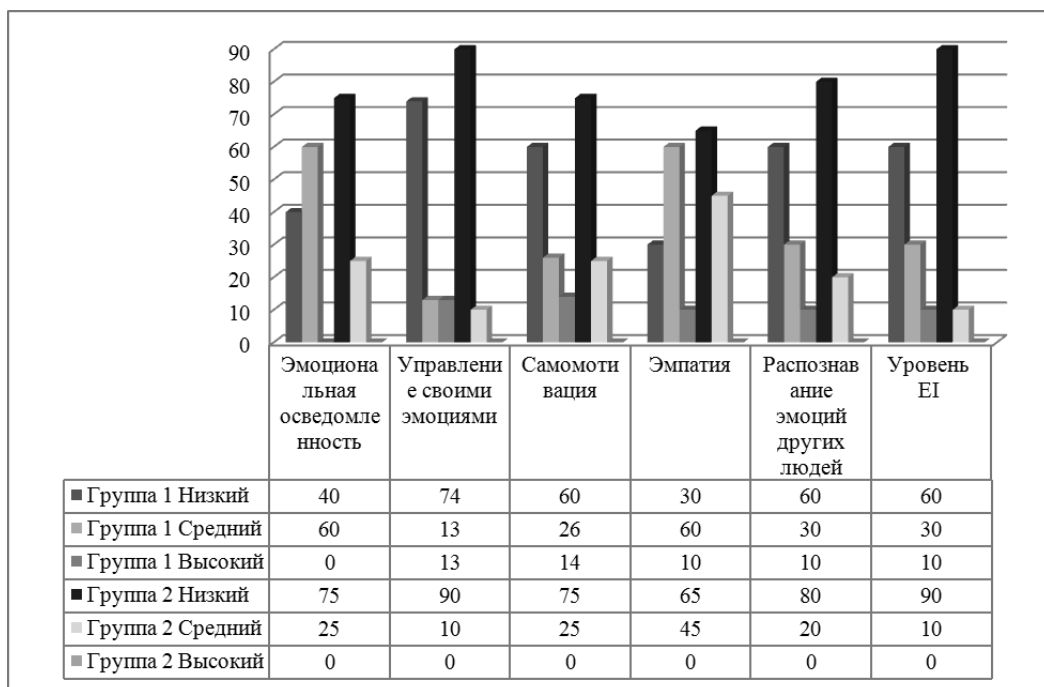

Рис. 3. Уровень развития эмоционального интеллекта у подростков-пользователей (1 группа) и подростков с интернет-зависимым поведением (2 группа)

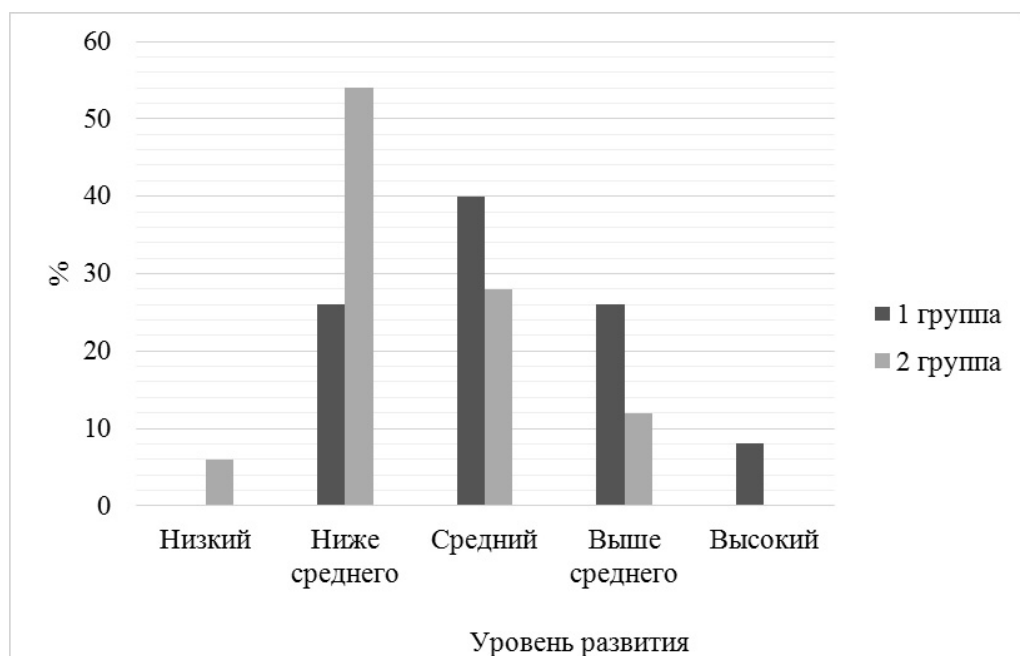

Рис. 4. Уровень развития способности к адекватной интерпретации невербального поведения у подростков-пользователей (1 группа) и подростков с интернет-зависимым поведением (2 группа)

что подростки с интернет-зависимым поведением испытывают затруднения в понимании невербального поведения, осуществляемого с помощью поз, жестов, мимики. Обнаружен низкий уровень способности устанавливать адекватные связи между вербальным и невербальным поведением человека, а также затруднения в адекватной регуляции социально-психологических отношений человека посредством использования экспрессивного поведения с целью регуляции отношения в эмоционально-отрицательную или эмоционально-положительную сторону [9].

В свою очередь, выявлены значительные затруднения в решении задач, требующих адекватной интерпретации социальных взаимоотношений в диадах и группах, основанных на разнообразных невербальных экспрессивных паттернах, а также низкие способности к кодированию невербальной экспрессии.

Таким образом, эмпирическое исследование особенностей эмоциональной сферы и невербально-коммуникативной компетентности у подростков с интернет-зависимым поведением позволило сделать следующие **выводы**:

1. Для подростков с интернет-зависимым поведением характерен высокий уровень алекситимического радикала, что может проявиться в относительной неспособности данной категории подростков обозначать в вербальных категориях свои эмоционально-чувственные реакции, состояния, отношения с окружающим миром и людьми. На наш взгляд, это может быть связано с низкой вовлеченностью подростков с интернет-зависимым поведением в практику непосредственного межличностного общения, коммуникации, а также недостаточным опытом социализации эмоциональных реакций, состояний, отношений.

2. Низкие показатели по уровню эмоционального интеллекта у подростков с интернет-зависимым поведением свидетельствуют о сложностях в осознании и понимании своих эмоций, чувств, а также неспособности эффективно управлять

собственной эмоциональной сферой на основе принятия решений. Также для них могут быть характерны такие качества, как эмоциональная ригидность, недостаточная способность к пониманию эмоций и чувств других людей, а также воздействию на эмоциональное состояние и поведение других людей.

3. У подростков с интернет-зависимым поведением обнаружена низкая способность к эмпатии. В связи с этим, могут наблюдаться следующие психологические особенности: недостаточная направленность сознания на сущность другого человека, затруднения в понимании эмоциональных состояний, проблем, поведения людей, а также дефицит проявления эмоциональной отзывчивости, сочувствия; сложности в прогнозировании поведения других людей и слабая опора на интуитивный опыт в межличностном общении; установки, препятствующие эмпатии – избегание межличностных контактов, снижение социального интереса, безразличие к проблемам других; неумение создавать благоприятную обстановку открытости, доверия; низкие способности к идентификации, сопереживанию. Отсутствие склонности к эмпатийному отношению к миру, людям, на наш взгляд, обусловлено недостатком практики непосредственных форм межличностной коммуникации, общения, а значит – низкой коммуникативной компетентностью.

4. Исследование эмоциональной направленности личности показало, что для подростков с интернет-зависимым поведением характерен достаточно широкий спектр эмоциональной направленности личности. По-видимому, чрезмерная увлеченность Интернет-ресурсами не способствует резкому ограничению развития вершинных личностных образований – эмоциональной направленности.

5. Исследование невербальных аспектов коммуникативной компетентности показало, что у подростков с интернет-зависимым поведением наблюдаются низкие показатели по большинству из параметров, входящих в структуру способности к

адекватной интерпретации невербального поведения. В частности, для этих подростков характерны: затруднения в понимании значения различных маркеров мимической экспрессии, поз и жестов; сложности в соотношении интегративных характеристик невербальной экспрессии; низкий уровень способности устанавливать адекватные связи между вербальным и невербальным поведением человека; недостаточная способность интерпретировать ре-

презентации групповых форм невербального поведения; затруднения в адекватной регуляции социально-психологических отношений человека в группе и диаде посредством использования экспрессивных паттернов с целью регуляции отношения в эмоционально-отрицательную или эмоционально-положительную сторону, а также значимые трудности в реализации актов кодирования невербальной экспрессии.

Литература

1. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К.: Политиздат, 1987. – 270 с.
2. Дрепа М. И. Интернет-зависимость как объект научной рефлексии в современной психологии / М. И. Дрепа // Знание. Понимание. Умение. – 2009. – №2. – С. 189.
3. Егоров А. Ю. Нехимические зависимости / А. Ю. Егоров. – СПб.: Речь, 2007. – 190 с.
4. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л.: Изд. ЛГУ, 1985. – 166 с.
5. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. Жуков, Л. Петровская, П. Растянников. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 96 с.
6. Камінська О. В. Психологія Інтернет-залежності: [монографія] / О. В. Камінська. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 339 с.
7. Малыгин В. Л., Хомерики Н. С., Антоненко А. А. Индивидуально-психологические свойства подростков как факторы риска формирования интернет-зависимого поведения / В. Малыгин // Медицинская психология в России. – 2015. – № 1 (30). – С. 7. – Режим доступа: <http://medpsy.ru>
8. Мустафаев С. М. Особенности невербальной экспрессии подростков с интернет-зависимым поведением / С. Мустафаев // Перспективы науки и образования. – 2014. – №1. – С. 237-243. – Режим доступа: <http://pnojournal.wordpress.com>
9. Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с.
10. Спиркина Т. С. Особенности эмоционально-личностной сферы пользователей сети Интернет, склонных к Интернет-зависимости / Т. Спиркина // Медицинская психология в России. – 2014. – № 6. – Режим доступа: <http://medpsy.ru>
11. Теперик Р. Ф., Жукова М. А. Особенности общения Интернет-зависимых пользователей // Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития / ред.-сост. А. Е. Войскунский. – М.: Акрополь, 2009. – 279 с.
12. Янг К. С. Клинические аспекты интернет-зависимого поведения / К. Янг // Медицинская психология в России. – 2015. – № 4 (33). – С. 2. – Режим доступа: <http://medpsy.ru>

УДК 159.9

А.В. Склярчук
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Класичного приватного університету

Статус дитини в проблемній сім'ї як чинник репродукції сімейного досвіду

У статті узагальнено результати емпіричного дослідження механізмів соціалізувальних впливів проблемних сімей на дітей, які там зростають. Показано, що центральним механізмом соціалізації дитини в проблемній сім'ї є інтеріоризація досвіду та його подальша репродукція. Проаналізовано значення статусу дитини в проблемній сім'ї та процесів когнітивної обробки нею свого сімейного досвіду.

Ключові слова: *проблемна сім'я, статус дитини в сім'ї, сімейна соціалізація, патерни взаємодії в проблемній сім'ї, інтеріоризація сімейного досвіду.*

А.В. Склярчук
кандидат психологических наук,
доцент кафедры практической психологии
Классического частного университета

Статус ребенка в проблемной семье как фактор репродукции семейного опыта

В статье обобщены результаты эмпирического исследования механизмов социализирующих воздействий проблемных семей на растущих там детей. Показано, что центральным механизмом социализации ребенка в проблемной семье является интериоризация опыта и дальнейшая его репродукция. Проанализировано значение статуса ребенка в проблемной семье и процессов когнитивной обработки ею семейного опыта.

Ключевые слова: *проблемная семья, статус ребенка в семье, семейная социализация, паттерны взаимодействия в проблемной семье, интериоризация семейного опыта.*

A. Sklyaruk
candidate of sciences (Psychology),
Associate Professor at the Department of Practical Psychology
Classic private university

The status of a child in a problem family as a factor in the reproduction of family experience

The article summarizes the results of an empirical study of the mechanisms of socializing influences of problem families. It has been determined that the central mechanism of child socialization in a problem family is the internalization of experience and its further reproduction according to a certain type. Analyzed the status of the child in a problem family and the processes of cognitive processing and criticality in the child himself.

Key words: *problem family, status of a child in a family, family socialization, peculiarities of interaction in a problem family, interiorization of family experience.*

Постановка проблеми

Сімейна взаємодія реалізується насамперед у певних типах, формах, що передбачають перевагу певних поведінкових патернів та конфігурацій стосунків. Переважаюча конфігурація стосунків у сім'ї визначає організацію контактів між її членами, наявність чи відсутність коаліцій між ними, ступінь відкритості чи закритості сімейної системи. Її функціонування регулюється сімейними стабілізаторами (сімейними правилами, міфами, історіями), що задають характер стосунків членів родини. Уся сукупність цих чинників створює властиву для певного типу конфігурації сімейної взаємодії атмосферу соціалізації дитини і є тканиною соціалізації дитини в сім'ї.

Сімейна соціалізація є надзвичайно актуальним напрямом досліджень у сфері соціальної психології. Цей напрям, який виокремився і став предметом психологічних досліджень у багатьох країнах світу в 60-70-ті роки минулого століття, залишається надзвичайно актуальним і дискусійним донині, особливо в інформаційних та постінформаційних суспільствах, де панівними стають ідеологія й методологія постмодерну, за яких пріоритет надається не закономірностям, механізмам, алгоритмам, моделям, схемам і т. ін., а технологіям існування й функціонування в умовах хаосу, турбулентності та невизначеності. Адже в цих умовах традиційна сім'я фактично занурюється в стан кризи. Не випадково багато хто з дослідників сім'ї (і як традиційного феномена, і як одного із суспільних явищ часів постмодерну) акцентують увагу на негативних процесах у ній, на послабленні й навіть на кризі сім'ї як соціального інституту тощо, причому в цьому питанні думки дослідників як із високорозвинених країн, так і з країн «третього світу» є досить однаковими.

Сім'я має не лише надзвичайно великий вплив на розвиток і формування дитини, з одного боку, як особистості й автора свого життя, а з другого – як соціальної істоти, як суб'єкта соціального буття, а й усі необхідні, сформовані в історичному

часі ресурси та інструменти для реалізації цього впливу. Від сім'ї залежать актуалізація і розвиток успадкованих дитиною властивостей та якостей (біологізація), а також прищеплення тих рис і якостей, які є актуальними для дитини на певному етапі її дорослішання та яких очікує від неї її близьке й віддалене соціальне оточення. З одного боку, в родині повною мірою можуть цілеспрямовано розвиватися позитивні спадкові якості особистості, а негативні – загальмовуватися, а з другого – все може бути навпаки: при потуранні в гіпертрофованій формі може виявитися все те, що є неприпустимим для життя серед людей і адаптації в соціальних реаліях суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та не вирішені раніше частини загальної проблеми

У різні часи деякі дослідники з різних країн світу, що є прибічниками найрізноманітніших психологічних напрямів і соціально-психологічних шкіл, пропонували свої підходи до аналізу численних проблем, пов'язаних із сімейною соціалізацією (Дж. Мід, М. Мід, Дж. Роттер, І. С. Кон, В. В. Москаленко, О. В. Петрунько, В. О. Татенко та ін.) [2; 3; 4; 5; 6; 8]. Зокрема, значний внесок у розробку цього питання зробили представники наукової школи біхевіоризму, які активно досліджували зв'язок соціального наочування дітей з їх когнітивним розвитком і поведінкою (А. Бандура, Л. Берковіц, Дж. Доллард, В. Уолтерс, Б. Скіннер) [6]. Чимало уваги було приділено й особливостям формування статевої ідентифікації дітей у родині (І. С. Кон, О. В. Петрунько) [2; 5], формуванню самооцінки дитини в сім'ї та іншим емпіричним показникам, за якими можна оцінити успішність соціального наочування дитини в традиції біхевіоризму.

Значним є внесок у розробку проблематики сімейної соціалізації і представників інших наукових напрямів, серед яких, зокрема, Н. Смелзер (аналізував становлення самооцінки дітей); К. М. Стокер,

С. М. Макхоул (досліджували взаємини між дітьми в сім'ї); Б. Торн (гендерне виховання дітей); І. Фівац-Депьюрзіч (взаємодія «батьки – діти»); К. Бродерік (системні теорії сімейної соціалізації) та ін. Своєю чергою, представники символічного інтеракціонізму, серед яких і Дж. Мід з його концепцією рольової соціалізації [3], аналізують процес здійснення батьками функцій контролю, підтримки, влади стосовно дітей (Дж. Мартін, Дж. Роттер, Л. Маккобі). Зокрема, в рамках цього напрямку досліджено вплив батьківської підтримки на розвиток соціальної компетентності дітей (Д. Баумрінд) [1; 7].

З огляду на вищесказане, важливим є питання вивчення особливостей функціонування та комунікацій проблемних сімей, що є основою для здійснення соціалізувальних впливів сімейного середовища на дитину. Особливості функціонування сімейної системи, внутрішніх та зовнішніх її інтеракцій є найбільш вагомим чинником соціалізації дитини в проблемній сім'ї. Це пояснюється нами через поняття конфігурації взаємодії. Конфігурація визначається як символічна модель типу взаємодії, перенесена з інтеріндивідуального простору в інтраіндивідуальну реальність. Засвоєння конфігурації взаємодії в сім'ї, ймовірно, є інтрапсихічним механізмом засвоєння та використання досвіду, що в проблемній сім'ї може бути іншим.

Тобто специфіка організації взаємодії в проблемних сім'ях передбачає, що, поперше, інтеріоризуючись у вигляді конфігурації сімейної взаємодії в свідомості дитини, задає їй патерни поведінки (на соціальному, міжособистісному та навіть на фізіологічному рівнях репродукції соціалізувальних впливів); по-друге, ці конфігурації є результатом засвоєння соціалізувального досвіду дитини у проблемній сім'ї і в майбутньому визначають властивий дитині тип репродукції сімейних відносин.

Формулювання цілей статті

Метою статті є вивчення патернів сімейної взаємодії в проблемній сім'ї та

оцінка статусу дитини і особливостей когнітивного опрацювання нею сімейного досвіду як чинників репродукції цього досвіду.

Виклад основного матеріалу

З огляду на вищезазначене важливим постає питання окреслення категорії проблемних сімей, що визначалося нами у двох аспектах – формальному та змістовому. З одного боку, для чіткої диференціації сімей і можливості їх включення до експериментальної групи нами обрані ті сім'ї, що на час дослідження перебували на обліку в Центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Запорізької області. Таких сімей нами охоплено 275, що і склали експериментальну групу. Змістовно проблемні сім'ї розглядалися як такі, що насамперед є дисфункціональними, тобто мають порушення функціонування сімейної системи. Така змістова інтерпретація специфіки проблемної сім'ї уможливила відбір методичних засобів для її вивчення.

Для забезпечення можливості порівняння параметрів порушення функціонування сімейної взаємодії нами включені показники дослідження представників контрольної групи, яку склали 250 сімейних пар, що відносно визначені нами як нормально функціонуючі (ці сімейні пари не перебували на обліку в ЦСССМ і не мали виражених проблем функціонування, судячи з первинної бесіди).

Дослідження відбувалося в два етапи:

1. Вивчення особливостей конфігурації сімейної системи проблемної сім'ї, що передбачало використання методики «Просторова соціограма сім'ї» (К. Герінг). Застосування цієї методики дало змогу виявити параметри сімейної системи ПС, що відображають порушення її функціонування і чинять вплив на соціалізацію дитини, формування способу репродукції її сімейного досвіду. Особливістю застосування цієї методики є розширений аналіз структури контактів та емоційних зв'язків дитини з дисфункціональною і нормально функціонуючою сім'ї. Розширений аналіз передбачає розгляд стосунків дитини не

лише у сім'ї, а й з урахуванням її найближчого соціального оточення – друзів, вчителів, сусідів тощо.

2. Вивчення змістових аспектів соціалізації дитини в проблемній сім'ї (сімейних правил, історій, міфів), що передбачало застосування напівструктурованого інтерв'ю з метою отримання сукупності емпіричних даних про всі категорії соціалізувальних впливів на дітей із проблемних сімей для проведення подальшої їх кластеризації. Виокремлені кластери відображатимуть змістові аспекти соціалізації дитини у проблемній сім'ї.

Типи конфігурацій взаємодії у сімейній системі, переважаючі патерни взаємодії реалізуються стосовно дитини у її статусі, що визначався за результатами вербальних повідомлень досліджуваних при виконанні методики «Просторова соціометрія сім'ї» (К. Герінг), спрямованих на опис характеристик поведінки дитини.

У даній статті ми розглянемо статус дитини в проблемній сім'ї. Як видно з табл. 1, проблемні та нормально функціонуючі сім'ї суттєво відрізняються за властивими цим сім'ям позиціями дитини.

Зокрема, у проблемних сім'ях переважають проблемна ($\phi^*=7,33$, $p \leq 0,01$) та доросла ($\phi^*=5,67$, $p \leq 0,01$) позиції, що фактично свідчить про наявність двох груп сімей в експериментальній групі. Адже такі позиції дитини в сім'ї знаходяться на різних полюсах континууму набуття самостійності дитиною в родині. Так, 57% учасників експериментальної групи мають дітей із проблемною позицією – вони поводяться психологічно незріло, конфліктують, не перебувають в емоційних зв'язках з батьками, ігноруючи їх слова та прагнення. Між такими дітьми і батьківською

діадою відсутнє порозуміння. Натомість в іншій частині експериментальної групи діти знаходяться в діаметрально протилежній позиції – дорослій. Вони свідомо ставлять перед собою цілі, спроможні до діалогу, приймають на себе відповідальність за власні вчинки, спроможні як до прояву емоцій, так і до власного емоційного контролю.

Адаптована дитина та перехідна позиція мало властиві представникам експериментальної групи, які займають умовно нами визначене «проміжне положення» між позиціями дорослості та проблемності. Зокрема, для перехідної позиції характерним є переважання ознак проблемності (конфліктність, непостійність у поведінці, схильність до протистояння тощо) з поєднанням ознак відходу від конфліктних патернів взаємодії (наприклад, дитина в одних ситуаціях демонструє виражені ознаки конфліктного патерну поведінки, в інших – спроможність до опосередкування ставлення до інших, іноді – гармонійні стосунки. Проте такий вибір детермінується не позицією дитини, а умовами, в яких вона опинилася, чи її настроєм).

Позиція «адаптивна дитина» відображає більш високий рівень варіативності поведінкових патернів дитини. Дитина ще не поводить як доросла людина – самостійно та послідовно, проте спроможна успішно реалізувати партнерські стосунки з дорослими й оточуючими, які застосовує залежно від ситуації та власного бажання. При цьому такій дитині не властиві всезагальна проблемність (як у проблемній позиції) і відсутність спроможності вибору стратегії поведінки (як у перехідній позиції).

У контрольній групі переважає позиція адаптивної дитини, адже діти, з одно-

Таблиця 1

Позиції дитини в проблемних та нормально функціонуючих сім'ях, %

Позиція дитини	ЕГ	КГ	ϕ^*
Доросла	32	12	5,67**
Адаптивна дитина	4	41	11,29**
Перехідна	7	21	4,76**
Проблемна	57	26	7,33**

го боку, отримали емоційну підтримку та інтеріоризували позитивний досвід взаємодії, проте, з другого боку, через закритість сімейних меж і опіку батьків (що не дають дітям можливості проявити свою самостійність) залишаються тривалий час дітьми, залежними від батьків. Їх завдання – підібрати необхідний патерн поведінки відповідно до власних інтересів і ситуації стосунків. Наприклад, у дорослому віці дитина, якщо їй зручно, обстоює своє право на відпочинок, вибір партнера, інтер'єру (доводячи це аргументацією та гармонійними стосунками з батьками), в інших ситуаціях, коли у неї є потреба (наприклад, при вирішенні фінансових проблем, необхідності пошуку місця роботи), проявляє залежність від батьків, інфантильну поведінку, маніпулюючи батьками.

Також у контрольній групі часто трапляються проблемна та перехідна позиції дитини, що свідчить про низький рівень психологічного комфорту в сім'ях контрольної групи та відсутність адекватних соціалізувальних впливів з боку батьків. Цікавим є факт, що позиція дорослого значно меншою мірою властива дітям із сімей контрольної групи. Це можна пояснити тим, що в атмосфері гіперопіки, концентрації на дитині у дитини відсутня необхідність самостійно вирішувати життєві проблеми, приймати рішення. Вона фактично залишається адаптивною дитиною, адже не повинна ставати дорослою.

У проблемній сім'ї дитина, відчуваючи емоційну дистанцію та відсутність контакту з батьками, перебуває в конфліктних стосунках, часто «представлена сама собі», проте вона має виражену потребу в емоційній близькості, підтримці, тому вимушено шукає їх за межами сім'ї. Ймовірно, в цьому випадку мова йде про різний спосіб інтерпретації ситуації, що склалася у батьківській сім'ї, який ми визначаємо як інтеріоризація досвіду.

Висновки

Отже, ми вважаємо, що центральним механізмом соціалізації дитини в про-

BLEMНІЙ СІМ'ї є не передача досвіду та організація взаємодії з дитиною, а інтеріоризація досвіду самою дитиною (що включає інтеріоризацію конфігурацій взаємодії та патернів поведінки у сімейній системі, емоційні зв'язки тощо) і його подальша репродукція за певним типом. При цьому особлива роль належить конфігурації стосунків у батьківській сім'ї, патернам взаємодії та процесам когнітивної обробки й критичності у самої дитини.

Можна також стверджувати, що в проблемних сім'ях спостерігається неоднозначний вплив структури сімейної взаємодії та організації сімейного життя на процес соціалізації дитини, засвоєння нею суспільного досвіду. З одного боку, виявлено дійсне переважання проблемної позиції дитини в проблемній сім'ї, що підтверджується і більшістю сучасних та класичних наукових досліджень. Проте, з другого боку, досить високим є відсоток досліджуваних даної групи, що має дорослу позицію в родині, дає нам підстави розглядати проблемну сім'ю не як винятково негативний, а як біполярний феномен. Розгляд проблемної сім'ї як біполярного феномену передбачає, що її вплив на соціалізацію дитини є не лише негативним, як традиційно вважається у низці досліджень, але й позитивним: дитина має для більшої свободи з апробації власних рішень доведення власної самостійності, набуття ознак особистої зрілості й дорослості.

Отже, нами порушується принципово важливе питання про механізми засвоєння досвіду (соціалізації) у проблемній сім'ї, які ми пов'язуємо з певним типом репродукції сімейного досвіду, що пояснюється механізмами соціалізації в проблемній сім'ї. Таким механізмом є інтеріоризації амбівалентного досвіду. Проблемна сім'я, надаючи дитині емоційний дискомфорт, дистанційованість, конфліктність у стосунках, одночасно надає їй і можливість для прояву власної свободи, самостійності, незалежності, що є надзвичайно цінним для становлення особистості дитини.

Література

1. Бандура А. Теория социального научения: пер. с англ. / А. Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
2. Кон И. С. Ребенок и общество: Историко-этнографическая перспектива / И. Кон. – М.: Наука, 1988. – 270 с.
3. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста: пер. з англ. / Дж. Мід. – К.: Укр. центр духовн. культури, 2000. – 416 с.
4. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. Москаленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
5. Петрунько О. В. Особливості соціалізації у нестабільних суспільствах // *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка, В. Д. Потапової. – Т. XV. – Ч. 2. – К., 2008. – С. 117 – 124.
6. Склярук А. В. Соціалізувальні можливості сім'ї / А. Склярук // *Проблемы современного педагогического образования. Сер.: Педагогика и психология*, 2015. – Вып. 48. – Ч. 3. – С. 285 – 293.

УДК 159.9:[005.953.2:334.726](043.3)

І.С. Птуха

аспірантка кафедри психології,

Київський національний торговельно-економічний університет

Модель професіографії менеджерів міжнародних торговельних організацій

У статті представлено причини, які зумовили актуальність дослідження. Визначено, що модель професіографії менеджерів міжнародних торговельних організацій включає три основних розділи: «Загальна характеристика міжнародних торговельних організацій (на прикладі «TIWI Innovations»», «Основні характеристики професійної діяльності та умов праці менеджерів міжнародних торговельних організацій», «Психограма менеджерів міжнародних торговельних організацій». Кожен з розділів містить від 8 до 17 підрозділів, в яких розкривається зміст та особливості професійної діяльності менеджерів міжнародних торговельних організацій.

Ключові слова: модель, професіографія, менеджери, міжнародні торговельні організації.

І.С. Птуха

аспірантка кафедри психології,

Київський національний торговельно-економічний університет,

Модель профессиографии менеджеров международных торговых организаций

В статье представлены причины, обусловившие актуальность исследования. Определено, что модель профессиографии менеджеров международных торговых организаций включает три основных раздела: «Общая характеристика международной торговой организации (на примере «TIWI Innovations»», «Основные характеристики профессиональной деятельности и условий труда менеджеров международных торговых организаций», «Психограмма менеджеров международных торговых организаций». Каждый из разделов содержит от 8 до 17 подразделов, в которых раскрывается содержание и особенности профессиональной деятельности менеджеров международных торговых организаций.

Ключевые слова: модель, профессиография, менеджеры, международные торговые организации.

I. Ptukha

PhD student,

Kiev National University of Trade and Economics

Professiographical model of managers in international trade organizations

The article presents the relevance of this research. It determines that managers' professiographical model of international trade organizations includes three main sections: "General characteristics of international trade organizations (for example, "TIWI Innovations"), "Main characteristics of professional activity and working conditions of managers in international trade organizations", "Psychogram of managers in international trade organizations". Each section contains from 8 to 17 units, which reveals the content and features of the professional activities of managers in international trade organizations.

Key words: model, psychogram, managers, international trade organizations.

Постановка проблеми

В умовах глобалізації світової економіки та інтеграції України в усталену систему економічних зв'язків все більшої значущості набувають інноваційні процеси в галузі удосконалення і розвитку комунікаційної та економічної взаємодії міжнародних торговельних компаній. Це виражається в інтенсивному зростанні міжнародних договорів, доля яких у світі оцінюється на рівні біля 34% від усього обсягу прямих іноземних інвестицій. Загальновідомо, що причини, пов'язані з ресурсами (природними, трудовими, юридичними та іншими), суттєво впливають на початок діяльності в тій чи тій країні, особливо якщо ці ресурси доступні й дешеві. При цьому якість людського капіталу та дотримання міжнародних правових норм виявляються найважливішими чинниками щодо розміщення торговельних підприємств і філій в інших країнах.

Дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідницької теми Київського національного торговельно-економічного університету (КНТЕУ) на 2017–2020 рр.: «Психологічне забезпечення професійної підготовки і діяльності працівників торговельних, банківських і туристичних організацій (підприємств)» (план НДР КНТЕУ на 2017–2020 рр., державний реєстраційний номер 0115U004307).

Актуальність і практична значущість оптимального функціонування та ефективності діяльності менеджерів міжнародних торговельних організацій (МТО) обумовили напрям дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Останніми десятиліттями у суспільстві відбуваються складні соціально-економічні трансформації, що вимагає від фахівців високого рівня професійних компетентностей, комунікативних, когнітивних, емоційно-вольових, соціокультурних мотиваційних і особистісних ресурсів.

Професіографічне вивчення особливостей умов діяльності та психологічних ознак фахівців як суб'єктів праці дає змо-

гу визначити індивідуально-психологічні характеристики, які суттєво впливають на успішність їх професійної діяльності.

Аналіз наукових джерел свідчить, що можна виокремити низку причин, які обумовлюють важливість дослідження умов і особливостей професійної діяльності та важливих індивідуально-психологічних характеристик для роботи менеджерів міжнародних торговельних компаній.

Перша виявляється в тому, що на міжнародному рівні одна із основних умов, яка визначає успіх чи неуспіх у міжнародному бізнесі – це фахівці, які працюють, і вони ж виявляються факторами ризику в успішній діяльності організації. До менеджерів міжнародних компаній підвищуються як професійні вимоги, так і збільшується ступінь та глибина їх відповідальності й відповідності щодо наявності професійно важливих якостей.

Інша причина виявляється у швидкому зростанні активності та конкуренції на міжнародному рівні, що знову ж зумовлено як економічними, так і людськими факторами.

Третя полягає в тому, що не вистачає менеджерів з успішним досвідом міжнародної торговельної діяльності, що пов'язано з недоліками в підготовці та формуванні кадрового потенціалу.

У період активного розвитку міжнародних компаній робота зосереджувалася, поряд з іншими організаційними питаннями, на відборі й найму співробітників. Однією з перших публікацій на таку тематику була стаття, присвячена трьом різним підходам до формування кадрової стратегії: етноцентричному, поліцентричному і глобальному (Н. Perlmutter) [26]. Пізніше був доданий четвертий «регіоцентричний» підхід. Ця типологія широко використовується в наш час (А. Harzing, R. Schuler) [23, 27].

Більшість досліджень було спрямовано на процес відбору кандидатів на закордонні призначення та зовнішні й внутрішні фактори, що впливають на адаптацію й ефективність професійної діяльності експатріантів (R. Hays, D. Torrington) [21, 28], особливості управління іноземними

співробітниками (P. Caligiuri, A. Ferner, M. Harvey, C. Speier, M. Novicevic) [18, 19, 24, 25]. Науковці в емпіричних дослідженнях в основному вивчали практичний досвід діяльності американських компаній і експатріантів. Зокрема, професор Танг (R. Tung) у своїй роботі, присвяченій умовам і особливостям діяльності, відбору та найму співробітників до міжнародних компаній, був одним із перших дослідників, що вивчив досвід відбору і навчання співробітників для зарубіжних призначень у США, Європі та Японії [29].

Крім того, встановлено, що загально-теоретичні проблеми професіографії у різних сферах професійної діяльності розглядали такі автори, як: В. Барко, В. Бодров, Є. Клімов, Г. Ложкін, С. Максименко [1, 2, 5, 10, 13] та ін. Зокрема, особливості підприємницької діяльності досліджували Л. Карамушка, О. Креденцер, С. Максименко, І. Сингаївська [4, 9, 13, 15]; діяльність фахівців освітянської сфери вивчали М. Корольчук, В. Корольчук і Л. Березовська, Т. Щербан [6, 17]; деякі умови та особливості праці спеціалістів міжнародних компаній розглянуто у працях А. Мазаракі, М. Бойко, Т. Ткаченко та ін. [16]; аналіз умов і особливостей діяльності фахівців ризиконебезпечних професій представлено в роботах В. Барко, М. Корольчука, В. Крайнюк, М. Макаренка, С. Миронця та ін. [1, 7, 12, 14].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Аналітичний огляд фахової літератури визначив необхідність дослідження умов і особливостей діяльності менеджерів МТО, їх професійних та індивідуально-психологічних ознак з визначенням професійно важливих якостей (ПВЯ), які мають вирішальне значення або ж несумісні з конкретним видом діяльності.

Результати аналізу наукових джерел свідчать, що більшість учених, що досліджують торговельно-економічну діяльність, недостатньо уваги приділяють професіографічному аналізу праці менеджерів узагалі й менеджерів МТО зокрема.

Вимоги до менеджерів МТО суттєво змінюються через суперечливі та мало прогнозовані економічні й суспільні ризики, зростання конкуренції серед міжнародних компаній, наявність кризових явищ у торговельно-економічній сфері, а також вихід компаній України на світовий ринок.

Формулювання цілей статті

Наукове завдання дослідження полягає у комплексному аналізі професійної діяльності менеджерів МТО з розробкою моделі професіограми і психограми менеджерів, які безпосередньо працюють у міжнародних компаніях, з аналізом характеристик умов й особливостей професійної діяльності працівника та визначенням ПВЯ. Виконання наукового завдання дає змогу поліпшити систему психодіагностики, відбору, навчання, атестації й адаптації менеджерів МТО, що сприяє ефективності їх професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Структура професіограми, обсяг змісту її окремих розділів і підрозділів, ступінь узагальнення або ж деталізації тих чи тих особливостей професії визначаються, як правило, метою і завданнями дослідження.

Але в інтересах співставлення змісту розробленої професіограми з іншими доцільно, щоб вона складалася за певною загальноприйнятою типовою схемою. Для цього ми використали досвід науковців, що займалися проблемами професіографії (В. Бодров, М. Корольчук і В. Крайнюк, М. Макаренко, М. Корольчук і В.Осьодло) [2, 7, 14, 8].

У відповідності до схеми загальної професіографії нами адаптовано, вдосконалено і розроблено модель професіографії менеджерів МТО (В. Бодров, М. Корольчук і В. Крайнюк, М. Корольчук і В. Осьодло) [2, с. 257-258; 7, с. 113-125; 8, с. 86-90].

На підставі аналізу наукових джерел та власних емпіричних досліджень у модель професіографії менеджерів міжнародних торговельних організацій ми включили

загальноприйнятій розділі професіографії, а також зробили акцент на специфіку функціонування МТО та діяльності її менеджерів.

Так, у перший розділ «Загальна характеристика міжнародних торговельних організацій («TIWI Innovations») ми включили 9 підрозділів, які характеризують назву і призначення організації; структуру, типові установи (підрозділи) в Україні та за кордоном; статус організації й її соціально-економічне значення; цілі та задачі організації; нормативну базу діяльності міжнародної торговельної організації; морально-етичні й соціокультурні цінності, прийняті в організації; вимоги організації до етнопсихологічних, демографічних і освітніх характеристик кандидата; перспективи кар'єрного зростання; соціально-психологічне, моральне й матеріальне стимулювання професійної діяльності.

У другому розділі моделі професіографії ми визначили основні характеристики професійної діяльності та умов праці менеджерів міжнародних торговельних організацій, які розкрили через такі підрозділи, як: історичні аспекти розвитку менеджменту; визначення професії, об'єкт і предмет діяльності менеджменту; головні цілі діяльності та зміст функціональних обов'язків менеджерів МТО; основні види діяльності, які виконує менеджер міжнародної торговельної організації; організація роботи та режим праці фахівця; умови праці й характеристика робочого місця; особливості професійної діяльності менеджерів конкретної міжнародної торговельної організації; оцінка ефективності професійної діяльності менеджера організації.

Особливого значення ми надали третьому розділу «Психограма професійної діяльності менеджерів МТО», у якому представлено психограму з результатами наших емпіричних досліджень.

До моделі психограми ми включили такі підрозділи, як: «Психологічні фактори забезпечення ефективної професійної діяльності менеджерів міжнародної торго-

вельної організації» (Характеристика організаційного фактору; Особливості професійного фактору; Зміст мотиваційного фактору; Характеристика інтелектуальної сфери особистості; Функціонально-динамічні особливості фахівця; Особливості комунікативної сфери менеджера); «Професійні компетентності, навички і здібності, які необхідні для оволодіння професією менеджера міжнародної торговельної організації» (Загальні та спеціальні компетентності, необхідні для діяльності менеджера МТО; Компетентності, навички та здібності, що зумовлюють ефективність діяльності кандидатів на посади топ-менеджерів; Компетентності, навички й здібності, необхідні для кандидата на посаду менеджера МТО); «Загальна характеристика психологічних особливостей діяльності менеджерів конкретної міжнародної торговельної організації» (Роль і місце фахівця у системі внутрішньо-організаційних зв'язків, способів інформаційного забезпечення й прийняття рішень; Ступінь залежності, роль зумовленості успіхів діяльності від рівня співпраці у групі, стилю керівництва, інтенсивності професійного спілкування; Мотиваційні аспекти в діяльності менеджера; Наявність перешкод і частота ситуацій, що викликають емоційну напругу, вимагають вольових зусиль, стресостійкості; Фактори забезпечення якості виконання професійної діяльності менеджерів міжнародних торговельних організацій; Тривалість та зумовленість соціально-психологічної і професійної адаптації менеджерів організації; Детермінанти психічних станів та працездатності фахівців; Характеристика типових помилок і труднощів у роботі менеджера організації; Психологічні, медичні та організаційні протипоказання до діяльності менеджера міжнародних торговельних організацій; Загальна характеристика шляхів подолання негативних впливів на психіку фахівців; Напрями професійної і психологічної підготовки менеджера до діяльності у міжнародній торговельній організації).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого дослідження теми

Аналіз наукових публікацій показує суттєві науково-методичні прогалини в питаннях дослідження умов і особливостей професійної діяльності менеджерів міжнародних торговельних організацій, визначення їх професійно важливих якостей та відповідності щодо зростаючих вимог роботодавців до рівня кваліфікації зарубіжного і вітчизняного персоналу, що зумовило актуальність розроблення моделі професіографії менеджерів міжнародних торговельних організацій.

На підставі аналізу наукових джерел та емпіричного дослідження визначено, що модель включає три основних розділи: «За-

гальна характеристика міжнародної торговельної організації (на прикладі «TIWI Innovations»), «Основні характеристики професійної діяльності та умов праці менеджера міжнародної торговельної організації», «Психограма менеджерів міжнародних торговельних організацій». Кожен з розділів містить від 8 до 17 підрозділів, у яких розкривається зміст та особливості професійної діяльності менеджерів міжнародних торговельних організацій.

Перспектива подальшого дослідження полягає в емпіричному визначенні психограми компонентів професійно важливих характеристик особистості, на які припадає найбільше навантаження та які зумовлюють успішність професійної діяльності менеджерів міжнародних торговельних організацій.

Література

1. Барко В. І., Остапович В. П., Барко В. В. Шляхи оптимізації професійного психологічного відбору кандидатів на службу до Національної поліції України / В. І. Барко, В. П. Остапович, В. П. Барко // *Право і безпека*. – 2017. – № 1(64). – С. 12-19.
2. Бодров В. А. Практикум по дифференциальной психодиагностике профессиональной пригодности. Учебное пособие / Под общ. ред. В. А. Бодрова. / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2003. – 768 с.
3. Бойко М. Г. Ціннісно орієнтоване управління в туризмі: монографія / М. Г. Бойко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 524 с.
4. Карамушка Л. М. Психологія підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації. Монографія / Л. М. Карамушка, М. В. Москальов. – К. – Л. : Сподом, 2011. – 216 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону, 1996. – С. 167–194.
6. Корольчук М. С. Професійне вигорання працівників освіти : монографія / М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, Л. І. Березовська. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. – 304 с.
7. Корольчук М. С. Теорія і практика професійного психологічного відбору: Навчальний пос. для студ. вищих навч. закл. / М. Корольчук, В. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2010. – С. 106-109.
8. Корольчук М. С. Психодіагностика / М. С. Корольчук, В. І. Осьодло. – К. : Ельга; Ніка-Центр, 2012. – 400 с.
9. Креденцер О. В. Поняття «внутрішньоорганізаційне підприємництво»: теоретичний аналіз проблеми / О. В. Креденцер // *Організаційна психологія. Економічна психологія*. – К.: Логос, 2015. – № 3. – С. 66–72.
10. Ложкін Г. В. Економічна психологія: Навч. посіб. / Г. В. Ложкін, В. В. Спасенніков. – 2-ге вид. – К. : Професіонал, 2006. – 400 с.
11. Мазаракі А. А. Підприємництво: психологічні, організаційні та економічні аспекти : навч. посіб. / С. Д. Максименко, А. А. Мазаракі, Л. П. Кулаковська, Т. Ю. Кулаковський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 720 с.
12. Макаренко М. В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми / М. В. Макаренко; Ін-т фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України; Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України. – К., 2006. – 395 с.
13. Максименко С. Д. Метод дослідження особистості // *Практична психологія та соціальна робота*. – 2004. – №7. – С. 1–8.

14. Миронець С. М. До проблеми психологічної адаптації фахівців зведених рятувальних загонів / С. М. Миронець // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. – Вип. 8. – Х.: НУЦЗУ, 2010. – С. 18–25.
15. Сингаевская И. В. Коучинг как инструмент управления персоналом организации // Условия и факторы развития предпринимательской инициативы: белорусский и зарубежный опыт : Сборник материалов XIV Международной научно-практической конференции (Минск, 12 мая 2017) / Под общей редакцией В. Л. Цыбовского. – Минск : Ковчег, 2017. – С.16–19.
16. Туристські дестинації (теорія управління, бренд) : монографія / Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко, Г. І. Михайліченко, Н. І. Ведмідь та ін.; за заг. ред. А. А. Мазараки. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 347 с.
17. Щербан Т. Д. Компетентність – якісна характеристика спілкування / Т. Д. Щербан // Зб.наук.праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2002. – Т.4. – С. 327 – 332.
18. Caligiuri, P. and Stroh, L. (1995) 'Multinational corporation management strategies and international human resources practices: bringing IHRM to the bottom line', *International Journal of Human Resource Management*, 6(3), 494–507.
19. Ferner, A. (1994) 'Multinational companies and human resource management: an overview of research issues', *Human Resource Management Journal*, 4(2), 79–102.
20. Ferner, A. (1997) 'Country-of-origin effect and HRM in multinational companies', *Human Resource Management Journal*, 7(1), 19–37
21. Hays, R. D. (1974) Expatriate election: Insuring success and avoiding failure. *Journal of International Business Studies*, 5(1): 25–37.
22. Harzing, A. W. (2004) 'Strategy and structure of multinational companies', in A. Harzing and J. Van Ruysseveldt (eds.) *International Human Resource Management*, Sage, 2nd edition, 33–64.
23. Harzing, A. W. (2004a) 'Composing an international staff', in A. Harzing and J. Van Ruysseveldt (eds.) *International Human Resource Management*, Sage, 2nd edition, 251–282.
24. Harvey, M., Speier, C., & Novicevich, M.M. (1999a). The role of inpatriation in global staffing. *International Journal of Human Resource Management*, 10 (3), 234–241.
25. Novicevic, M.M. (1999) 'Pluralistic orientation in strategic international human resource management. Paper presented at the 1999 Annual Conference of International Business, Charleston, SC.
26. Perlmutter, H. (1969) 'The torturous evolution of the multinational corporation', *Columbia Journal of World Business*, 4(1), 9–18.
27. Schuler, R., Dowling, P. and De Ceiri, H. (1993) 'An integrative framework of strategic international human resource management', *International Journal of Human Resource Management*, 4,(4), 717–765. Torrington, D. (1994) *International Human Resource Management – Think Globally, Act Locally*, Prentice Hall.
- Van Maanen, J. and Laurent, A. (1993) 'The flow of culture: some notes on globalization and the multinational corporation', in S. Ghoshal and D. Westney (eds.) *Organization Theory and the Multinational Corporation*, St Martins Press, 275–312.
28. Tung, R. (1982) 'Selecting and training procedures of U.S., European, and Japanese multinational corporations. *California Management Review*, 25(1): 57–71.

УДК 17.022.1:378.4

Н.С. Чернега
аспірантка кафедри психології,
Київський національний
торговельно-економічний університет

Аналіз результатів соціального компоненту в структурі іміджу закладів вищої освіти

У статті встановлено детермінанти соціального компоненту, які суттєво впливають на якість надання освітніх послуг та імідж фахівців і загалом закладу вищої освіти.

Доведено, що такими детермінантами соціального компоненту, які характерні для більшості досліджуваних, виявилися високі показники задоволеності роботою, особистими досягненнями, спілкуванням з близькими людьми, вираженням оптимізмом й самоконтролем. Водночас у НПП відмічено дефіцит оптимізму, незадоволеність особистими досягненнями, що негативно впливають на імідж закладу вищої освіти.

Ключові слова: результати, соціальний компонент, імідж, заклади вищої освіти.

Н.С. Чернега
аспірантка кафедри психології,
Київський національний
торгово-економічний університет

Анализ результатов социального компонента в структуре имиджа высших учебных заведений

В статье установлены детерминанты социального компонента, которые существенно влияют на качество предоставления образовательных услуг и имидж специалистов, а также в целом учреждения высшего образования.

Доказано, что такими детерминантами социального компонента, которые характерны для большинства испытуемых, оказались высокие показатели удовлетворенности работой, личными достижениями, общением с близкими людьми, выраженным оптимизмом и самоконтролем. В то же время в НПП отмечено дефицит оптимизма, неудовлетворенность личными достижениями, которые негативно влияют на имидж заведения высшего образования.

Ключевые слова: результаты, социальный компонент, имидж, учреждения высшего образования.

N.S. Chernega
Post-graduate student of the Department of Psychology
Kyiv National University of Trade and Economics

Analysis of the results of the social component in the structure of the image institutions of higher education

The article determines the determinants of the social component, which significantly affect the quality of providing educational services and the image of specialists, and, in general, institutions of higher education.

It is proved that such determinants of the social component, which are characteristic for most of the researchers, showed high indicators of satisfaction with work, personal achievements, communication with close people, expressed optimism and self-control. At the same time, the NPP noted a lack of optimism, dissatisfaction with personal achievements that negatively impacted the image of a higher education institution.

Key words: results, social component, image, institutions of higher education.

Постановка проблеми

Загальнонаукові й практичні завдання зумовлені тим, що соціальні детермінанти суттєво впливають на імідж закладу вищої освіти та якість надання освітніх послуг. Це пов'язано з реформуванням сфери освіти і досягнення європейських стандартів. За даними експертного опитування встановлено, що соціальна сфера у структурі іміджу відіграє особливу роль та потребує емпіричного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

З кожним роком увага до теми іміджу зростає, про що свідчить кількість публікацій, однак проблема дослідження іміджу закладів вищої освіти (ЗВО) залишається недостатньо вивченою. Серед перших вітчизняних досліджень у цій сфері слід назвати роботи Є. Гришуніної (формування іміджу організації), М. Корольчука, В. Корольчук, С. Миронця, В. Осьодла (формування іміджу військовослужбовців), В. Старик, О. Хлоня (формування ділового іміджу), Л. Даниленка (маркетингові дослідження іміджу), Т. Капустеринської, В. Стрельнікова (вивчення принципів, механізмів і технологій формування іміджу викладача) [3, 4, 10, 11, 16].

Разом з тим, вітчизняні дослідження останнього часу значно розширили наукове уявлення про принципи діагностики формування іміджу освітньої установи (Л. Карамушка) [5, 6].

Дослідження особливостей управління іміджем закладів вищої освіти (ЗВО) відображено в публікаціях українських науковців: В. Королько, Л. Карамушки, В. Кубка, А. Мазаракі, Д. Максименка, В. Маценка [6, 7, 11, 12, 13].

Отже, від загальних проблем дослідження, в яких започатковано вирішен-

ня даної проблеми, ми переходимо до з'ясування впливу саме соціального компоненту на загальну структуру іміджу закладів вищої освіти.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У структурі досліджень іміджу закладу вищої освіти не вирішеною раніше частиною загальної проблеми залишається вивчення особливостей соціального компоненту.

Формулювання цілей статті

Мета статті – здійснити аналіз емпіричних результатів дослідження соціального компоненту в структурі іміджу закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу

Відомо, що структура компонентів іміджу розподілена на зовнішні та внутрішні. Останні включають індивідуально-психологічні, мотиваційні, професійні, емоційно-вольові та соціальні компоненти.

Нами проведено дослідження соціального компоненту осіб, які забезпечують організацію й надають освітні послуги у Київському національному торговельно-економічному університеті, а саме: представників адміністрації, деканатів, завідувачів кафедр і науково-педагогічних працівників (НПП). Особливості проявів соціального компоненту ми досліджували за допомогою опитувальника «Оцінка якості життя» за Н. Водоп'яною [15] та методикою «Діагностика міжособистісних відносин» за Т. Лірі [9].

За результатами аналізу, які отримано за показниками опитувальника «Оцінка якості життя», ми з'ясовували ступінь загальної та індивідуальної задоволеності (незадоволеності) соціальними досягненнями в основних сферах життєдіяльності

й виявили такі, що викликають дискомфорт або незадоволення.

Встановлено, що найвищий рівень задоволеності у представників адміністрації спостерігається стосовно оптимізму $37,9 \pm 4,12$ б., роботи $37,7 \pm 4,31$ б. і особистих досягнень $37,2 \pm 2,12$ б. Наступними рівнями задоволеності у порядку її зниження, але на досить високому рівні зафіксовано спілкування з близькими людьми $35,8 \pm 2,12$ б. й наявне вираження самоконтролю $35,1 \pm 3,17$ б. За шкалою напруженості, її рівень зафіксовано у представників адміністрації у межах $33,2 \pm 3,17$ б. Задоволеність підтримкою визначено на рівні $31,7 \pm 3,19$ б. Найнижчий рівень задоволеності зафіксовано стосовно свого здоров'я $27,7 \pm 2,44$ б.

Отже, за результатами аналізу отриманих даних за опитувальником «Оцінка якості життя» у представників адміністрації встановлено, що за такими індивідуальними характеристиками, як оптимізм, задоволеність від роботи, особистих досягнень спілкування з близькими людьми, а також рівня самоконтролю, напруженості й підтримки показники досить високі. При цьому певний рівень дискомфорту викликають стан здоров'я й негативні емоції, хоча й ці показники знаходяться на високому рівні, але вони виявилися суттєво нижчими у порівнянні з іншими результатами. Найвищий рівень задоволеності порівняно з іншими обстежуваними спостерігається у представників адміністрації за шкалою оптимізму, задоволеності від роботи і особистих досягнень при $p < 0,05$.

Встановлено, що за інтегральною оцінкою індивідуального індексу якості життя $33,74 \pm 2,98$ б. представники адміністрації надали досить високу самооцінку. Доведено, що отримані показники виявилися характерними для осіб з високою працездатністю, які реалізуються і з оптимізмом прагнуть у майбутнє. Водночас у обстежуваних цієї категорії спостерігається дискомфорт стосовно сприйняття негативних емоцій та особистого здоров'я, хоча рівень оптимізму, самоконтролю, задоволеності від роботи, особисті досягнення, спілку-

вання з близькими людьми домінують і визначають рівень позитивного особистісного іміджу, що формує імідж ЗВО.

Щодо фахівців деканатів, то найбільш вираженими виявилися показники особистих досягнень $37,7 \pm 3,19$ б. і робота $35,9 \pm 4,35$ б. Наступними показниками в ієрархії задоволеності виявилися рівень самоконтролю $34,9 \pm 2,91$ б., оптимізму $30,9 \pm 3,19$ б. та рівень здоров'я $30,4 \pm 3,21$ б. Найнижчими щодо задоволеності у структурі самооцінки якості життя у представників деканатів зафіксовано такі показники, як: рівень напруженості $27,7 \pm 3,91$ б., підтримки $26,6 \pm 2,13$ б. й наявність негативних емоцій $25,9 \pm 2,17$ б.

Отже, встановлено, що на імідж представників деканатів впливають і сприяють якісному наданню освітніх послуг та формують позитивний імідж ЗВО такі індивідуальні показники самооцінки сфери життєдіяльності, як: особисті досягнення, задоволеність від роботи, спілкування з близькими людьми, оптимізм, рівень здоров'я. При цьому певний дискомфорт щодо рівня задоволеності вносить сприйняття негативних емоцій, рівень напруженості та бажаність більш ефективної підтримки.

Стосовно показників якості життя за самооцінкою завідувачів кафедр, то з'ясовано таке. Так, найбільше задоволення обстежувані зазначили від таких складових життєдіяльності, як: особисті досягнення $37,6 \pm 4,11$ б., спілкування з близькими людьми $36,7 \pm 4,12$ б., робота $35,4 \pm 4,25$ б., рівень самоконтролю $33,8 \pm 3,92$ б., оптимізму $30,4 \pm 1,29$ б. При цьому менший рівень задоволеності у завідувачів кафедр визначено за такими складовими якості життя, як: рівень підтримки $26,9 \pm 2,17$ б., здоров'я $26,4 \pm 3,17$ б., напруженості $25,0 \pm 3,01$ б. й поява негативних емоцій $23,7 \pm 2,18$ б.

Отже, за результатами аналізу самооцінки завідувачів кафедр якості життя встановлено, що позитивно на особистий імідж впливають такі його високі показники, як: особисті досягнення, спілкування з близькими людьми, робота, самоконтроль,

оптимізм. Певний дискомфорт виявляють такі характеристики якості життя, як: необхідність підтримки, високий рівень напруженості, проблеми здоров'я й наявність негативних емоцій.

Самооцінка якості життя у НПП має свої особливості, а саме у межах 30 б. і більше зафіксовано тільки 3 показники, а саме: спілкування з близькими людьми $37,4 \pm 4,16$., задоволеність роботою $33,1 \pm 4,216$., рівень самоконтролю $29,7 \pm 2,85$ б. При цьому, інші характеристики життєдіяльності НПП оцінили окремі положення якості життя на середньому рівні, але у межах 22-26 б. Так, у порядку зменшення показників самооцінки індивідуальної задоволеності за окремими сферами життєдіяльності представлено: особисті досягнення $26,9 \pm 3,96$ б., стан здоров'я $25,1 \pm 1,74$ б., напруженість $24,9 \pm 2,15$ б., підтримка $23,6 \pm 2,13$ б., оптимізм $23,3 \pm 1,18$ б. і вплив негативних емоцій $22,4 \pm 1,4$ б.

Отже, аналіз отриманих результатів самооцінки якості життя свідчить, що НПП позитивно оцінили рівень задоволеності спілкування з близькими людьми, роботи, самоконтролю. Потребують всестороннього аналізу показники якості життя, які виявилися у НПП, хоча на середньому рівні, але як такі, що викликають дискомфорт і знижують рівень особистого іміджу, а це негативно може вплинути на якість освітніх послуг та загалом на імідж ЗВО. Це такі сфери життєдіяльності НПП, як: вплив і сприйняття негативних емоцій, відносно зниження рівня підтримки, оптимізму, проблеми зі здоров'ям та невеликий рівень задоволеності своїм становищем.

Таким чином, доведено за аналізом результатів обстеження за опитувальником «Оцінка якості життя», що інтегральний індекс якості життя виявився найвищим у представників адміністрації $33,74 \pm 2,98$ б., потім майже однаковим – у представників деканатів $31,63 \pm 3,15$ б. і у завідувачів кафедр $30,66 \pm 3,136$ та найнижчим $27,38 \pm 2,64$ б. у НПП. Загалом встановлено, що самооцінка окремих сфер життєдіяльності зумовила достатньо високий

рівень інтегральної оцінки якості життя завдяки високому рівню задоволеності, характерної для більшості досліджуваних, стосовно роботи, особистих досягнень, спілкування з близькими людьми, вираженого оптимізму, самоконтролю. Певний дискомфорт різного ступеня вираженості носять такі ознаки, як: негативні емоції, окремі проблеми зі здоров'ям, напруженість діяльності.

З'ясовано, що у НПП позитивно впливають як на імідж, так і на надання освітніх послуг такі сфери життєдіяльності, як: робота, спілкування з близькими людьми, самоконтроль. Певний рівень незадоволеності у НПП встановлено за такими самооцінками якості життя, як: наявність і сприйняття негативних емоцій, певний дефіцит підтримки, оптимізму, проблеми зі здоров'ям та незадоволеність особистими досягненнями, що може негативно впливати на якість надання послуг та імідж ЗВО. Для більш поглибленого вивчення детермінант якості життя, що впливають на імідж ЗВО, здійснено порівняльний аналіз за показниками окремих сфер життєдіяльності у різних категорій обстежуваних. Так, за показниками першої шкали, що визначає задоволеність обстежуваних роботою, найвищий рівень спостерігається у представників адміністрації $37,7 \pm 4,316$., потім у порядку зниження майже однакові показники виявлено у фахівців деканатів і завідувачів кафедр (відповідно $35,9 \pm 4,35$ б. і $35,4 \pm 4,25$ б.) й НПП – $33,1 \pm 4,21$ б. ($p < 0,05$). Такі результати свідчать про те, що для обстежуваних притаманний високий рівень задоволеності роботою.

Щодо показників за наступною шкалою, то у групі керівного складу (адміністрації, деканатів, завідувачів кафедр) встановлено на достатньо високому рівні у межах $37,2 \pm 2,12$ б., $37,7 \pm 3,19$ б. і $37,6 \pm 4,11$ б. відповідно. Особливістю є те, що показник особистих досягнень у НПП знижений і дорівнює $26,9 \pm 3,96$ б. (при $p < 0,05$), й це свідчить про те, що суттєва частина НПП не зовсім задоволена своїми особистими досягненнями.

Стосовно задоволення рівнем свого

здоров'я, то найвищі показники за цією шкалою виявлено у представників деканатів $30,4 \pm 3,21$ б. ($p < 0,05$), адміністрації – $27,7 \pm 2,44$ б., завідувачів кафедр – $26,4 \pm 3,17$ б., а найнижчим цей показник виявився у НПП – $25,1 \pm 1,74$ б. ($p < 0,05$).

За результатами аналізу показників окремих сфер якості життя, найбільш рівномірними виявилися показники спілкування з близькими. Так, цей показник зафіксовано як найбільш виражений у НПП – $37,4 \pm 4,1$ б.; потім у завідувачів кафедр – $36,7 \pm 4,12$ б., адміністрації – $35,8 \pm 2,12$ б. і деканатів – $34,7 \pm 2,91$ б.

За показниками п'ятої шкали, ми аналізували у обстежуваних задоволеність рівнем підтримки, й нами встановлено, що проблем за рівнем підтримки немає у представників адміністрації. Водночас, на певний дискомфорт щодо підтримки вказує певна частина НПП, у яких цей показник зафіксовано на рівні $23,6 \pm 2,13$ б. ($p < 0,05$). Високий рівень підтримки, але у межах дискомфорту, виявлено у фахівців деканатів – $26,6 \pm 2,13$ б. і завідувачів кафедр – $26,9 \pm 2,17$ б.

Рівень оптимізму не викликає сумнівів у представників адміністрації, який визначено у межах $37,9 \pm 4,12$ б. ($p < 0,05$), у фахівців деканатів – $30,9 \pm 3,19$ б. і завідувачів кафедр – $30,4 \pm 1,29$ б. Водночас знижений рівень оптимізму в НПП виявляється дискомфортом, що негативно впливає на особистий імідж, рівень надання освітніх послуг та іміджу ЗВО, й такі особи потребують психокорекції.

Щодо задоволеності рівнем напруженості в діяльності, то він найвищий у представників адміністрації $33,2 \pm 3,17$ б. та на $5,5$ б. нижчий у фахівців деканату – $27,7 \pm 3,91$ б. й завідувачів кафедр – $26,4 \pm 3,01$ б. (при $p < 0,05$). Найнижчий рівень задоволеності рівня напруженості встановлено у НПП $24,9 \pm 2,15$ б. (при $p < 0,05$).

З'ясовано, що за шкалою самоконтролю рівень задоволеності спостерігається на достатньо високому рівні у всіх категорій обстежуваних. Так, у фахівців адміністрації цей показник визначено на рівні

$35,1 \pm 3,17$ б., у представників деканату – на рівні $34,9 \pm 3,26$ б., у завідувачів кафедр – $33,8 \pm 3,92$ б. й у НПП – $29,7 \pm 2,85$ б., що виявилися істотно нижче, ніж у групі керівного складу (при $p < 0,05$), але теж у межах достатньо високих критеріальних значень.

Встановлено, що особливістю порівняльного аналізу результатів обстежуваних за опитувальником «Оцінка якості життя» є те, що у всіх категорій виявилися у зоні дискомфорту показники за рівнем сприйняття негативних емоцій (у межах $22,4$ б. – $26,4$ б.), але за умови високого рівня в обстежуваних самоконтролю, оптимізму, задоволеністю роботою, спілкування з близькими цей показник сфери життєдіяльності не значно впливає на інтегральний індекс якості життя особистості.

Отже, з'ясовано за аналізом результатів інтегрального індексу якості життя (ПЯЖ) обстежуваних, що у представників адміністрації він найвищий – $33,74 \pm 2,98$ б., (при $p < 0,05$), у фахівців деканату – $31,63 \pm 3,15$ б., у завідувачів кафедр – $30,66 \pm 3,13$ б. й НПП – $27,38 \pm 2,64$ б.

Таким чином, аналіз отриманих результатів обстежуваних за опитувальником «Оцінка якості життя» дає підстави стверджувати про високий рівень інтегрального індексу якості життя, який зумовили найвищі показники задоволеності за окремими сферами життєдіяльності обстежуваних: насамперед представників адміністрації, деканатів, завідувачів кафедр. Це підтверджується високими показниками задоволеності від роботи, особистими досягненнями, вираженим оптимізмом, спілкуванням з близькими людьми, рівнем напруженості та самоконтролю.

Встановлено, що за результатами порівняльного аналізу в НПП за окремими сферами життєдіяльності виявилися нижчі показники, ніж у групі керівного складу. Виявлено, що такі сфери життєдіяльності НПП, як сприйняття негативних емоцій, незадоволеність особистими досягненнями, рівень підтримки, оптимізму, проблеми зі здоров'ям викликають найбільший дискомфорт або незадоволеність. Водно-

час достатньо виражений самоконтроль й інші отримані показники характеризують обстежуваних як активних, оптимістичних, що сприяє позитивному іміджу обстежуваних і відповідає високій якості надання освітніх послуг, що зумовлює позитивний імідж ЗВО.

Крім визначеного інтегрального індексу якості життя за результатами обстеження опитувальника «Оцінка якості життя», соціальну сферу обстежуваних вивчили й за методикою «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі [9].

Методика дає змогу за самооцінкою оцінити переважаючий тип відношення до людей у взаємодії. За результатами порівняльного аналізу отриманих даних за методикою Т. Лірі встановлено, що за показником шкали авторитарності показники керівного складу обстежуваних знаходяться у межах середніх значень (9-12 б.). Так, найбільш виражена авторитарність виявилася у представників деканатів $12,5 \pm 1,06$ б., і на $2,1-1,99$ б. спостерігається нижчим цей показник у представників адміністрації й завідувачів кафедр, відповідно $10,4 \pm 1,12$ б. й $10,01 \pm 0,79$ б. (при $p < 0,05$). Особам з таким рівнем самооцінки притаманні: домінантність, енергійність, компетентність, лідерські якості, незалежність і здатність брати відповідальність на себе. У НПП цей показник суттєво нижчий $8,3 \pm 0,71$ б., це на $1,99-4,2$ б. менше, ніж у групі керівного складу (при $p < 0,05$). Такий результат за шкалою авторитарності свідчить про вираженість таких особистісних характеристик у взаємодії з іншими, як достатньо впевненої в собі людини, достатньо наполегливої, але не обов'язково з лідерськими якостями.

За другою шкалою, яка відображає ставлення до оточуючих як егоїстичних (упевнених у собі, самовпевнених), визначено, що найвищий рівень самовпевненості – у представників деканатів $11,9 \pm 0,81$ б., далі – представники адміністрації $11,1 \pm 1,07$ б., завідувачі кафедр – $11,0 \pm 0,5$ б. й НПП $10,4 \pm 0,69$ б. (при $p < 0,05$). Усім обстежуваним більшою чи меншою мірою за цією шкалою притаманні такі особли-

вості, як: упевненість, самовпевненість, незалежність, орієнтованість на себе й, у крайніх випадках, виражена схильність до суперництва.

За третьою шкалою агресивності ми визначили рівень вимогливості – жорсткості. Встановлено, що за цією шкалою у представників групи керівного складу спостерігаються показники у межах середніх критеріальних значень ($\square=9-12$ б.). Фактично з'ясовано, що показник у групі адміністрації дорівнює $10,8 \pm 1,11$ б., деканатів – $10,6 \pm 0,96$ б. й у завідувачів кафедр – $10,1 \pm 0,73$ б. Це характеризує цю категорію обстежуваних як вимогливих, суворих і відвертих в оцінці інших, критичних, нетерпимих до помилок.

При цьому, у НПП показник агресивності виражений суттєво менше $7,2 \pm 0,32$ б., ніж у групі керівного складу (при $p < 0,05$). Це характеризує НПП як наполегливих, енергійних і, можливо, настирливих та впертих.

Показники четвертої шкали «підозрілості» дають змогу оцінити в обстежуваних вираженість скептицизму, впертості, негативізму. Найбільше значення цього показника зафіксовано у НПП – $8,6 \pm 0,2$ б., що може характеризувати певну категорію цієї групи обстежуваних як недовірливих, підозрілих, ревних та образливих, злопам'ятних і таких, які схильні до скарг, що потребує психологічної корекції. У представників керівного складу за шкалою «підозрілості» зафіксовано достатньо рівномірні низького рівня значення у межах 0-8 б., (фактично у представників адміністрації – $6,1 \pm 0,27$ б., представників деканатів – $6,7 \pm 0,25$ б., завідувачів кафедр – $6,4 \pm 0,21$ б.

Такі результати характеризують обстежуваних як критичних по відношенню до багатьох соціальних явищ і оточуючих людей, але без негативізму, образ чи злопам'ятності.

За аналізом результатів п'ятої шкали «підлеглості» визначили рівень поступливості чи пасивного підкорення. Особливість отриманих даних за цією шкалою полягає у тому, що у групі керівного складу

результати зафіксовано на рівні $8,1 \pm 0,42$ б. у представників адміністрації; $8,3 \pm 0,37$ б. – у представників деканату; $8,2 \pm 0,3$ б. – у завідувачів кафедр. Отже, виявлено показники у цих групах на межі середніх і низьких значень. Це характеризує таких осіб як поступливих і таких, що, за певних умов аргументації, можуть адекватно сприйняти критику. При цьому, у НПП цей показник на $1,0$ - $1,2$ б. виявився нижчим, ніж у групі керівного складу при $p < 0,05$. Це свідчить, що у певної частини НПП може виявлятися пасивне підкорення, надмірна скромність, прихованість власної думки, але вони чесно виконують свої обов'язки.

Показники шостої шкали «залежності» дають змогу оцінити довірливість, слухняність, залежність. У групі керівного складу показники за цією шкалою визначено на таких рівнях, зокрема: у представників адміністрації $7,9 \pm 0,26$ б., деканатів – $7,8 \pm 0,3$ б., у завідувачів кафедр $7,6 \pm 0,42$ б. Це означає, що обстежуваним з таким рівнем оцінок притаманна повага до інших, вдячність, прагнення до позитивної взаємодії з оточуючими.

Водночас у НПП цей показник на $1,8$ - 2 б. вищий, ніж у групі керівного складу. Це дає підстави характеризувати певну категорію НПП як залежних і таких, які не вміють чинити опір та чекають допомоги і порад, що потребує психокорекційної роботи.

Аналіз показників за сьомою шкалою «дружелюбність» (доброзичливість) дає змогу оцінити надмірний конформізм і добросердечність.

Встановлено, що у групі керівного складу цей показник спостерігається у межах 0 - 8 б. Фактично зафіксовано у представників адміністрації – $7,1 \pm 0,29$ б., деканатів – $7,0 \pm 0,37$ б., завідувачів кафедр – $7,7 \pm 0,35$ б. Це характеризує обстежуваних як схильних до співпраці, гнучкості та компромісів при розв'язанні виробничих проблем і конфліктів, свідомо комфортних, які притримуються норм та правил доброзичливості у стосунках з людьми, ініціативних, ентузіастів у досягненні мети.

При цьому, у НПП рівень оцінки за шкалою доброти становить $9,8 \pm 0,42$ б., у порівнянні з показником групи керівного складу на $2,1$ - $2,8$ б. більше (при $p < 0,05$). Це дає підстави характеризувати НПП як доброзичливих і люб'язних з усіма, орієнтованих на соціальне схвалення, прагнення бути добрим для всіх, часто без урахування ситуації, емоційно лабільних, добре розвинутих механізмів психологічного захисту, таких як витіснення і придушення.

Восьма шкала «альтруїзму» дає можливість оцінити безкорисливість – жертвність. У всіх обстежуваних встановлено показники на рівні $7,6$ - $8,1$ б. Так, у представників адміністрації показник за шкалою альтруїзму визначено на рівні $7,9 \pm 0,45$ б., у представників деканатів – $7,6 \pm 0,34$ б., у завідувачів кафедр – $7,8 \pm 0,39$ б. й у НПП – $8,1 \pm 0,31$ б. Такі оцінки дають підстави характеризувати обстежуваних як відповідальних у взаєминах з людьми, емпатійних, як таких, що вміють підбадьорити й пробачити.

Висновки

Встановлено детермінанти соціальної сфери, які суттєво впливають на якість надання освітніх послуг та імідж фахівців і загалом закладу вищої освіти. Доведено, що високий рівень задоволеності якістю життя за самооцінкою обстежуваних зумовили позитивні й високі показники, що характерні для всіх досліджуваних стосовно роботи, особистих досягнень, спілкування з близькими людьми, вираженого оптимізму й самоконтролю. Крім того, встановлено позитивні детермінанти щодо задоволення якістю життя у більшості обстежуваних, таких як: здатність брати на себе відповідальність, упевненість у собі, спрямованість на позитивну взаємодію, що зумовлюють позитивний імідж працівників ЗВО.

Перспектива подальшого дослідження полягають у тому, що отримані результати можна покласти в основу в подальшому більш детальному дослідженні іміджу закладу вищої освіти, а також використовувати під час створення соціальної реклами іміджу університету.

Література

1. Беккер Е., Бурделова Т., Юданова А. Бренд и экономическая устойчивость вуза / Е. Беккер. – М.: КноРус, 2012. – 560 с.
2. Горбенко Н. В. Особливості формування іміджу сучасного університету / Н. В. Горбенко // Освітнологічний дискурс. – 2014. – № 1 (5). – С. 36-45.
3. Даниленко Л. В. Все про імідж: від підходів до рекомендацій / Л. Даниленко // Маркетинг і маркетингові дослідження. – № 4. – 2007. – 250 с.
4. Капустеринська Т. До проблеми формування динамічного лідера – керівник сучасного освітнього закладу / Т. Капустеринська // Імідж сучасного педагога. – 2004. – №10. – С. 5–8.
5. Карамушка Л. М. Мотивація підприємницької діяльності: Монографія / Л. М. Карамушка, Н. Ю. Худякова. – К.- Л.: Сполом, 2011. – 208 с.
6. Карамушка Л. М. Психологічні детермінанти розвитку організаційної культури: Монографія / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко та ін.; за ред. Л. М. Карамушки. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 288 с.
7. Карпенко Ю. М. Імідж вищого навчального закладу: основні складові та проблеми формування / Ю. М. Карпенко, Н. Л. Карпенко // Науковий вісник Полісся. – 2015. – №1(1). – С. 118-124.
8. Корольчук М. С. Теорія і практика професійного відбору / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 536 с.
9. Корольчук М. С. Психодіагностика / М. С. Корольчук, В. І. Осьодло. – К. : Ніка-Центр, 2014. – 400 с.
10. Корольчук М. С. Психологія реклами: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Зазимко, М. С. Корольчук, В. М. Корольчук та ін. – К.: Київський нац. торг.- екон. ун-т, 2016. – 384 с.
11. Кубко В. П. Передумови та особливості формування моделі іміджу вищого навчального закладу / В. П. Кубко // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 103. – С. 283-286.
12. Максименко С. Д. Підприємництво: психологічні, організаційні та економічні аспекти: навч. посібник / С. Д. Максименко, А. А. Мазаракі, Л. П. Кулаковська, Т. Ю. Кулаковський. – К. : КНТЕУ, 2012. – 720 с.
13. Маценко В. Технологія іміджу / В. Маценко. – К. : Главник, 2005. – 96 с.
14. Пелешишин А. М. Захист інформаційного образу ВНЗ від цілеспрямованих дій у соціальних середовищах Інтернету / А. М. Пелешишин, Р. О. Корж, У. Б. Ярکا // Захист інформації. – 2012. – Т.14. – № 3 (56). – С. 87–93.
15. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАМ–М», 2001. – 672 с.
16. Стрельников В. Педагогічна культура – основи іміджу сучасного педагога / В. Стрельников // Імідж сучасного педагога. – 2006. – №8. – С. 6–8.

Р.П. Шевченко
кандидат психологических наук, доцент,
заведующая кафедрой практической психологии
Одесского национального морского университета

Реактивная и личностная тревожность у студентов специальностей морского и речного транспорта

В статье на основе анализа научной литературы, проведенных бесед, эмпирического исследования с помощью методики «Шкала реактивной и личностной тревоги Спилбергера-Ханина» проанализированы особенности психоэмоционального состояния студентов специальности морского и речного транспорта, в частности состояние реактивной и личностной тревоги.

Изучен вопрос объективности существующей базы формирования повышенной реактивной и личностной тревоги в выделенной диагностической категории в силу особенностей данной работы, связанной с длительным пребыванием в рейсе. Это в свою очередь накладывает значимые нагрузки на психофизиологическое состояние человека. Вахтовый метод работы, пребывание в помещениях с повышенным уровнем шума, загрязненным воздухом, изменение климатических зон – факторы, влияющие на психофизиологическое состояние моряка.

В ходе реализации цели исследования – изучить состояние реактивной и личностной тревоги у студентов специальности морского и речного транспорта, прошедших плавпрактику – были использованы методы: наблюдение, беседа с испытуемыми, методика «Шкала реактивной и личностной тревожности Спилбергера-Ханина». Исследование было проведено на базе Одесского национального морского университета, в нем приняли участие 50 студентов, прошедших плавпрактику, проводивших в море не менее 3 месяцев. Исследование было проведено при информационном согласии со стороны обследованных, с соблюдением норм этики и биоэтики.

Анализ полученных данных свидетельствует о том, что показатели личностной тревоги по сравнению с показателями ситуативной тревоги у студентов после длительного рейса достоверно отличаются в уровнях «умеренная тревога» и «выраженный уровень тревоги» ($p < 0,05$).

Проведенное исследование состояния реактивной и личностной тревоги у студентов специальности речного и морского транспорта свидетельствует о достоверном наличии определенного спектра свойств: периоды пониженного настроения, раздражительности, тенденция чаще расстраиваться по незначительным поводам, чем раньше. Высказывания о желании быть такими же счастливыми, как большинство окружающих. Склонность длительно переживать неприятности, возврата к переживаниям уже прожитого, без возможности изменить что-либо по объективным причинам. Наличие периодов снижения работоспособности. Выявленные характеристики сигнализируют о наличии снижения адаптационных возможностей у студентов, необходимости проведения дополнительных исследований психоэмоциональной сферы моряков.

Ключевые слова: реактивная тревога, личностная тревога, нарушения адаптации, студенты морских специальностей.

Р.П. Шевченко
кандидат психологічних наук, доцент,
завідуюча кафедрою практичної психології
Одеського національного морського університету

Реактивна і особистісна тривожність у студентів спеціальностей морського і річкового транспорту

У статті на основі аналізу наукової літератури, проведених бесід, емпіричного дослідження за допомогою методики «Шкала реактивної і особистісної тривоги Спілбергера-Ханіна» проаналізовано особливості психоемоційного стану студентів спеціальностей морського і річкового транспорту, зокрема стан реактивної і особистісної тривоги.

Вивчено питання об'єктивно існуючої бази формування підвищеної реактивної і особистісної тривоги у виділеній діагностичній категорії в силу особливостей даної роботи, пов'язаної з тривалим перебуванням у рейсі. Це в свою чергу накладає значуще навантаження на психофізіологічний стан людини. Вахтовий метод роботи, перебування в приміщеннях з підвищеним рівнем шуму, забрудненим повітрям, зміна кліматичних зон – фактори, що впливають на психофізіологічний стан моряка.

У ході реалізації мети дослідження – вивчити стан реактивної та особистісної тривоги у студентів спеціальностей морського і річкового транспорту, що пройшли плавпрактику – були використані методи: спостереження, бесіда з випробуваними, методика «Шкала реактивної і особистісної тривожності Спілбергера-Ханіна». Дослідження було проведено на базі Одеського національного морського університету, взяли участь 50 студентів, які пройшли плавпрактику, провели в морі не менше 3 місяців. Дослідження було проведено за інформаційної згоди з боку обстежених, з дотриманням норм етики та біоетики.

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що показники особистісної тривоги в порівнянні з показниками ситуативної тривоги у студентів після тривалого рейсу достовірно відрізняються в рівнях «помірна тривога» і «висока тривога» ($p < 0,05$).

Проведене дослідження стану реактивної та особистісної тривоги у студентів спеціальностей річкового і морського транспорту свідчить про достовірну наявність певного спектру властивостей: періоди зниженого настрою, дратівливості, тенденція частіше засмучуватися з незначних приводів, ніж раніше. Висловлювання про бажання бути такими ж щасливими, як більшість оточуючих. Схильність тривало переживати неприємності, повернення і переживання вже прожитого, без можливості змінити що-небудь з об'єктивних причин. Наявність періодів зниження працездатності. Виявлені характеристики сигналізують про наявність зниження адаптаційних можливостей у студентів, необхідності проведення додаткових досліджень психоемоційної сфери моряків.

Ключові слова: реактивна тривога, особистісна тривога, порушення адаптації, студенти морських спеціальностей.

R. Shevchenko

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor.
Odessa National Maritime University,
head of the department “Practical Psychology”

Reactive and personal anxiety among students of sea and river transport specialties

The article analyzes the features of the psycho-emotional state of students of the of sea and river transport specialties, in particular, the state of reactive and personal anxiety based on the analysis of scientific literature, interviews, empirical research using the Spielberger-Khanin Scale of Reactive and Personal Anxiety.

The question of the objectively existing base of the formation of increased reactive and personal anxiety in the selected diagnostic category due to the specificities of this occupation, associated with an extended naval voyage. This in turn imposes a significant load on the psycho-physiological state of a person. Shift method of work, being in spaces with high noise levels of noise, polluted air, frequent change of climatic zones are factors affecting the psycho-physiological state of a sea worker.

During the realization of the research goals – to study the state of reactive and personal anxiety among students of the sea and river transport specialties who underwent naval practice – the following methods were used: observation, conversation with subjects, the Spielberger-Hanin Scale of Reactive and Personal Anxiety. The study was conducted on the research basis of the Odessa National Maritime University, was attended by 50 students who have completed naval practice, who have spent at least 3 months at sea. The study was conducted with the informational consent of the surveyed, in compliance with the norms of ethics and bioethics.

Analysis of the data suggests that the indicators of personal anxiety compared with the indicators of situational anxiety among students after a long trip are significantly different in the levels of “moderate anxiety” and “high anxiety” ($p < 0.05$).

A study of the state of reactive and personal anxiety among students specializing in river and sea transport indicates a verifiable presence of a certain range of properties: periods of low mood, irritability, a tendency to get upset more often on minor occasions than prior. Statements about the desire to be as lucky as the majority of others. The tendency to feel anxiety regarding experienced difficulties, to return and re-live past experiences, without the ability to change anything due to objective reasons. The presence of periods of decline in productivity. The found characteristics signal a reduction in the adaptive capacity of students in the diagnosed clinical circle, the need for additional research on the psycho-emotional sphere of seafarers.

Keywords: reactive anxiety, personal anxiety, adaptation disorders, students of marine specialties.

Постановка проблемы

В современных условиях рынка труда все больше возрастают требования к работнику: его профессионализму, коммуникабельности, умению адаптироваться в новых для себя условиях. Все это накладывает значимую нагрузку на психофизиологическое состояние человека. В особенно сложных условиях работы оказываются представители профессий, чей ежедневный труд происходит в экстремаль-

ных условиях. Вахтенный метод работы, пребывание в помещениях с повышенным уровнем шума, загрязненным воздухом, частая смена климатических зон – факторы, влияющие на психофизиологическое состояние моряка.

Анализ последних исследований и публикаций

Автор Криворотько А. С. (2013) указал, что в условиях постоянно воздействующих на здоровье и психоэмоциональное состоя-

ние моряка факторов необходимы исследования данной отрасли. Объективно возникают новые требования к медицинскому обеспечению моряков. Указал, что длительный отрыв от берега у представителей данной специальности может сопровождаться определенным спектром эмоционального напряжения, вызванного в том числе переживанием чувства одиночества, что накладывает определенную напряженность в ходе адаптационного процесса [1].

Исследователи Л. Н. Галанкин, В. В. Бузов (2014) так же указали необходимость оказания медицинской помощи представителям плавательных специальностей в условиях рейса. Научный интерес вызывает предложенный авторами альтернативный способ оказания медицинских услуг на судне, не имеющем в экипаже врача – теоретическая модель комплекса новых технических мер по организации профессионального образования для ускоренного внедрения морской телемедицины. Этот комплекс, по мнению авторов, обеспечит морякам во время морского рейса квалифицированную врачебную помощь на судне [2].

Зайцев В. И. (2014) на базе проведенного анализа литературных источников, в которых изучены условия труда на флоте, выделил основные группы факторов, которые обуславливают неблагоприятные условия труда плавсостава. В исследовании автор анализирует условия труда. Особый научный интерес вызывает предположение о возможной связи приведенных факторов технической и социальной среды с профессиональной и производственно обусловленной заболеваемостью моряков [3].

Исследователи Б. В. Панов, С. В. Балабан, С. Г. Чебан (2013) проанализировали распространённость конкретных нозологических форм в зависимости от стажа работы и возраста моряков. Наибольшее количество патологии сердечнососудистой системы, что традиционно трактуется как прямая связь с эмоциональной сферой субъекта, наблюдалось у лиц командного и рядового составов машинной группы,

так же авторы отметили выраженность данных показателей у моряков палубного состава [4].

Авторы Т. Н. Рымина, Е. В. Пятых (2014) в результате проведенного исследования воздействия факторов производственной среды на представителей морских специальностей в условиях рейса выявили, что целый комплекс факторов судовой среды оказывает влияние на состояние здоровья моряков, вызывая ответную реакцию в виде стресса [5].

Комплексное исследование, представленное авторами О. П. Ломовым, И. М. Ахметзяновым, М. О. Соколовым (2014), посвящено гигиеническому анализу физических факторов обитаемости кораблей. Особый интерес представляют предложенные авторами организационно-методические подходы к количественному определению степени профессионального риска нарушения здоровья плавсостава [6].

В исследовании В. И. Решняк, А. Г. Щурова, О. В. Витязева (2014) рассмотрены причины развития десинхроноза работников флота, так же связанные с нарушением согласования внешних и внутренних биологических ритмов, физиологические и социальные нарушения жизнедеятельности организма человека. Авторы предложили меры предупреждения дезадаптационных расстройств во время длительных рейсов [7].

А. Н. Ишеков, И. Г. Мосягин (2013) выделили как один из факторов психобиологического состояния моряка во время длительных рейсов – устойчивость к укачиванию в море. По предоставленным данным изучения на основе стабилотрии в динамике арктического рейса, исследователи провели сравнительный анализ состояния между членами состава экспедиции и экипажа научно-исследовательского судна, обнаружили возможности адаптации исследованных групп [8].

Д. Е. Транковский (2013) исследовал воздействие неблагоприятной санитарно-эпидемиологической обстановки на морских и рыбопромысловых судах, неблагоприятное воздействие на состояние здоровья моряка производственных факторов,

обусловленных конструктивными особенностями транспортного средства [9].

Не решенные ранее части общей проблемы

Вышеизложенное подтверждает наличие научного, производственного, социально-психологического аспектов в проблеме психоэмоционального состояния представителей морских профессий. Важной составляющей декларируемого вопроса является состояния реактивной и личностной тревоги у моряка. Особый интерес представляет состояние реактивной и личностной тревоги у студентов специальности морского и речного транспорта, прошедших, согласно учебного плана специальности, плавпрактику.

Исследование проведено согласно теме госбюджетной научно-исследовательской работы кафедры практической психологии Одесского национального морского университета «Стрессогенность в современном обществе» (протокол №4 от 14.11.2017 г.).

Формулирование целей статьи

Изучить состояние реактивной и личностной тревоги у студентов специальности морского и речного транспорта, прошедших плавпрактику.

Изложение основного материала исследования

В ходе работы были использованы следующие методы исследования: наблюдение, беседа с испытуемыми, методика «Шкала реактивной и личностной тревож-

ности Спилбергера-Ханина» [10].

Для изучения состояния реактивной и личностной тревоги после длительных плаваний была набрана группа испытуемых из числа студентов 4 курса Одесского национального морского университета. Всего в исследовании приняло участие 50 студентов, прошедших плавпрактику, проводивших в море не менее 3 месяцев. Исследование было проведено при информационном согласии со стороны обследованных с соблюдением норм этики и биоэтики. Результаты отражены в таблице 1.

Анализ данных, отраженных в таблице, свидетельствует о том, что показатели личностной тревоги по сравнению с показателями ситуативной тревоги у студентов после длительного рейса достоверно отличаются в уровнях «умеренная тревога» и «высокая тревога» ($p < 0,05$).

Обнаруженная тенденция свидетельствует о наличии в состоянии студентов характеризуемой группы достаточно нечастых состояний приподнятого настроения. В своих взглядах на происходящее они проявляют чувство раздражительности. Характеризую свое эмоциональное состояние, они отмечают, что часто расстраиваются.

Оценивая свою удачливость в жизненных ситуациях, они отмечают, что хотели бы быть такими же удачливыми, как большинство людей, окружающих их.

Оценивая собственное состояние реактивной и личностной тревоги, студенты выделенного диагностического круга

Таблица 1

Распределение групп студентов специальности морского и речного транспорта с реактивной и личностной тревожностью

Синдромы	Показатели СТ		Показатели ЛТ		критерий ϕ
	Абс. число	%	Абс. число	%	
Низкая (до 30 б.)	17	34	18	36	0.21
Умеренная (31-44 б.)	21	42	12	24	*1.93
Высокая (45 б. и более)	12	24	20	40	*1.72
итого	50	100	50	100	-

Примечание: * - разница показателей группы исследования «Показатели СТ» от показателей группы исследования «Показатели ЛТ» по критерию ϕ – угловое преобразование Фишера достоверно ($p < 0,05$)

отметили, что часто сильно переживают происходящие с ними неприятности и долгое время не могут забыть о том, что произошло. Склонность к возврату и переживанию уже прожитого, без возможности изменить что-либо по объективным причинам, ограничивают адаптационные возможности субъектов данной категории.

Оценивая свою работоспособность, студенты из числа опрошенных отмечают, что бывают периоды, когда они не чувствуют прилив сил и желание работать. Состояние обусловлено, по нашим наблюдениям, в том числе вынужденным пребыванием на ограниченном пространстве, отсутствием возможности смены внешних раздражителей, как следствие, переживание снижения работоспособности.

Исследованные отметили, что часто принимают происходящее «близко к сердцу», склонны переживать по незначительным причинам. Отметили, что часто испытывают чувство беспокойства из-за размышлений о планируемых, предстоящих делах и заботах.

Литература

1. Криворотько А. С. Психологические особенности переживания одиночества моряками дальнего плавания / А. С. Криворотько // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2013. – № 3 (54). – С. 71-75.
2. Галанкин Л. Н. Инновационное развитие медицинского обеспечения на морском судне / Л. Н. Галанкин, В. В. Буров // Вестник Государственного университета морского и речного флота им. адмирала С. О. Макарова. – 2014. – № 2 (24). – С. 9-16.
3. Зайцев В. И. Некоторые теоретические и практические аспекты изучения условий труда на флоте / В. И. Зайцев, С. А. Виноградов // Здоровье населения и среда обитания. – 2014. – № 2 (251). – С. 13-15.
4. Панов Б. В. Состояние здоровья моряков по результатам предварительных и периодических медицинских осмотров. Сообщение второе: показатели заболеваемости моряков возрастных и стажевых групп / Б. В. Панов, С. В. Балабан, С. Г. Чебан и др. // Актуальные проблемы транспортной медицины. – 2013. – № 4 (34). – С. 47-56.
5. Рымина Т. Н. Особенности воздействия стресса на работников плавсостава в условиях работы на море / Т. Н. Рымина, Е. В. Пятыхова // Здоровье. Медицинская экология. Наука. – 2014. – № 4 (58). – С. 103-105.
6. Ломов О. П. Физические факторы обитаемости кораблей и судов / О. П. Ломов, И. М. Ахметзянов, М. О. Соколов и др. – СПб., 2014. – 560 с.
7. Решняк В. И. Профессиональная деятельность работников флота в условиях хронофизиологической адаптации / В. И. Решняк, А. Г. Щуров, О. В. Витязева // Вестник Государственного университета морского и речного флота им. адмирала С. О. Макарова. – 2014. – № 6 (28). – С. 20-24.
8. Ишеков А. Н. Показатели стабилотрии в динамике арктического рейса / А. Н. Ишеков, И. Г. Мосягин // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 4 (41). – С. 355-358.
9. Транковский Д. Е. Условия труда и профессиональная заболеваемость работников транспорта в Приморском крае / Д. Е. Транковский // Здоровье. Медицинская экология. Наука. – 2013. – № 4 (58). – С. 111-113.
10. Психологические тесты для профессионалов / авт. сост. Н. Ф. Гребень. – Минск: Соврем. шк., 2007. – 496 с.

Выводы

Таким образом, проведенное исследование состояния реактивной и личностной тревоги у студентов специальности речного и морского транспорта свидетельствует о достоверном наличии определенного спектра свойств: периоды сниженного настроения, раздражительности, тенденция чаще расстраиваться по незначительным поводам, чем ранее. Высказывания о желании быть такими же удачливыми, как большинство окружающих. Склонность длительно переживать произошедшие неприятности, к возврату и переживанию уже прожитого, без возможности изменить что-либо по объективным причинам. Наличие периодов снижения работоспособности. Обнаруженные характеристики сигнализируют о наличии снижения адаптационных возможностей студентов диагностируемого клинического круга, необходимости проведения дополнительных исследований психоэмоциональной сферы моряков.

УДК 159.9

О.М. Васильченко

*доктор психологічних наук, доцент,
Університет «КРОК»*

К.О. Даренська

*здобувач вищої освіти за ступенем «магістр»,
Університет «КРОК»*

Л.І. Паращенко

*доктор наук з державного управління, доцент,
Університет «КРОК»*

Особенности психологической программы з формування психофізіологічної готовності дитини до школи

У статті обґрунтовано актуальність даної програми як діагностичного та корекційного вирішення психологічних проблем у контексті адаптації дітей до навчання у школі. Надані сучасні практичні вправи для тренінгу та рекомендації батькам і вчителям щодо вирішення даної проблематики.

Ключові слова: адаптація, психофізичний розвиток, психологічний супровід, діагностика, корекція.

О.Н. Васильченко

*доктор психологических наук, доцент,
Университет «КРОК»*

К.А. Даренская

*соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет «КРОК»*

Л.И. Паращенко

*доктор наук по государственному управлению, доцент,
Университет «КРОК»*

Особенности психологической программы формирования психофизиологической готовности детей к школе

В статье обоснована актуальность данной программы как диагностического и коррекционного решения психологических проблем в контексте адаптации детей к обучению в школе. Предоставлены современные практические упражнения для тренинга и рекомендации родителям и учителям по решению данной проблематики.

Ключевые слова: адаптация, психофизическое развитие, психологическое сопровождение, диагностика, коррекция.

O. Vasilchenko

*Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
KROK University*

K. Darenska

*Master of Psychology,
KROK University*

L. Paraschenko

*Doctor of Sciences from state administration, Associate Professor,
KROK University*

Peculiarities of the psychological program for the formation of psychophysiological readiness of a child for school

This article provides the topicality of the given program as a diagnostic and correctional solution of psychological problems in the context of children adaptation to studying at school. It gives contemporary practical training exercises and recommendations for parents and teachers for the solution of the given problem.

Key words: *adaptation, psychophysiological development, psychological accompaniment, diagnostics, correction.*

Постановка проблеми

Психологічна готовність дитини до навчання у школі – предмет постійної уваги психологів. Від успішного розв'язання цієї проблеми залежить адаптація дитини до шкільного життя, оволодіння нею навчальною діяльністю та формування всебічно розвиненої особистості.

Сьогодні діти мають вступати у «Нову українську школу» (далі – НУШ). Ключовим моментом у НУШ є переорієнтація від знань до компетентностей і навичок. Це означає не надавати дітям безліч різноманітної інформації, а навчити, де цю інформацію можна відшукати та як правильно користуватися нею у повсякденному житті [5].

Проведення тестувань, вступних випробувань, співбесід, інших заходів, що мають на меті встановлення відповідності рівня підготовки дитини до школи, в Україні не допускається. Згідно з концепцією Нової української школи більше не буде класів початкової школи з поглибленим вивченням окремих предметів. Діти не повинні спеціально готуватися до школи, а

мають отримувати знання вже в школі на уроках. І головне: більше не буде стресових ситуацій та суб'єктивних випробувань для шестирічних дітей під час вступу до першого класу, не буде перевірок на швидкість читання, розуміння прочитаного; розв'язання задач на логічне мислення; перевірки знань з іноземної мови тощо. Натомість потрібно створити умови, аби протягом 12 років учневі було цікаво, а не страшно [5].

Сутність представленої програми – психологічний супровід дорослого поруч із дитиною, який сприяє пошуку прихованих ресурсів розвитку дитини, опорі на власні можливості дитини, розкриття потенціалу дитини, розвиток компетентності як базової характеристики особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Концептуальні положення праць учених-фізіологів, психологів, педагогів, таких як І. Булах, Н. Гуткіна, В. Клименко стосовно психофізичного розвитку дошкільнят, доробки вчених Л. Виготського,

Л. Божович, О. Запорожця, О. Леонтьева, які зробили значний внесок у розробку психологічної концепції готовності дітей до школи.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Сьогодні всі наявні у психологічній практиці діагностичні комплекси можна поділити на три групи: до першої віднесені програми, які мають чіткі концептуально оформлені діагностичні методи; до другої групи віднесено низку посібників, що містять простий набір найрізноманітніших тестів і методик; до третьої групи віднесено діагностичні програми, орієнтовані не тільки на нефахівців у сфері психодіагностики, а зокрема, на батьків, фактично передаючи їм у руки професійний психологічний інструментарій [4, с. 234].

Аналіз наукової літератури показав, що хоч представлено чисельні адаптаційні методики, відчувається брак практичних програм, спрямованих на формування психофізіологічної готовності дитини до школи. Можемо констатувати відсутність сучасних авторських програм з цієї проблеми у науковому просторі.

Формулювання цілей статті

Цілі статті – надати сучасну програму з практичними вправами з означеної проблематики, яка сприяє формуванню психофізіологічної готовності дитини до школи.

Виклад основного матеріалу

Перший клас школи вважається адаптаційним періодом дитини. Під час будь-якого адаптаційного процесу для дитини важливим є ресурс, підтримка і авторитет «ведення», адже дитина дуже чутлива та уважна до того, хто стає для неї опорою.

Контроль за адаптацією першокласників проходить завдяки відвідуванню уроків та занять, спостереженню за дітьми під час прогулянок, спілкуванню, психодіагностичним обстеженням.

Якщо позиція школяра з приходом до школи не формується або формується не достатньо і залишається нестійкою, то через різні обставини дитина легко втра-

чає інтерес до навчання і школи загалом, а формуванням її особистості керує інше середовище, часто не завжди сприятливе.

Забезпечення психологічного супроводу майбутнього першокласника є важливою складовою як педагогічного процесу в початковій школі, так і реалізації цілей і завдань, передбачених державним стандартом дошкільної та початкової освіти.

Під психологічним супроводом педагогічного процесу ми будемо розуміти комплекс заходів, які спрямовано на забезпечення такого перебігу педагогічного процесу, коли цілі й завдання збігаються з потребами і потенційними можливостями учасників, а умови відповідають їх індивідуальним та психофізіологічним особливостям. Результатом психологічного супроводу педагогічного процесу є створення клімату захищеності й комфорту, толерантні взаємини між усіма учасниками педагогічного процесу, зростання особистісної сили «Я» кожного учасника, оптимальна адаптація до умов педагогічного процесу, актуалізація і реалізація потенційних можливостей та творче ставлення до власної життєдіяльності.

Основні характеристики психічно здорової особистості: прийняття себе, своїх позитивних якостей і недоліків; пізнання власної цінності й унікальності, своїх здібностей і можливостей; прийняття інших людей, пізнання цінності та неповторності кожної людини; добре розвинена рефлексія, вміння розпізнавати свої емоційні стани, мотиви поведінки; стресостійкість, уміння знаходити власні ресурси в скрутному становищі.

Усе це потрібно враховувати під час організації освітнього процесу дітей шестирічного віку незалежно від того, де він здійснюється – у підготовчих групах дошкільних навчальних закладів чи в початковій школі.

Психологічний супровід адаптаційного періоду дошкільнят до навчання в школі включає у себе розробку сучасної програми розвитку психофізіологічної готовності дитини.

Апробація дослідження розвитку пси-

хофізіологічної готовності дошкільнят до навчання проходила на базі дошкільного навчального закладу №767 м. Києва.

На першому етапі було досліджено психофізіологічну готовність дошкільнят до навчання у першому класі школи. У дослідженні взяло участь 50 дітей (хлопчики 49 %, дівчатка 51 %) старших груп «Зірочка» та «Дзвоник».

Методики дослідження: орієнтовний тест шкільної зрілості А. Керна та Й-расека; тестові завдання для визначення провідної руки; тест Озерецького «Кулак – ребро – долоня»; тест «Лаконічне запам'ятовування 10 слів» (оцінювання короточасної слухової пам'яті) А. Лурія; методика вивчення навчального мотиву М. Гінзбурга.

У 18% дітей виявлено високий рівень шкільної зрілості, вищий за середній рівень виявлений у 32% дошкільнят, середній рівень готовності до школи виявлено у 12% дітей, нижчий за середній рівень виявлений у 10% дошкільнят та низький – 28% дітей (табл. 1).

Результати дослідження діагностики домінуючих мотивів навчання за методи-

кою М. Р. Гінзбурга представлено у таблиці 2.

Як видно з табл. 2, діти серед мотивів на перше місце обирали ігровий мотив, на другому місці у досліджуваних знаходився навчальний мотив, на третьому – соціальний, на останньому місці знаходився позиційний мотив.

Для більшості дошкільнят характерним є те, що ігровий мотив неадекватно перенесений у нову навчальну сферу, крім того частина дітей має сформований навчально-пізнавальний мотив, що сходить до пізнавальної потреби. На останньому місці знаходиться позиційний мотив, пов'язаний із прагненням зайняти нове положення у взаєминах із навколишніми. Відповідно до рівня прояву навчальної мотивації, ми виявили у 20 % дошкільнят дуже високий рівень, що вказує на перевагу навчальних мотивів, іноді – наявність соціальних мотивів; високий рівень – у 28 % дітей, що вказує на перевагу соціальних мотивів, присутність навчального та позиційного мотивів; нормальний рівень – 16 % дітей, що вказує на перевагу у дітей позиційних мотивів,

Таблиця 1

Рівні шкільної зрілості у дошкільнят

Загальний рівень готовності до навчання у школі	Відсоткова кількість
Високий	18,0
Вищий за середній	32,0
Середній	12,0
Нижчий за середній	10,0
Низький	28,0

Таблиця 2

Ранжування навчальних мотивів дошкільнят

Мотиви	Місце мотиву	Відсоткова кількість
Зовнішній	5	26,00
Навчальний	2	40,00
Ігровий	1	50,00
Позиційний	6	22,00
Соціальний	3	32,00
Спрямованість на оцінку	4	28,00

Таблиця 3

Рівні прояву короткочасної пам'яті у дошкільнят

Рівні прояву	Відсоткова кількість
Високий	34,00
Вищий за середній	10,00
Середній	40,00
Низький	16,00

присутність також соціального й оцінного мотивів; занижений рівень – у 14 % дітей, перевага оцінних мотивів, присутність позиційного та ігрового (зовнішнього) мотивів; дуже низький рівень – 22 % дітей, перевага ігрових або зовнішніх мотивів, присутність оцінного мотиву.

Результати оцінювання короткочасної слухової пам'яті у дошкільнят за тестом «Лаконічне запам'ятовування 10 слів» А. Лурія представлено у таблиці 3.

серед опитаних – 34 % мають високий рівень розвитку короткочасної пам'яті, 10 % дітей – вищий за середній рівень, 40 % дошкільнят мають середній рівень та 16 % дітей мають низький рівень розвитку короткочасної пам'яті.

Фізіологічну готовність до школи було визначено за допомогою переліку таких показників: дослідження провідної руки та аналіз рухових систем (премоторних відділів) дітей дошкільного віку. Виявлено 22 % ліворуких та 78 % праворуких дітей. Дошкільнята з провідною лівою рукою відрізняються за комплексом психофізіо-

логічних і деяких морфо-функціональних показників, що зумовлює необхідність урахування існуючих особливостей у процесі їхнього майбутнього навчання у школі.

Виявлено, що у більшості дошкільнят відтворення рухів знаходилося на високому та середньому рівнях, що вказує на те, що зорова пам'ять та розвиток рухових систем у дітей сформовані на достатньому рівні.

Задля виявлення значущих взаємозв'язків між фізіологічними та психологічними показниками готовності до школи у дошкільнят нами був застосований кореляційний аналіз з використанням коефіцієнту лінійної кореляції Пірсона. Результати статистичних розрахунків представлені нами в табл. 4.

Статистичний аналіз виявив тісний взаємозв'язок між фізіологічними та психологічними показниками дослідження дитини, що і є передумовою готовності до шкільного навчання, тобто ця система показників психічного та фізіологічного розвитку мають забезпечити успішність майбутнього навчання у школі.

Нами виявлено такі значущі взаємозв'язки між фізіологічними та психологічними показниками готовності до школи: виявлено прямий зв'язок між провідною рукою дошкільнят і зоровою пам'яттю на рівні 0,05 (,299*); існує зв'язок між відтворенням рухів дошкільнят та перевагою ігрового мотиву діяльності на рівні 0,01 (,492**); крім того, виявлено прямий зв'язок між показником відтворення рухів

Таблиця 4

Значущі взаємозв'язки між фізіологічними та психологічними показниками готовності до школи у дошкільнят

Показники	Ігровий мотив	Позиційний мотив	Соціальний мотив	Зорова пам'ять
Провідна рука	–		–	,299*
Відтворення рухів	,492**	–	,344**	,358**

Примітки:

** статистично достовірне розходження параметру ($p < 0,01$)

* статистично достовірне розходження параметру ($p < 0,05$)

і соціальним мотивом діяльності на рівні 0,01 (,344**); тісний зворотній зв'язок між показником відтворення рухів та рівнем розвитку зорової пам'яті на рівні 0,01 (,358**).

Аналіз психофізіологічних особливостей готовності вказує на те, що загалом у групі дошкільнята готові до відвідування школи. Проте, індивідуальний аналіз дозволив виділити групу дітей, які не готові відвідувати школу. Для таких дітей необхідно впроваджувати у практику психокорекційні тренінгові заняття для підвищення рівня психофізіологічної готовності до школи. Дошкільнята з низьким та нижчим за середній рівнем шкільної зрілості потребують цілеспрямованої роботи психолога й педагога. Такі діти були залучені до корекційної роботи за створеною нами програмою підвищення рівня готовності до школи.

Методологічні основи програми лежать у річищі гуманістичної теорії розвитку особистості (А. Маслоу, К. Роджерс, Л. А. Венгер, Л. І. Божович, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, Л. С. Виготський та ін.).

Програма сформована на основі досліджень І. Большакової [1], С. А. Гарячої [2], А. Заяць [3].

Метою програми було сприяння розвитку психофізіологічної готовності дитини до навчання в школі.

Завдання, реалізовані за допомогою програми:

1. Встановлення психоемоційного контакту та співпраця з дітьми.
2. Формування внутрішньої активності дітей.
3. Розвиток пам'яті дітей.
4. Загальний психічний розвиток дітей шести-семирічного віку.
5. Розвиток психофізіологічної готовності дітей до навчання в школі.
6. Закріплення отриманих у ході тренінгового навчання навичок.

Строки здійснення програми: ця програма розрахована на 7 ігрових занять, спрямованих на розвиток психофізіологічної готовності дітей шести-семирічного віку до навчання в школі.

Організація занять: зустрічі відбуваються 1 раз на тиждень, загальна кількість – 7 занять. Кількість дітей у групі – до 8 дошкільнят. Тривалість заняття – 30-40 хв.

Необхідні матеріали: ігрові вправи, спрямовані на розвиток психічного процесу пам'яті, методичне оснащення у вигляді наочного матеріалу. Кабінет психолога, спортивний зал або групова кімната, дитячі меблі, музичний супровід.

Очікуваний результат: підвищення рівня розвитку психофізіологічної готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі. Загальний психічний розвиток дітей.

Критерії ефективності програми. Для перевірки ефективності зазвичай використовується повторна діагностика за тими самими методиками. За результатами обстежень проводять порівняльний аналіз.

Обсяг програми:

Розвивальне заняття 1. Встановити контакт між психологом і групою дошкільнят, сприяти налагодженню позитивних стосунків між дітьми; виявити рівень загальної обізнаності майбутніх першокласників; формувати позитивну навчальну мотивацію, соціальну зрілість.

Розвивальне заняття 2. Закріпити контакт між психологом і групою дошкільнят, сприяти налагодженню позитивних стосунків між дітьми, формування позитивної навчальної мотивації.

Розвивальне заняття 3. Закріпити контакт між психологом і групою дошкільнят, сприяти розвитку уваги.

Розвивальне заняття 4. Сприяти розвитку пам'яті.

Розвивальне заняття 5. Сприяти розвитку комунікативних навичок.

Розвивальне заняття 6. Сприяти розвитку мислення дошкільнят.

Розвивальне заняття 7. Сприяти розвитку уяви дошкільнят.

На підставі проведеної програми отримано позитивний результат, який було виявлено за критеріями: зростаючий інтерес до виконання корекційно-розвивальних завдань для дитини; збільшення зацікавленості в спеціальних вправах на розви-

ток навчальних схильностей; підвищення рівня активності учасників занять, виявляється в бажанні співпраці; підвищення рівня зацікавленості в проведенні спільних справ дорослого і дитини.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Забезпечення психологічного супроводу майбутнього першокласника є важливою складовою як педагогічного процесу у початковій школі, так і реалізації цілей та завдань, передбачених державним стандартом дошкільної та початкової освіти. Основною метою психологічного супроводу є формування у першокласників характеристик психологічно здорової особистості, його сутність полягає у створенні оптимально-позитивної, комфортної і безпечної взаємодії між учасниками педагогічного процесу на основі: особистісно-орієнтованого підходу до розвитку пізнавального інтересу дітей; необхідної та достатньої вмотивованості учнів до навчальної діяльності; системи оцінювання, спрямованої на зосередженні, виявленні й підкресленні всього кращого, що є у кожної дитини у порівнянні з його власними

попередніми досягненнями (у динаміці розвитку); психологічно-грамотної підтримки і допомоги у разі невдач та ситуацій відсутності успіху; системи стимулювання й заохочення до процесу навчальної діяльності, спрямованої як на групу дітей, так і на кожну окрему дитину з урахуванням її індивідуальних особливостей.

Результати діагностичного обстеження готовності дошкільнят до навчання в школі показують, що програма роботи з дітьми дає позитивні результати, отже, програма корекційно-розвивальних занять з дошкільнятами, не готовими до шкільного навчання, є ефективною.

Дана програма сформувала в майбутніх учнях: певні знання, уміння, навички, які відповідають віковим та індивідуальним можливостям дитини; розвиток пізнавальних інтересів і мотивації до навчання (бажання вчитися); готовність до зміни соціальної позиції; психофізіологічний розвиток дитини, що забезпечує можливість навчання у школі; риси характеру, які забезпечать успішну життєдіяльність учня початкової школи; розвиток емоційної грамотності дитини, вміння самовиражатися у різних сферах життєдіяльності тощо.

Література

1. Большакова І. Проблеми готовності дитини до школи / І. Большакова // Початкова школа. – 2005. – № 5. – С. 9-11.
2. Гаряча С. А. Нові орієнтири початкової школи: Навчально-методичний посібник / С. А. Гаряча, Л. Н. Добровольська. – Вид. Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, 2012. – С. 140.
3. Заяць А. Програма профілактики дезадаптації дітей початкових класів: робота психолога щодо вміння дитини увійти в шкільний колектив, спілкуватися з іншими, знайти свою позицію / А. Заяць // Директор школи. – 2004. – С. 30-31.
4. Психологічні особливості готовності дітей шестирічного віку до навчання в школі. – Миколаїв, 2001. – С. 234.
5. <https://promum.com.ua/pro-ekt/vazhливо-ne-zabivati-dityam-golovu-informatsiyeyu-a-navchiti-de-tsyu-informatsiyu-mozhna-vidshukati-zastupnitsya-klichka-ganna-starostenko/>

Ю.Г. Ковровський
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Актуальні проблеми здійснення професійної кар'єри персоналом системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій

У статті розкрито особливості здійснення професійної кар'єри атестованим персоналом служби цивільного захисту. Проведено теоретичний аналіз основних груп чинників, що перешкоджають успішному просуванню по службі особового складу органів і підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Представлено емпіричні результати дослідження професійних деструкцій рятувальників.

Ключові слова: професійна кар'єра, служба цивільного захисту, система Державної служби України з надзвичайних ситуацій, рятувальник, синдром «професійного вигорання».

Ю.Г. Ковровский
кандидат психологических наук,
доцент кафедры психологии,
Университет экономики и права «КРОК»

Актуальные проблемы осуществления профессиональной карьеры персоналом системы Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям

В статье раскрыты особенности осуществления профессиональной карьеры аттестованным персоналом службы гражданской защиты. Проведен теоретический анализ основных групп факторов, которые препятствуют успешному продвижению по службе личного состава органов и подразделений Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям. Представлены эмпирические результаты исследования профессиональных деструкций спасателей.

Ключевые слова: профессиональная карьера, служба гражданской защиты, система Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям, спасатель, синдром «профессионального выгорания».

Yu. Kovrovskyi
*candidate of sciences (psychology),
 docent of the department of psychology
 "KROK" University*

Actual issues of making carrying a professional career of the staff of State Emergency Service of Ukraine

The article describes the peculiarities of the professional career by certified civil defense personnel, a theoretical analysis of the main groups of factors that impede the successful promotion of the personnel of State Emergency Service of Ukraine and the empirical results of a study of professional destruction of rescuers are presented.

Keywords: Professional Career, Civil Defense, Rescue service of State Emergency Service of Ukraine, emergency response worker, Syndrome of professional burnout.

Постановка проблеми

Протягом останніх років спостерігається швидка зміна соціально-економічної та воєнно-політичної ситуації в Україні, її нестабільність. У свою чергу це провокує збільшення впливу на життєдіяльність людини багатьох небезпечних чинників, що виникають унаслідок масштабних небезпечних подій різного характеру. В цих умовах особливої значущості набувають питання компетентності й професійної надійності керівного складу і фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією та здійсненням заходів з питань цивільного захисту, зокрема, персоналу рятувальних служб.

Окрім того, постійно зростаючі вимоги до професійної підготовки рятувальників, збільшення робочих навантажень, а також рівня відповідальності й складності виконуваних робіт призводять до збільшення навантажень на психічне здоров'я особистості рятувальника, зокрема виникнення різноманітних професійних деструкцій. Рятувальники відчують на собі особливо інтенсивний вплив «хелперської» професії, що згодом спричинює розвиток професійного вигорання.

Варто зазначити, що на сьогоднішній день у нашій державі спостерігається ще одна небезпечна тенденція, а саме: відчутна зміна структури ринку праці внаслідок стрімкого відтоку професійних

кадрів та молодих фахівців до інших країн світу.

Таким чином, враховуючи несприятливі демографічні та соціально-економічні умови, що склалися, з одного боку, й особливий характер професійної діяльності персоналу рятувальних служб – з іншого, особливої актуальності набувають дослідження проблем професійно-психологічного відбору, адаптації, розвитку та ефективності діяльності особового складу служби цивільного захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що проблеми професійної кар'єри та професійного розвитку досліджувалися як загалом (Е. Шейн, Є. Клімов, О. Бондарчук, І. Сингаївська [1; 4; 8] та ін.), так і в професіях типу «людина-людина», зокрема у сфері освіти (Л. Карамушка [7]), у правоохоронній сфері (І. Ващенко, О. Тімченко [2; 9] та ін.), серед військовослужбовців (О. Хайрулін [10]) й працівників органів та підрозділів цивільного захисту (А. Куфлієвський, С. Миронець [5; 6]).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Проблема професійної успішності осіб рядового і начальницького складу органів

та підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій достатньо широко висвітлена у працях вітчизняних учених, разом з тим, в українській психологічній науці практично відсутні дослідження чинників, які перешкоджають успішному здійсненню професійної кар'єри службовцями системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій, що пояснюється більшою закритістю системи державної служби порівняно з іншими соціальними сферами.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розкриття основних груп чинників, що перешкоджають успішному здійсненню професійної кар'єри особового складу органів і підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для визначення чинників, які мають негативний вплив на кар'єрне зростання рятувальників насамперед слід проаналізувати психологічні особливості їх професійної діяльності, враховуючи специфіку функціонування центрального органу виконавчої влади, що забезпечує державну політику в сфері цивільного захисту, а саме Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС України).

Метою створення і діяльності ДСНС України є захист населення й територій від надзвичайних ситуацій природного, техногенного, соціального та воєнного характеру. Основними завданнями ДСНС України є реалізація державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб і гідрометеорологічної діяльності, а також здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням та виконанням вимог законодавства у сфері цивільного захисту, по-

жежної й техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб. Слід також зазначити, що протягом останніх років ДСНС України була неодноразово реформована, а пріоритетність її завдань змінювалася у напрямку реагування на загрози воєнного характеру.

ДСНС України комплектується державними службовцями та працівниками за вільним наймом, проте основа її кадрового потенціалу – це особи рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, яка є спеціальною державною службою особливого характеру. Тому важливим напрямком професійно-психологічного відбору на службу персоналу системи ДСНС України є поглиблене соціально-психологічне вивчення особового складу з метою визначення рівня готовності особистості до виконання специфічних службових завдань.

Характеризуючи психологічні особливості професійної діяльності персоналу ДСНС України згідно з класифікацією професій, запропонованою Є. Клімовим [4], можна дійти висновку, що загалом рятувальники є представниками професій типу «людина-людина», адже основною метою діяльності є допомога та порятунк іншої людини. Разом з тим, варто враховувати, що виконання таких специфічних функцій, що були перераховані вище, передбачають не лише контакти з постраждалими і колегами, а й процес підготовки та обслуговування різноманітного аварійно-рятувального обладнання, оснащення, транспорту й інших технічних засобів.

Службова діяльність персоналу ДСНС України характеризується високими психоемоційними та фізичними перевантаженнями. Крім того, рятувальники є представниками не лише стресогенної, а й ризиконебезпечної професії. Чинниками професійного ризику виступають значні фізичні та нервово-психічні навантаження, що викликані високим ступенем небезпеки, персональна відповідальність за життя людей і збереження матеріальних цінностей, необхідність прийняття рішен-

ня в умовах дефіциту часу та невизначеності обстановки. Крім того, діяльність працівників ДСНС відбувається у вкрай несприятливих умовах, які часто характеризуються впливом різних шкідливих факторів. Можна констатувати, що робота рятувальників є дуже напруженою і за умовами праці належить до четвертого класу – небезпечна (екстремальна) та входить до переліку робіт з підвищеною небезпекою.

Враховуючи необхідність виконання завдань на межі людських можливостей, на службу цивільного захисту приймаються на контрактній основі громадяни України, які успішно пройшли медичний та професійно-психологічний відбір, мають відповідний стан здоров'я й фізичного розвитку, здатні за своїми особистими, діловими, моральними якостями виконувати службові обов'язки. Разом з тим, окреслені особливості професійної діяльності спричиняють дію тривалого стресу і психічних перевантажень, що з часом призводять до дезінтеграції різноманітних психологічних сфер особистості рятувальника, насамперед емоційної. У подальшому постійні психогенні перевантаження відбиваються на особистісних властивостях та спричиняють небажані зміни в професійній діяльності, а головне – у структурі самої особистості.

Такі специфічні особливості даної професії часто виступають вагомими організаційно-професійними чинниками розвитку різноманітних професійних деструкцій у рятувальників, що, в свою чергу, негативно позначаються на подальшо-

му професійному розвитку службовців.

Під чинниками професійної кар'єри персоналу ДСНС України слід розуміти найбільш істотні обставини, які виступають як рушійні сили процесу просування по службі рятувальників. Відповідно, чинниками, що перешкоджають кар'єрному зростанню фахівців ДСНС України, є передумови мікро-, мезо- та макrorівня, які обмежують, гальмують процес переміщення по службі на вищі посади або ж навіть провокують дострокове звільнення зі служби цивільного захисту.

На нашу думку, відсутність кар'єрного зростання, проблеми професійного розвитку та негативне прогнозування подальшої професійної діяльності рятувальників найбільше детермінують саме чинники мікрорівня, тобто такі, що пов'язані з особистісними характеристиками персоналу. В контексті нашого дослідження такими чинниками можуть виступати різноманітні професійні деструкції, зокрема виникнення синдрому професійного вигорання.

За результатами проведених раніше досліджень рівня вираженості синдрому професійного вигорання у персоналу ДСНС України на прикладі окремого функціонального підрозділу, можна констатувати, що в середньому у двох третіх опитаних рятувальників тією чи тією мірою представлені всі фази професійного вигорання, однак спостерігається переважання фази «резистенції», яка характеризується емоційною виснаженістю внаслідок активізації захисних механізмів у вигляді економії емоцій, частими і

Таблиця 1

**Рівень сформованості фаз професійного вигорання у персоналу
Оперативно-рятувальної служби ДСНС України
(у % від загальної кількості респондентів)**

№ з/п	Фази професійного вигорання	Рівні сформованості фаз професійного вигорання		
		Не сформувалася	Формується	Сформована
1.	Напруження	40,3	34,3	25,4
2.	Резистенція	31,1	41,6	27,3
3.	Виснаження	37,5	41,4	21,1

неконтрольованими змінами емоційного стану, байдужістю, емоційною замкненістю та втратою мотивації до професійного саморозвитку (табл.1).

Також було констатовано, що найчастіше персонал вигорає через такі симптоми цієї фази, як «неадекватне вибіркоче емоційне реагування», «редукція професійних обов'язків» та «емоційно-моральна дезорганізація».

Дослідження показало, що фаза «резистенції» домінує над іншими фазами синдрому «професійного вигорання» у рятувальників. Про явне переважання сформованості фази «резистенції» над іншими фазами професійного вигорання у персоналу ДСНС України свідчать дані, які стосуються сформованості окремих симптомів професійного вигорання.

Розглядаючи рівень професійного вигорання персоналу за окремими симптомами, можна сказати, що найчастіше персонал «вигорає» через такі симптоми фази «резистенції», як: «неадекватне вибіркоче емоційне реагування» (52,6%), «редукція професійних обов'язків» (32,6%), «емоційно-моральна дезорганізація» (31,6%). І лише один симптом із цієї групи, тобто, який представлено у найбільшій кількості опитаних, зокрема у 28,1% учасників дослідження, відноситься до фази «виснаження». Таким симптомом є «емоційний дефіцит» (створення захисного бар'єру в професійних комунікаціях) [3].

Отже, в більшості рятувальників даний синдром виявляється у відстороненні від професійної діяльності та згортанні або економії емоцій як поведінкової стратегії психологічного захисту, що, в свою чергу, призводить до неадекватних емоційних і поведінкових реакцій та спричиняє редукцію професійних обов'язків і компетентності, а це в перспективі негативно позначається на результатах роботи персоналу, втраті відчуття зацікавленості у професійному розвитку та,

зрештою, згортання діяльності в рамках професії.

Висновки

Отже, специфічний характер професійної діяльності персоналу ДСНС України провокує виникнення різноманітних професійних деструкцій у рятувальників, що негативно позначається на ефективності професійної діяльності та спричиняє неможливість подальшого професійного розвитку.

Чинниками, які перешкоджають кар'єрному зростанню фахівців ДСНС України є передумови мікро-, мезо- та макrorівня, які обмежують, гальмують процес переміщення по службі на вищі посади або ж навіть провокують дострокове звільнення персоналу зі служби цивільного захисту.

До чинників макrorівня, що перешкоджають кар'єрному зростанню фахівців ДСНС України, слід віднести погіршення соціально-економічної та воєнно-політичної ситуації в Україні, постійні реорганізації органів державної влади й кризові явища на ринку праці.

Чинниками мезорівня, які перешкоджають кар'єрному зростанню фахівців ДСНС України, є стресогенна та ризиконебезпечна професійна діяльність рятувальників, що характеризується високими психоемоційними й фізичними перевантаженнями.

У контексті нашого дослідження найбільш негативно впливають на подальший професійний розвиток і кар'єрне зростання рятувальників чинники мікрорівня, які діють на рівні особистості у вигляді різноманітних професійних деструкцій, зокрема виникнення синдрому професійного вигорання.

Отримані результати свідчать про необхідність своєчасної профілактики професійних деструкцій рятувальників на рівні організацій у вигляді ефективного соціально-психологічного супроводу.

Література

1. Бондарчук О. І. Гендерні ролі, гендерні стереотипи як чинник професійного стресу та синдрому «професійного вигорання» особистості / О. І. Бондарчук // Синдром «професійного виго-

рання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів та слухачів інститутів післядипл. освіти ; за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової. – К. : Міленіум, 2004. – С. 90 – 98.

2. Ващенко І. В. Про деякі показники емоційного вигорання працівників ОВС / І. В. Ващенко, С. Л. Андроник // Вісник ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – Психологія. – Харків : ХДПУ, 2007. – Вип. 23. – С. 44-52.

3. Карамушка Л. М. Взаємозв'язок між рівнем професійного вигорання та організаційно-професійними характеристиками персоналу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України / Л. М. Карамушка, Ю. Г. Ковровський // Організаційна психологія. Економічна психологія. – 2018. – № 2 (13). – С. 61–68.

4. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М. : Изд. «Институт практической психологии» ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.

5. Куфлієвський А. С. Оцінка рівня емоційного «вигорання» у працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України / А. С. Куфлієвський // Проблеми екстремальної та кризової психології. – Х., 2007. – Вип. 2. – С. 70–79.

6. Миронець С. М. Негативні психічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / С. М. Миронець; Ун-т цив. захисту України. – Х., 2007. – 22 с.

7. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти] / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової. – 2-е вид., перероб. та доповн. – К. : Міленіум, 2006. – 368 с.

8. Сингаївська І. В. Аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення проблеми професійної успішності особистості / І. В. Сингаївська // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / ред. кол. : С. Д. Максименко (гол. ред.) та ін. – К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2014.

9. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників Органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) : автореф. дис. ... доктора психол. наук : 19.00.06 / О. В. Тімченко ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 35 с.

10. Хайрулін О. Професійне вигорання військовослужбовців як предмет психологічного аналізу / О. Хайрулін // Психологія і суспільство. – 2014. – № 2. – С. 98-128.

Готовність до інноваційної діяльності та діяльнісна рефлексія поліцейських

У статті розглядається теоретичний аналіз останніх досліджень готовності до інноваційної діяльності. Аналізуються основні теоретичні підходи відносно поняття діяльнісна рефлексія, готовності до інноваційної діяльності, її показники та характеристики. Зазначено, що готовність до інноваційної правоохоронної діяльності — особливий особистісний стан, який передбачає наявність у поліцейського мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення професійних цілей, здатності до рефлексії. Досліджено рефлексію в структурі діяльності, тобто проаналізовано рефлексію як процес, включений у діяльність.

Ключові слова: *готовність до інноваційної діяльності, діяльнісна рефлексія, інноваційна компетентність, поліцейський.*

О.Н. Волуйко

*ведущий научный сотрудник отделения
методического обеспечения образовательного процесса,
Национальная академия внутренних дел*

Готовность к инновационной деятельности и деятельностьная рефлексия полицейских

В статье проведен теоретический анализ последних исследований готовности к инновационной деятельности. Анализируются основные теоретические подходы к трактовке понятий деятельностьная рефлексия и готовность к инновационной деятельности. Отмечено, что готовность к инновационной правоохранительной деятельности — особое личностное состояние, предполагающее наличие у полицейского определенного мотивационно-ценностного отношения к профессиональной деятельности, владение эффективными способами и средствами достижения профессиональных целей, способности к рефлексии. Рефлексия исследована в структуре деятельности, то есть рассмотрена как процесс, включенный в деятельность.

Ключевые слова: *готовность к инновационной деятельности, деятельностьная рефлексия, инновационная компетентность, полицейский.*

O. Voluiko

*Leading researcher, Department
of Methodological Support to the Educational Process,
National Academy of Internal Affairs*

Readiness for innovative activity and activity reflection of the police

The article deals with the theoretical analysis of recent studies of readiness for innovation activity. The main theoretical approaches concerning the concept of activity reflection, readiness for innovative activity, its indicators and characteristics are analyzed. It is noted that readiness for innovative

law enforcement activity is a special personality condition, which presupposes the presence of a police motivational-valuable attitude towards professional activity, possession of effective ways and means of achieving professional goals, and the ability to reflect. The reflection in the structure of activity is investigated, that is, reflection is analyzed as a process included in the activity.

Key words: *readiness for innovative activity, activity reflection, innovative competence, police officer.*

Постановка проблеми

Актуальність зазначеної проблеми за сучасних умов державотворення зумовлена помітним поворотом до людини у зв'язку з новими реаліями буття об'єктивною потребою в переході до нової системи суспільних відносин. Кожне оновлення суспільства, а тим більше його радикальна перебудова – суперечливий, складний і тривалий процес, пов'язаний з пошуком нових шляхів, засобів здійснення перетворень в усіх сферах життєдіяльності людей, що зумовлює необхідність творчої участі в цьому процесі всіх членів суспільства. Значною мірою кінцевий успіх реформ визначають суто психологічні чинники: здатність працівників подолати власну інерцію і навчитися працювати в нових умовах; ефективність спроб створити «нового фахівця» із заданими моральними характеристиками й при цьому не втратити рівень професійної досконалості тощо. В таких умовах формування певних характеристик у поліцейського у процесі професійної підготовки, в тому числі формування здатності до інноваційної діяльності, набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Формування психологічної готовності до інноваційної діяльності повинно забезпечуватися за допомогою цілеспрямованого та систематизованого комплексу заходів, що здійснюється в межах психолого-педагогічного процесу в органах та підрозділах. О. В. Волошина, досліджуючи психологічні чинники ефективного управління інноваційним процесом в ОВС, зазначає, що дослідження останніх років свідчать, що успішне впровадження інновацій на всіх етапах пов'язані не тільки з успіхами; виникають й певні органі-

заційні, технічні, соціально-психологічні проблеми [2, с. 86].

Професійна готовність є закономірним результатом спеціальної підготовки, самовизначення, освіти й самоосвіти, виховання і самовиховання. Це психічний, активно-дієвий стан особистості, складна її якість, система інтегрованих властивостей. Така готовність регулює діяльність, забезпечує її ефективність. Однією з важливих якостей поліцейського, умов успішності його як професіонала є готовність до інноваційної діяльності.

Не менш гострими є проблеми адаптації нововведення до нових умов. Часто механічне перенесення призводить до втрати змісту і глибинної суті інновації, що нерідко має наслідком її дискредитацію, розчарування багатьох людей, породжує нову хвилю консерватизму.

Готовність у процесі адаптації до інноваційної діяльності може підтримуватися за допомогою: 1) управлінського впливу керівника на підлеглих; 2) застосування методів саморегуляції. Успішність інноваційної діяльності передбачає, що поліцейський усвідомлює практичне значущість різних інновацій у системі правоохоронної діяльності не лише на професійному, а й на особистісному рівні. Однак включення поліцейського в інноваційний процес часто відбувається спонтанно, без урахування його професійної та особистісної готовності до інноваційної діяльності.

Усталеного, остаточного визначення готовності до діяльності в науці поки ще не сформувалося. Виділяють три основні підходи до її розуміння: 1) готовність розуміється як складне утворення, яке включає у себе когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий компоненти як сукупність знань, вмінь та навичок, професійно важливих якостей особистості, які повинен мати фахівець для успішного виконан-

ня діяльності; 2) готовність розуміється як певний функціональний стан, що сприяє успішній діяльності, забезпечує її високий рівень; 3) готовність розуміється як складне особистісне утворення, яке включає професійно важливі якості особистості, вміння і психологічні стани [3, с. 183].

Готовність до інноваційної правоохоронної діяльності – особливий особистісний стан, що передбачає наявність у поліцейського мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами та засобами досягнення професійних цілей, здатності до рефлексії.

Вона є основою активної суспільної і професійної позиції суб'єкта, яка спонукає до інноваційної діяльності та сприяє її продуктивності.

Інноваційна компетентність поліцейського – система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей, що забезпечує ефективність використання нових технологій у правоохоронній діяльності [1, с. 22].

Готовність до інноваційної діяльності є внутрішньою силою, яка формує інноваційну позицію особистості. За структурою, це складне інтегративне утворення, що охоплює різноманітні якості, властивості, знання, навички особистості. Як один із важливих компонентів професійної готовності, вона є передумовою ефективної діяльності поліцейського, максимальної реалізації його можливостей. Джерела готовності до інноваційної діяльності сягають проблематики особистісного розвитку, професійної спрямованості, професійної освіти, виховання й самовиховання, професійного самовизначення поліцейського.

Красноярцева О. М., Баланьов Д. Ю., Щеглова Е. А. зазначають, що психологічна готовність до інноваційної діяльності відображає такі динамічні характеристики багатовимірного життєвого світу людини, як ініціативність (готовність людини діяти в умовах непередбачуваності результатів діяльності і відповідати за результати), готовність до змін, відкритість до змін,

легкість перебудови. Готовність до інноваційної діяльності розкривається такими показниками: здатність до самоорганізації, здатність до самоаналізу та рефлексії, здатність відмовитися від стереотипів мислення, прагнення до творчих досягнень, критичність мислення [5, с. 164].

У роботах Швеця Д. В. зазначається, що, незважаючи на декларування важливості такої професійної компетенції, як готовність до змін та інноваційної діяльності в умовах реформування поліції, констатацію необхідності побудови підготовки поліцейських кадрів на ґрунті відповідних компетенцій, психологічні чинники готовності до інноваційної діяльності, зокрема прогностичної компетентності, у контексті поліцейської діяльності залишаються маловивченим предметом у просторі сучасних наукових досліджень. Окремі дослідження скоріше демонструють певну інтенцію до вивчення цієї проблеми, тоді як її актуальність вимагає конституювання феноменологічного простору інноваційної готовності поліцейських до діяльності в сучасних умовах [10, с. 16].

Борисюк О. М. зауважує, що успішність професійної інноваційної діяльності правоохоронців значною мірою залежить від якості підготовки офіцерів поліції, їхньої управлінської компетентності, вміння швидко й адекватно орієнтуватися в мінливих умовах сучасного життя, адаптуватися і приймати оптимальні рішення у складних ситуаціях професійної діяльності правоохоронця, зберігати витримку й самовладання в екстремальних ситуаціях охорони та захисту правопорядку. Компетентнісний підхід передбачає заміну системи обов'язкового формування знань, умінь, навичок набором компетентностей (комплексом компетенцій), які формуватимуться на основі оновленого змісту і в процесі діяльності [1, с. 30,34].

Досліджуючи формування професійної моралі працівника поліції в рамках інноваційної діяльності, Котелюх М. О. аналізує складний психолого-педагогічний процес перетворення об'єктивних вимог професійної етики на особисті переконан-

ня працівника й на цій основі розвитку в нього здатності до саморегуляції вчинків, а також регуляції суспільної поведінки. Рушійною силою в цьому процесі є цілеспрямоване подолання між досягнутим і необхідним рівнями сформованості професійної моралі [4, с. 181].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Стрімкий розвиток новітніх інформаційних технологій обумовлює актуальність упровадження таких принципів організації правоохоронної діяльності, що сприяють формуванню загальних та фахових компетентностей поліцейських, розвитку їх аналітичних здібностей і критичного мислення, мотивації до самовдосконалення, умінь самостійно регулювати професійну діяльність. У період розквіту української державності та реформування правоохоронної діяльності є актуальним вивчення готовності до інновацій і діяльнісної рефлексії поліцейських. Тому автор статті звернув увагу на особливості діяльнісної рефлексії в залежності від рівня готовності до інноваційної діяльності поліцейських.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виявлення та охарактеризування специфіки діяльнісної рефлексії в умовах інноваційної діяльності.

Завдання:

1. проаналізувати останні дослідження та публікації в рамках сучасних теоретичних підходів до визначення сутності проблеми;
2. охарактеризувати основні показники готовності до інноваційної діяльності;
3. вивчити психологічну готовність до інноваційної діяльності поліцейських;
4. виявити взаємозв'язки рефлексії діяльності та психологічної готовності до інноваційної діяльності правоохоронців.

Виклад основного матеріалу дослідження

Більшість авторів вивчають рефлексію як властивість особистості, рефлексивність [6, с. 25; 7, с. 40], однак В. Д. Шад-

ріков пропонує досліджувати рефлексію в структурі діяльності, тобто аналізувати її як процес, включений у діяльність. Так як рефлексія діяльності носить парціальний характер, то в різних її конструктах характеризується різна міра вираженості. Доведено, що різна міра вираженості рефлексії різних конструктів свідчить про суб'єктивні складності виконання конкретного конструкту і дозволяє диференційовано підходити до процесу навчальної та професійної підготовки, стає можливим побачити особистісну значущість окремих конструктів діяльності [9, с. 122]. Тому для розв'язання експериментальних завдань статті були використані такі методики:

1. опитувальник «Психологічна готовність до інноваційної діяльності» (В. Є. Ключко, О. М. Краснорядцева) для виявлення компонент психологічної готовності до інноваційної діяльності [8, с.42 – 57];
2. тест рефлексії діяльності (В. Д. Шадріков, С. С. Кургінян) [9, с.106–126].

У дослідженні взяли участь 232 поліцейських, серед них до групи з високим рівнем готовності до інноваційної діяльності увійшли 84 особи (перша група), групу з середнім рівнем склали 84 особи (друга група), а групу з низьким – 64 особи (третя група).

Для статистичної обробки даних було використано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

При обробці результатів методик були виявлені відмінності показників рефлексії діяльності за шкалами в залежності від рівня готовності до інноваційної діяльності.

У першій групі були встановлені значущі додатні взаємозв'язки між шкалою «Ініціативність» та складовими рефлексії діяльності «Інформаційна основа діяльності» ($r = 0,297$, $p \leq 0,05$) та «Прийняття рішення та реалізація діяльності» ($r = 0,324$, $p \leq 0,01$) (табл.1).

Зміст виявлених кореляцій свідчить про те, що у цій групі разом з удосконаленням здатності діяти на основі неповного орієнтування, без інтенції на кінцевий результат, зростанням довіри до себе та

**Взаємозв'язки рефлексії діяльності та психологічної готовності
до інноваційної діяльності правоохоронців у групі з високим рівнем (r)**

Шкала	Ініціативність	Перевага діяльності, що вимагає інноваційності	Готовність до змін
Інформаційна основа діяльності	0,297*	0,118	0,254*
Мотивація та ціле- покладання діяльності	0,107	0,295*	-0,072
Прийняття рішення та реалізація діяльності	0,324**	-0,123	0,249*

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$

** – рівень значущості $p \leq 0,01$

відповідальності відбувається:

- поглиблення рефлексії інформаційної основи діяльності та інформаційних ознак, які характеризують предметні й суб'єктивні умови діяльності, котрі дозволяють організовувати діяльність відповідно до заданої мети та очікуваного результату;

- збільшення здатності до прийняття рішення та здійснення діяльності, що пов'язані з рефлексією проблемної ситуації, висуванням припущень і виробленням суджень про варіанти її вирішення, визначення принципу її рішення, а також оцінку як вибір найбільш оптимального варіанту вирішення проблемної ситуації для ефективного здійснення діяльності.

Також у першій групі були виявлені достовірно значущі взаємозв'язки між шкалою «Перевага діяльності, що вимагає інноваційності» й складовими рефлексії діяльності «Мотивація та цілепокладання діяльності» ($r = 0,295$, $p \leq 0,05$) (табл.1). Ці дані відображають стратегії життєвого самоздійснення випробуваних, які проявляються у виборі (або ігноруванні) таких діяльностей, що потребують оновлення практики життєздійснення. Високі показники говорять про сформованість переваг у виборі напрямів самореалізації, пов'язаних з генерацією інноваційних форм поведінки і діяльності, які пов'язані з її змістом та очікуваними результатами.

Були встановлені значущі кореляції

між шкалою «Готовність до змін» та складовими рефлексії діяльності «Інформаційна основа діяльності» ($r = 0,254$, $p \leq 0,05$) і «Прийняття рішення та реалізація діяльності» ($r = 0,249$, $p \leq 0,05$) (табл.1). Показники відображають ступінь генералізації переваг на широке коло життєвих ситуацій, що вимагають перебудови усталених параметрів життєздійснення. Ці досліджувані відкриті до світу і до самого себе, мають розвинену флексильність, інтернальний локус контролю та довіру до себе.

Шкала «Перевага діяльності, що вимагає інноваційності» у другій групі виявилася зворотною пов'язаною на значущому рівні зі складовою рефлексії діяльності «Перевага діяльності, що вимагає інноваційності» ($r = -0,341$, $p \leq 0,01$) (табл.2). Таким чином, разом із актуалізацією рефлексії мотивів та цілей діяльності, що пов'язані з її змістом і очікуваними результатами, меншої вираженості набувають стратегії життєвого самоздійснення, які проявляються у виборі напрямів самореалізації, пов'язаних з генерацією інноваційних форм поведінки і діяльності.

Виявлено достовірно значущі кореляції між шкалою «Готовність до змін» та складовою рефлексії «Інформаційна основа діяльності» при $r = 0,253$, $p \leq 0,05$ (табл. 2). Ми можемо зазначити, що відкрита до світу і до самої себе людина, яка відчуває себе вільною від стереотипних патернів, продукує нові способи дій, в умовах, що постійно

Таблиця 2

**Взаємозв'язки рефлексії діяльності та психологічної готовності
до інноваційної діяльності правоохоронців у другій групі (r)**

Шкала	Ініціативність	Перевага діяльності, що вимагає інноваційності	Готовність до змін
Інформаційна основа діяльності	0,036	0,005	0,253*
Мотивація та цілепокладання діяльності	0,206	-0,341**	0,012
Прийняття рішення та реалізація діяльності	-0,192	0,175	0,034

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$

** – рівень значущості $p \leq 0,01$

змінюються, володіє таким типом рефлексії, який базується на інформаційній основі діяльності та інформаційних ознаках, що характеризують предметні й суб'єктивні умови діяльності, котрі дозволяють організовувати діяльність відповідно до заданої мети та очікуваного результату.

У групі з низьким рівнем готовності до інноваційної діяльності були встановлені зворотньо пов'язані на значущому рівні взаємозв'язки між шкалою «Ініціативність» і складовими рефлексії діяльності «Прийняття рішення та реалізація діяльності» ($r = -0,296$, $p \leq 0,05$) (табл.3). Ці дані виявляють, що випробовувані з низьким рівнем готовності до інноваційної діяльності мають знижену здатність до прийняття рішення й здійснення діяльності, пов'язані з рефлексією проблемної си-

туації, висуванням припущень і виробленням суджень про варіанти її вирішення, визначення принципу її рішення, а також оцінку як вибір найбільш оптимального варіанту вирішення проблемної ситуації для ефективного здійснення діяльності.

Шкала «Перевага діяльності, що вимагає інноваційності» виявилася зворотною пов'язаною на значущому рівні зі складовими рефлексії діяльності «Інформаційна основа діяльності» ($r = -0,296$, $p \leq 0,05$) й «Прийняття рішення та реалізація діяльності» ($r = -0,363$, $p \leq 0,01$) (табл.3). Низькі показники говорять про перевагу таких напрямків самореалізації, які не вимагають поновлення сформованих поведінкових і діяльнісних стереотипів, про знижену рефлексію, що характеризує предметні та суб'єктивні умови діяльності, котрі дозво-

Таблиця 3

**Взаємозв'язки рефлексії діяльності та психологічної готовності
до інноваційної діяльності правоохоронців у третій групі (r)**

Шкала	Ініціативність	Перевага діяльності, що вимагає інноваційності	Готовність до змін
Інформаційна основа діяльності	-0,152	-0,296*	-0,057
Мотивація та цілепокладання діяльності	-0,056	0,112	0,006
Прийняття рішення та реалізація діяльності	-0,296*	-0,363**	-0,176

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$

** – рівень значущості $p \leq 0,01$

ляють організовувати діяльність відповідно до заданої мети й очікуваного результату.

Висновки

1. Проаналізувавши останні дослідження та публікації в рамках сучасних теоретичних підходів, виявили те, що виділяють три основні підходи до розуміння визначення: 1) готовність розуміється як складне утворення, яке включає у себе когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий компоненти, як сукупність знань, вмінь та навичок, професійно важливих якостей особистості, що повинен мати фахівець для успішного виконання діяльності; 2) готовність розуміється як певний функціональний стан, який сприяє успішній діяльності, забезпечує її високий рівень; 3) готовність розуміється як складне особистісне утворення, що включає професійно важливі якості особистості, вміння і психологічні стани.

2. Готовність до інноваційної діяльності розкривається такими показниками: здатність до самоорганізації, здатність до самоаналізу та рефлексії, здатність відмовитися від стереотипів мислення, прагнення до творчих досягнень, критичність мислення.

3. При вивченні психологічної готовності до інноваційної діяльності поліцейських було виявлено, що переважна більшість має високий і середній рівні готовності. Такі дані свідчать про здібності більшості випробовуваних поліцейських діяти на основі неповного орієнтування, без спрямованості на кінцевий результат, про розвинену довіру до себе, відповідальність, про сформованість переваг у виборі напрямів самореалізації, пов'язаних з генерацією інноваційних форм поведінки і діяльності; відкритість до світу й до само-

го себе, інтернальний локус контролю.

4. Отримані результати свідчать, що групи правоохоронців з різним рівнем готовності до інноваційної діяльності демонструють відмінності у структурі взаємозв'язків між компонентами готовності до інноваційної діяльності та складовими рефлексії діяльності.

Зміст виявлених кореляцій свідчить про те, що випробовувані поліцейські з високим рівнем готовності до інноваційної діяльності володіють поглибленою рефлексією інформаційної основи діяльності, що дозволяє організовувати діяльність відповідно до заданої мети та очікуваного результату, а також здатністю до прийняття рішення й здійснення діяльності, що пов'язані з рефлексією проблемної ситуації, висуванням припущень і виробленням суджень про варіанти її вирішення, визначення принципу її рішення, а також оцінку як вибір найбільш оптимального варіанту вирішення проблемної ситуації для ефективного здійснення діяльності.

Для досліджуваних з середнім рівнем готовності до інноваційної діяльності характерна актуалізація рефлексії мотивів та цілей діяльності, що пов'язані з її змістом і очікуваними результатами, а також менша вираженість стратегії життєвого самоздійснення, які проявляються у виборі напрямів самореалізації, пов'язаних з генерацією інноваційних форм поведінки і діяльності.

Випробовуваним із третьої групи, що мають низький рівень готовності до інноваційної діяльності, властива прихильність уникати відповідальності, недовіра до своїх можливостей, схильність діяти в умовах повного орієнтування, використовувати алгоритмізовані процедури самоконтролю, труднощі в перебудові ціннісно-смыслових вимірів життєвого простору.

Література

1. Борисюк О. М. Психологічні особливості розвитку управлінської компетентності у майбутніх офіцерів Національної поліції України : дис.... канд. психол. наук: 19.00.09 – Психологія діяльності в особливих умовах (053 – Психологія) / О. М. Борисюк. – Харків, 2017. – 314 с.
2. Волошина О. В. Психологічні чинники ефективного управління інноваційним процесом в ОВС / О. В. Волошина // Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти: матеріали II наук.-практ. конф. (Харків, 19 берез. 2010 р.) / МВС

України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій, каф. прикладної психології. – Х.: ХНУВС, 2010. – С. 83-88.

3. Коқун О. М. Зміст та структура психологічної готовності фахівця до екстремальних видів діяльності / О. М. Коқун // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010. – Вип.7. – С. 182-190.

4. Котелюх М. О. Модель формування професійної моралі майбутніх працівників поліції / М. О. Котелюх // Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах. – 2015. – Вип. 44 (97). – С. 181-190.

5. Краснорядцева О. М. Диагностические возможности опросника «Психологическая готовность к инновационной деятельности» / О. М. Краснорядцева, Д. Ю. Баланев, Э. А. Щеглова // Сибирский психологический журнал. – 2011. – Вип. 40. – С. 164–175.

6. Макаренко Ю. Б. Роль биографической рефлексии в профессиональном самоопределении курсантов вузов МВД России / Ю. Б. Макаренко // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2014. – № 4(59). – С. 25-27.

7. Павлова Я. А. Развитие способности к рефлексии будущих сотрудников полиции через обучение лингвистическим дисциплинам / Я. А. Павлова // Вестник Барнаульского юридического института МВД России. – 2017. – № 2 (33). – С. 39-41.

8. Психодиагностические технологии выявления потенциала инновационности и одаренности молодежи : учеб. пособие / В. Клочко, О. Краснорядцева, В. Мацута, М. Подойнищина, О. Стариченко, О. Чучалова. – Томск : Издательский Дом Томского государственного университета, 2013. – 172 с.

9. Шадриков В. Д. Исследование рефлексии деятельности и ее диагностика через оценку конструкторов психологической функциональной системы деятельности / В. Д. Шадриков, С. С. Кургинян // Экспериментальная психология. – 2015. – Т. 8. – № 1. – С. 106-126.

10. Швець Д. В. Готовність до інноваційної діяльності в контексті професійної підготовки слідчих / Д. В. Швець // Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.). – Х.: ХНУВС, 2018. – С. 14-16.

Ю.О. Живоглядов
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології,
ВНЗ «Університет «КРОК»

Психологічний зміст екзистенціальної проблематики: кроки до уточнення смыслового поля екзистенціальної психології та розширення її інструментарію

У статті представлені теоретичні та психолого-прикладні відомості щодо психологічного змісту екзистенціальної проблематики. Пропонується розуміння деяких термінів екзистенціальної філософії – «екзистенція», «відкритість», «поклик буття», «просвіт буття», що поглиблює смыслову складову основних понять екзистенціальної психології, сприяє пізнанню загальних законів буття людини в світі.

Ключові слова: екзистенціальна проблематика, екзистенціальна психологія, буття, поклик буття, екзистенція.

Ю.А. Живоглядов
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры психологии,
ВУЗ «Университет «КРОК»

Психологическое содержание экзистенциальной проблематики: шаги к уточнению смыслового поля экзистенциальной психологии и расширению ее инструментария

В статье представлены теоретические и психолого-прикладные сведения относительно психологического содержания экзистенциальной проблематики. Предлагается понимание некоторых терминов экзистенциальной философии – «экзистенция», «открытость», «зов бытия», «просвет бытия», что углубляет смысловую составляющую основных понятий экзистенциальной психологии, способствует познанию общих законов бытия человека в мире.

Ключевые слова: экзистенциальная проблематика, экзистенциальная психология, бытие, зов бытия, экзистенция.

Y. Zhyvohliadov
Ph.D., Associate Professor,
Department of Psychology, “KROK” University

Psychological content of existential issues: steps to clarify the semantic field of existential psychology and expand its tools

The article presents theoretical and psychologically-applied information regarding the psychological content of the existential issues. The understanding of some terms of existential philosophy, such as “existence”, “openness”, “the call of being”, “lumen of being”, which deepens the semantic component of the basic concepts of the existential psychology, contributes to the knowledge of the general laws of human being in the world, is proposed in the article.

Keywords: *existential problems, existential psychology, being, call of being, existence.*

Постановка проблеми

Сучасні наукові тенденції в психології підпорядковані логіці її розвитку, яка вимагає врахування особливостей соціального контексту, що відображає протиріччя реальності, яка змінюється. Соціальна реальність у різні часи кидає свої виклики людині. Ці виклики у вигляді проблем поточного часу стають стимулами до нових пошуків психологічної теорії і практики.

Звичайний погляд на екзистенціальний підхід пропонує розглядати його як відповідь на кризу суспільства. Людське існування вимагає відповіді на все більш гострі, екзистенціальні питання. Відповідно, екзистенціальна психологія являє собою розвиток знань і методів, що відповідають потребам свого часу.

В. Франкл у свій час висловлювався досить радикально: «У кожного часу свої неврози і кожному часу потрібна своя психотерапія» [1, с. 24]. Слідом за творцем логотерапії, можна й стосовно психології сказати, що кожному часу властиві свої проблеми і своя психологія. Сучасна людина живе в соціальній реальності, яка своєю динамічністю змінює її відносини з навколишнім світом, усуваючи одні проблеми та породжуючи інші. Психологічний зміст проблем людини, її особистих якостей виявляється зрозумілим і корисним для одного часу й не відповідає реальності іншого.

Екзистенціальна психологія має свої вектори розвитку, свою історію і свої підстави. Триваюче в даний час зростання впливу екзистенціальних підходів дозволяє серйозно розглядати перспективи екзистенціальної психології як лідируючої позиції в психологічній науці. Знаков В. В. з цього питання заявляє: «Історія психології ХХ ст. являє собою послідовну зміну наукових теорій, дослідницьких підходів до вивчення психіки. В кінці століття найбільш яскравим проявом цього виявилось зміщення інтересів великої частини психологів з когнітивної парадигми на екзистенціальну, перехід від вивчення окремих психічних процесів і явищ до аналізу цілісних ситуацій людського буття» [2, с. 122].

Саме появою екзистенціальної психології психологічна наука відповіла на виклик вийти на новий рівень опису взаємовідносин людини з навколишнім світом. Це спроба пояснити феномени, які виходять за межі прийнятих психологічних і ситуаційних характеристик. Перехід суспільства від стану відносної стабільності до реальності зі зростаючою невизначеністю й, до того ж, такого, що безперервно змінюється, призводить до посилення внутрішньої детермінації (самодетермінації) поведінки і переосмислення, в той же час, ролі його зовнішніх детермінант.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Авторитетний представник сучасного екзистенціалізму в психотерапії І. Ялом пропонує розглядати екзистенціальну психологію як дисципліну, яка сформувалася під впливом трьох основних наукових традицій: екзистенціальної філософії, гуманістичної психології та екзистенціального аналізу [3]. Укладачі й редактори унікального видання з експериментальної екзистенціальної психології Дж. Грінберг, С. Куулі і Т. Пижинський представляють екзистенціальний рух як реакцію на ортодоксальний фрейдизм, а першим теоретиком, який включив такі екзистенціальні явища, як страх перед смертю та страх перед життям у концептуалізацію людської поведінки, був О. Ранк. Європейські психіатри-практики, які використовували ідеї екзистенціального аналізу, Л. Бінсвангер і М. Босс вказують на феноменологічний світ суб'єкта як місце виявлення основ людської поведінки. У той час, як К. Хорні описує образ майбутнього як найважливішу детермінанту поведінки, Е. Фромм аналізує пошук людиною свободи й втечу від неї, А. Маслоу наголошує на самоактуалізації, а К. Роджерс – на автентичності [4, с. 6].

Е. Фромм свого часу проблему зростаючої в світі невизначеності сформулював як онтологічний виклик: «Життя не може бути «прожите» шляхом простого повторення моделі свого виду. Людина повинна жити сама, ... [адже вона] єдина жива істота, яка відчуває власне буття як проблему, яку вона повинна вирішити і якої вона не може позбутися» [5, с. 445].

Міжнародна конференція з експериментальної екзистенціальної психології в Амстердамі (2001 р.) обговорювала як традиційні для екзистенціальної літератури теми – смерті, свободи, сенсу, так і проблеми справедливості, переживання ностальгії, остракізму, волі, автономії та інші. У підручнику з експериментальної екзистенціальної психології автори звертають увагу на широке коло «... проблем,

що включають сексуальність, відносини людини з природою, релігію, мораль, остракізм, комунікацію, прийняття рішень і досягнення цілей» [4, с. 497].

Проблемна сфера становлення і розвитку екзистенціальної психології пов'язана із загальною проблематикою екзистенціального підходу та його завданням щодо розвитку психології як науки. Коли методолог і теоретик психології В. Є. Ключко заявляє проблему «ігнорування в психології онтологічних підстав людського життя, коли нівелюються проблеми просторово-часової розгортки буття, включаючи проблеми предметності, реальності і дійсності світу» [6, с. 47], в його думці можна побачити й завдання екзистенціальної психології. Це насамперед відкриття можливості подолання традиційної орієнтації психології на вивчення окремих психічних феноменів. Цю ж думку раніше висловлював Р. Мей, який вбачав у екзистенціальному підході спосіб переходу від вивчення окремих психологічних реакцій до вивчення «психологічного буття людини існуючої» [7, с. 56].

Усе більше психологів згодні розуміти предмет екзистенціальної психології як вивчення взаємовідносин людини зі світом, а її центральною проблемою – сенс життя, фактори його втрати, а також умови і механізми його відновлення. Тоді, слідом за доктором психології Н. В. Гришиною, можна стверджувати, що «проблемне поле екзистенціальної психології визначається змістом екзистенціальних проблем людини» [8, с. 63]. Гришина Н. В. далі виділяє такі екзистенціальні проблеми людини, що відрізняються від інших психологічних проблем і мають свої принципові особливості.

1. Універсальний характер екзистенціальних проблем – вони постійно присутні в житті людини незалежно від того, чи усвідомлює вона їх узагалі або переживає їх у даний момент. Універсальність екзистенціальних проблем проявляється також у тому, що «всі люди відкриті до цих проблем і знаходяться перед необхідністю їх вирішення» (там само).

2. Фундаментальний характер екзистенціальних проблем – вони «зачіпають найбільш сутнісні питання людського існування, а тому їх рішення впливає на психологічне благополуччя і здоров'я людини» (там само).

3. Екзистенціальні проблеми не мають разового рішення. Якщо будь-яка психологічна проблема людини розглядається як така, що має рішення, то екзистенціальні проблеми – «це виклики, які вимагають постійної відповіді. На кожному життєвому етапі в силу життєвих обставин або вікових змін ми повинні знаходити відповідні нашому рівню зрілості відповіді» (там само).

4. Екзистенціальні проблеми для того й існують у людському житті, щоб «служити викликом, «турбувати», змушувати перевіряти і переглядати життєві пріоритети і відносини» (там само). Екзистенціальні психологи виходять з того, що людина завжди існує в процесі становлення, мета якого – реалізувати всю повноту буття.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Екзистенціальна психологія вивчає фундаментальні підстави людського життя в практичному аспекті – вона має справу зі значенням цих підстав для людини. Екзистенціальна психологія парадоксальна: це, з одного боку, наука позитивна, яка вивчає об'єктивні закони психіки; а з іншого – її проблематика є сфера духу і волі. Екзистенціальна психологія шукає необхідність у свободі, психічне в духовному, детермінацію в екзистенції; вона береться відповісти, які сили стоять за людською свободою і визначають її. До того ж, екзистенціальна психологія успадковує від екзистенціальної філософії суперечливість та відсутність однієї теорії.

Як показує професійна критика, вразливістю екзистенціальної психології можна вважати незрозумілість мови екзистенціальних філософів. Це досить парадоксально, адже з екзистенціальними даностями кожна людина постійно стикається у

своєму житті. Ці феномени тому не потребують того, щоб їх «правильно» розшифрували або проаналізували, вони потребують свого розкриття для здорового глузду і розуміння. Однією стороною вирішення цього завдання традиційно є використання в екзистенціальній психології багатой літературної форми. Адже завдання психології – допомогти людині поглянути всередину себе, приділити увагу своїй екзистенціальній ситуації, зайняти екзистенціальну позицію. Тому для психологічної навігації в полі екзистенціальної проблематики стає все більш важливим наповнювати екзистенціальну психологію інтерпретаціями феноменів, які мають свій зміст в екзистенціальній філософії.

Формулювання цілей статті

Запропонувати психологічне розуміння деяких термінів екзистенціальної філософії, ще недостатньо описаних і зрозумілих у психологічній літературі. При вирішенні цього завдання автор статті звертався до текстів екзистенціальної психотерапії, яка вже знайшла набагато більше своїх дефініцій екзистенціальної думки, а також спирався на свій досвід психолога-практика і рефлексії інших психологів, які звертаються до філософських текстів у своїй роботі з клієнтами.

У рамках даної статті автор обмежився розглядом таких феноменів, як «екзистенція» («екзистирувати»), «стояти в просвіті буття», «поклик буття», «відкритість».

Виклад основного матеріалу дослідження

Між екзистенціальною психологією (Р. Мей і Д. Бюджентала, наприклад) можна знайти чимало спільного з психологічною топологією М. Мамардашвілі. Те, зокрема, що у них, як пояснює Д. Леонт'єв, загальний фокус, це «процес життя рефлексуючого суб'єкта в умовах невідзначеності, що має в якості опори тільки внутрішній центр» [9, с. 5]. Представників екзистенціальної психології об'єднує онтологічне трактування свідомості, вони слідуєть методології Е. Гусерля і шукають характеристики «чистої» свідомості,

які розуміються як вроджені властивості людського буття. Тобто, вони відмовляються від аналізу свідомості в генетичному й соціально-історичному аспектах, оскільки свідомість не розуміється як форма відображення об'єктивного світу, але як така, що сама об'єктивізується. М. Мамардашвілі, як і представники філософії екзистенціалізму, не намагається описати буття аналітично і не розриває свідомість та буття-в-світі. Він розглядає людину як діючу і рефлексуючу одночасно. В назві його роботи («Психологічна топологія шляху») «топологія шляху» вказує на фундаментальну онтологію, процеси буття, а «психологічна» – на процеси в свідомості індивіда, який цим шляхом рухається. Ці свої погляди М. Мамардашвілі відносив до так званої «реальної психології»: «Те, що називають сьогодні психологічною наукою, до нас, в цілому, ніякого відношення не має. Вона вивчає навіть не лабораторну людину, а деяке лабораторне уявлення про людину; основні речі, в залежності від яких складається або не складається, вдається або не вдається наше внутрішнє життя, взагалі не фігурують в психологічній теорії. Наприклад, можна стверджувати, що той чи інший спосіб роздумів про смерть або відношення до смерті є вирішальним щодо нашого формування як людських і психологічних істот. Те чи інше ставлення, наприклад, надія і віра, безумовно, є найсуттєвішими в нашому житті» [10, с. 126-127].

Особливий інтерес для екзистенціального психолога – це думки М. Мамардашвілі про «життя», до розуміння якого філософ застосовував метафору сну і неспання: «Те, що ми називаємо реальністю, найчастіше складається з таких уявлень, з таких образів і станів, які дозволяють нам спати далі. В даному випадку слово «спати» означає не знати і не бачити реальності. І в цьому сенсі реальність має структуру сновидіння» [10, с. 32]. Дійсний світ, на відміну від світу сновидінь, породжує події нашого внутрішнього життя. «Під дійсним світом я маю на увазі той світ, який

викликає події. Події нашої душі, хвилювання, пам'яті» [10, с. 446]. Це дуже схоже на думку Д. Бюджентала: «Життя – це фундаментальне заняття. Всі ми робимо це лише почасти. Бути живим можна по-різному, це не питання «так чи ні» [цит. по 11, с. 8].

Принципова відмінність екзистенціальних проблем від психологічних, – вони не «усуваються», а проживаються як найважливіша частина змісту людського життя. Екзистенціальна терапія не ставить за мету підвищення якості дій або допомоги в досягненні клієнтом своїх цілей. Вона більше зацікавлена в дослідженні, а її головне завдання – не вилікувати або «позбавити» людину від суб'єктивного досвіду страждання, а осмислити, зрозуміти, описати і дослідити. Тому завдання практикуючого психолога, який читає філософський текст Ж.-П. Сартра або М. Хайдегера, – глибше зрозуміти, описати психологічно такий феномен, як «буття-в-світі».

М. Хайдегер у статті «Лист про гуманізм» дає нам можливість зрозуміти цей феномен. «Люди бачать у діяльності просто дійсність тієї чи іншої дії. Його дієвість оцінюється за його користь. Але суть діяльності у здійсненні. Здійснити значить: розгорнути щось до повноти його істоти, вивести до цієї повноти, *producere* – призвести. Здійснено тому, власне, тільки те, що вже є. Але що передусім «є», так це буття. Думкою здійснюється ставлення буття до людської суті. Думка не створює і не виробляє це відношення. Вона просто відносить до буття те, що дано їй самим буттям. Відношення це полягає в тому, що думка дає буттю слово. Мова є дім буття. В оселі мови мешкає людина» [12].

Неіснування важливе, а здійснення, зміст і суть якого – призвести феномен буття зі стану приховування в стан явленості, довести його до повноти, цілості, завершеності. Якщо здійснення не буде, то буде лише подоба людського життя, а не воно саме. Саме здійснення є головна мета екзистенціальної терапії.

Прозвести – значить пройти шлях до того місця, коли феномени, які людина здійснює, дійсно стануть явними і дійдуть до своєї повноти.

Найважливішим при цьому є розуміння розумових актів людини. Думка з'єднує буття і людину, яка й стає людиною тільки завдяки цій з'єднаності, цьому відношенню. Мова є будинок буття, тому що завдяки мові приховані, ще не явлені феномени помічаються нами. А значить, стає зрозумілим шлях приведення їх до стану явленості. «Бути на сторожі відкритості буття», – це завдання психотерапевтів, зберігати цю оселю буття, утримувати в здоровому і життєздатному вигляді. Для цього психотерапевти сприяють відкритості клієнтів «поклику» буттєвих феноменів, усупереч їх бажанням залишатися фіксованими на якій-небудь одній темі.

Завдання психології, таким чином, – роз'яснити, як саме буття само себе показує, а людина допомагає йому себе показати або проявляти. Якщо для буття в кожен момент часу є «саме свій» спосіб себе розкрити, то це буття-що-розкривається і є істина. Охороняти цю істину, як існуючий в усій своїй повноті й відповідно до своєї суті феномен, берегти її, сприяти їй і є головне завдання людини. Роль екзистенціального психолога в цьому процесі – в кожен момент часу процесу терапії сприяти розкриттю буття. І друге – сприяти клієнту в отриманні його, клієнта, власного способу буття.

Коли М. Хайдегер заявляє, що «людина належить своїй суті лише остільки, оскільки чує вимогу Буття» [12], він заявляє про неможливість розуміння людської істоти до її зустрічі з буттям. Що робить, наприклад, гуманістична психотерапія, коли пропонує якийсь правильний ідеал до того, як людина пережила, прожила, здійснив якусь справу, пройшовши шлях від тривоги і бажання до втілення. Погляд М. Хайдегера попереджає нас: у кожен конкретний момент часу ці ідеали можуть відвернути від істини буття, відвести від неї, заглушити його Поклик. Можливо,

тому свого часу М. Бубер відмовився отожнювати свою «зустріч» («Я» – «Ти») із «зустрічню» К. Роджерса. Це означає: справжнього спів-буття, справжньої зустрічі, ніяка «підтримуюча», ніяка така, що «визнає», позиція терапевта гарантувати не може в принципі, а іноді може зробити її неможливою.

Завдання екзистенціального терапевта в цьому сенсі зрозуміле: допомогти своєму клієнтові почути Поклик буття і допомогти відповісти на його вимоги. За почуттями і переживаннями клієнта, якими той висловлює своє ставлення до ситуації, психотерапевт хоче почути Поклик буття даної конкретної людини і зрозуміти, в чому саме він себе проявляє, про що він?

Екзистенціальному психологу тому важливо вміти описати стан самої людини, в якому вона була б готова відповісти на це настановлення. Для опису даного стану екзистенціальна психологія користується терміном «відкритість». Коли людина знаходиться в стані відкритості, або так званої вихідної екзистенціальної позиції, це стає умовою того, що вона готова усвідомлювати унікальність кожної ситуації, яка виникає в її житті.

Закликати, однак, клієнта до «відкритості», не даючи йому при цьому відповідних психологічних орієнтирів, – це рухатися в руслі сугестії, що навряд чи підходить для роботи з «істиною буття». Відкритість (або «прозорість», як це переживання називають екзистенціальні психотерапевти) постає не сама собою, але як певний досвід буття, досягнення особистісного розвитку і психологічної зрілості. Це почуття глибинної суті всього свого життя, взаємопов'язане зі ставленням до світу і переживанням свого майбутнього. Ступінь відкритості пропорційний досвіду переживання тривоги, що супроводжує зустріч з екзистенціальними даностями і в їх різноманітті. Комусь, можливо, відкритість як специфічна форма свідомості може виявитися вродженою. Але для більшості людей ця здатність «чути свою суть» і сприймати її як якусь силу, діючу

як зцілення щодо нього в світі, вимагає участі іншої людини. Саме професійна увага психолога до життєвого й екзистенціального досвіду свого клієнта стає тим центром, навколо якого структурується дана здатність.

Увага психотерапевта, який переймається, – це не тільки умова появи відкритості як нової якості суб'єктивності клієнта. Вона стає важливою, коли потрібно за абстракціями побачити щось конкретно-актуальне, ключове для клієнта. І саме в психологічно точній взаємодії клієнт переверяє зростаючу у нього чутливість до вимоги Буття, адже тільки від цієї вимоги «у нього «є», ним знайдено те, в чому живе його суттєвість» [там само, 12]. Коли людина знаходиться («живе») в істині Буття, М. Хайдегер говорить, що вона «вистоєє в просвіті Буття», тобто зорієнтована в деякому напрямку, а саме – вперед у майбутнє.

Людина в повному сенсі цього слова починає бути тоді лише, коли вона, прийнявши вимогу буття, чує Поклик і зважується його здійснити. Тепер вона знайшла свою суть і справжню людяність. А щоб максимально точно виразити сутність людської істоти, М. Хайдегер використовує поняття, яке вказує на наявність у переживанні людини психологічного механізму, безпосередньо пов'язаного з потребою людини в реалізації буттєвого феномена. Це поняття – «турбота», що психологічно відповідає продумуванню наперед від того, чого ще немає, до того, що буде. Якщо цей психологічний механізм стає настільки сильним, що підпорядковує всю людину як «просунутість» людини вперед себе самою, турбота, словами М. Хайдегера, стає «екзистенцією».

Здатність екзистувати – і є те, що в справжньому сенсі цього слова робить нас людьми. Хоча вона у сучасних людей дуже деформована. Ця здатність потрібна нам, щоб почути Поклик буття, а оскільки він не завжди про радісне, для виховання цієї здатності потрібна внутрішня тиша і досвід витримувати дискомфорт. Тому екзистенціальна традиція

закликає людину, словами М. Хайдегера, «вистоювати в просвіті буття», але й попереджає про складність цього. Досвід такого «вистоювання» з'являється за участю психолога, який допомагає клієнтові потрапити в цей «просвіт»: коли буття світить із сьогодення в майбутнє, в цьому просвіті кожен з нас живе як людина, це наше житло.

Таким чином, найважливіше завдання екзистенціальної психології – це виховання людської екзистенції як здатності породжувати (виводити «на Світ Божий», словами М. Бубера) буттєві феномени у всій їхній повноті, згідно з їх сутністю. М. Хайдегер називав «забуттям буття» [13; 16] феномен деформації у сучасних людей здатності породжувати буттєві феномени і здійснювати їх. Буття – не джерело задоволення потреб. Цю думку повинна проводити в життя екзистенціальна психологія, інакше наше людське існування буде безповоротно втрачене. «Життя є зусилля в часі», стверджував М. Мамардашвілі, а «екзистенція – це те, що зараз тут ти повинен зробити. Вона виключає відкладання на завтра або перекладання на плечі іншого, на плечі ближнього, нації, держави, суспільства. Ти повинен сам. А людина не схильна це робити» [12, с. 20].

Отже, слідуючи за своїм предметом – існуванням людини, його «буттям-в-світі», екзистенціальна психологія затверджує положення про нерозривність індивіда і світу. Для реалізації цього положення потрібна нова мова й нові одиниці опису і зміни методологічної позиції. У термінах, введених у свій час Ф. Василюком, мова йде про перехід від «онтології ізолюваного індивіда» до «онтології життєвого світу». Зміна поглядів досить істотна, Д. Леонтьєв її висловлює так: або «людина вступає у взаємодію зі світом, вже будучи наділеною певним набором якостей», або («онтологія життєвого світу») «тільки у взаємодії зі світом людина знаходить свої сутнісні характеристики» [11, с. 44–45].

Слідуючи за цією думкою, розвиток екзистенціальної психології вимагає

розширення її інструментарію. Нові наукові погляди вимагають нового словника, і не варто дивуватися, що тексти екзистенціально-орієнтованих психологів часто здаються дивними для сприйняття психологами, вихованими в наукових традиціях класичної психології. Ті ж К. Холл і Г. Ліндсей ще понад 20 років тому стверджували, що екзистенціальна психологія заслуговує пильної уваги, оскільки вона «пропонує принципово новий шлях вивчення і розуміння людини» [14, с. 342]. Цей шлях пов'язаний не стільки з діагностикою психологічного нездоров'я, скільки з тим, щоб «показувати людям, як можна розвивати повноту буття, як досягати трепетного почуття бути живим, як зустрічати нещастя і наближатися до станів щастя, любові і знання того, що є добро і зло в їхньому житті» [Б. Якобсен, цит. за 8, с. 65].

Екзистенціальна терапія розглядає основні та вічні питання людського існування: «Хто я?», «Яка моя мета в житті?», «Я вільний, або моє життя зумовлене?», «Як бути з тим, що я смертний?», «Чи має моє існування якийсь сенс або значення?» і «Як мені жити моє життя?» [15]. У цих питаннях одночасно виражена і фундаментальність, і надзвичайна конкретність

проблеми буття конкретної людини, і невизначеність їх психологічного змісту. Це питання, на котрі екзистенціальна психологія не береться відповідати заготовленим заздалегідь набором практик. Екзистенціальна психологія збирає ресурси, здатні надати екзистенціальному психотерапевтові практичні психологічні орієнтири, якими той може скористатися безпосередньо в ході психотерапії. З метою прояснити шлях, яким кожна унікальна особистість з урахуванням певних неминучих обмежень вибирає, створює і підтримує свій спосіб буття в світі.

Тому завдання практикуючого психолога, який читає філософські тексти – глибше зрозуміти для самого себе і описати психологічно феномени «буття-в-світі». Це безпосередньо стосується психологічної практики прояснення і розуміння особистих цінностей, намірів, установок та переконань, що визначають світогляд індивіда. У статті запропоновано корисний психологам-практикам опис деяких явищ життя, таких як екзистування, відкритість, прозорість, просвіт буття і Поклик буття, які в психологічному консультуванні, психотерапії або коучингу, зазвичай, залишаються неявними та невираженими.

Література

1. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
2. Знаков В. В. Психология понимания: проблемы и перспективы / В. В. Знаков. – М.: Изд-во Ин-та психологии РАН, 2005. – 448 с.
3. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / И. Ялом. – М.: Класс, 1999. – 576 с.
4. Handbook of Experimental Existential Psychology / ed. by Jeff Greenberg, Sander L. Koole, Tom Pyszczynski. - New York: Guilford Press, 2004.-528 p.
5. Фромм Э. Пути из больного общества // Проблема человека в западной философии : Переводы / ред. Ю. Н. Попов ; сост. П. С. Гуревич. – М. : А/О “Изд-во группы “Прогресс”, 1988.
6. Ключко В. Е. Закономерности движения психологического познания: проблема ценностей и смысла в призме транспективного анализа / В. Е. Ключко // Ценностные основания психологической науки и психология ценностей / отв. ред. В. В. Знаков, Г. В. Залевский. М.: Изд-во Ин-та психологии РАН, 2008. – С.41-61.
7. Мэй Р. Открытие Бытия / Р. Мэй. – М.: Изд-во ин-та общегуманитарных исследований, 2004.
8. Гришина Н. В. Экзистенциальная психология: поиск пути / Н. В. Гришина // Вестник СПбГУ. Сер. 6. – 2012. – Вып. 2. – С. 60-67.
9. Леонтьев Д. А. Философия жизни М. Мамардашвили и ее значение для психологии / Д. А. Леонтьев // Культурно-историческая психология. – 2011. – №1. – С. 2-12.
10. Мамардашвили М. К. Лекции о Прусте (психологическая топология пути) / М. К. Мамардашвили. – М.: Ad Marginem, 1995. – 548 с.
11. Леонтьев Д. А. Что такое экзистенциальная психология? / Д. А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. – М.: Смысл, 1997. – С. 40–54.

12. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме/ М.Хайдеггер // Время и бытие: Статьи и выступления: пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С. 192–221. <http://ibib.ltd.ua/haydegger-pismo-gumanizme-32957.html>.
13. Хайдеггер М. Бытие и время: статьи и выступления / М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – С.220.
14. Холл К. Теории личности / К. Холл, Линдсей. – М.: КСП+, 1997. – 419 с.
15. Дефиниция экзистенциальной психотерапии. [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.existentialtherapy.eu/ru/definition-of-existential-therapy/>.
16. Летуновский В. В. Сартр, Хайдеггер и психотерапия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://samopoznanie.ru/articles/sartre_haydegger_i_psihoterapiya/#ixzz5wZxWvgS7.

УДК 159.923.35

І.В. Козицька
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
А.В. Щербенюк
студентка Інституту післядипломної освіти,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Дослідження рівня розвитку та особливостей інтелекту у молодших школярів в залежності від статі

У статті досліджено рівень розвитку інтелекту та його особливості в молодшому шкільному віці. Автор статті провела психодіагностичне дослідження, застосовуючи тести Р. Кеттелла «Тест інтелекту, вільний від впливу культури» (CF2 – для дітей від 8 до 12 років) та тест вербального інтелекту (TBI).

В результаті емпіричного дослідження було встановлено, що розвиток інтелекту серед школярів молодших класів простежується в межах середніх показників (за даними «Тесту інтелекту Р. Кеттелла» та «Тесту вербального інтелекту» TBI).

Ключові слова: рівні розвитку, інтелект, психодіагностичні методики, особливості, стаття, молодший шкільний вік.

И.В. Козицкая
кандидат психологических наук,
доцент кафедры общей психологии,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
А.В. Щербенюк
студентка Института последипломного образования,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Исследование уровня развития и особенностей интеллекта у младших школьников в зависимости от пола

В статье исследован уровень развития интеллекта и его особенности в младшем школьном возрасте. Автор статьи провела психодиагностическое исследование, применив тесты Р. Кеттелла «Тест интеллекта, свободный от влияния культуры» (CF2 - для детей от 8 до 12 лет) и тест вербального интеллекта (стенограмма).

В результате эмпирического исследования было установлено, что развитие интеллекта среди школьников младших классов прослеживается в пределах средних показателей (по данным «Теста интеллекта Р. Кеттелла» и «Теста вербального интеллекта»).

Ключевые слова: уровни развития, интелект, психодиагностические методики, особенности, пол, младший школьный возраст.

I. Kozitskaya

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
of the Department of General Psychology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

A. Shcherbenyuk

*student of the Institute of Postgraduate Education,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Research and development of intelligence features in primary school children by gender

The article analyzes the level of development of the intellect and its features during the junior school age. The author of the article conducted a psychodiagnostic study using the tests of R. Kettel's "The test of intellect free from the influence of culture" (CF2 - for children from 8 to 12 years old) and verbal intelligence test (TVI).

As a result of the empirical study, it was found that the development of intelligence among junior schoolchildren is traceable within the average (according to the "Test of Intellect R. Kettel" and "Verbal Intelligence Test" TVI).

Keywords: levels of development, intelligence, psychodiagnostic techniques, features, gender, junior school age.

Постановка проблеми

Прояви інтелекту різноманітні, але їм властиве те загальне, що дозволяє відрізнити їх від інших особливостей поведінки. Цим спільним є залучення в будь-який інтелектуальний акт мислення, пам'яті, уяви, всіх тих психічних функцій, що забезпечують пізнання навколишнього світу. Відповідно, під інтелектом як об'єктом вимірювання маються на увазі не будь-які прояви індивідуальності, а перш за все ті, що мають відношення до пізнавальних властивостей та особливостей.

Дослідження проводилось серед учнів 4-х класів ЗОШ №3 в м. Житомир. База дослідження: 62 досліджуваних, 32 з яких були дівчатка від 9-10 років та 30 хлопчиків від 9-10 років.

Для реалізації завдань даної наукової роботи ми використовували наступні методики:

1. Тест інтелекту Р. Кеттелла «Тест інтелекту, вільний від впливу культури».

2. Тест вербального інтелекту (ТВІ).

Ці тести пройшли перевірку на валідність та надійність, їх об'єктивність забезпечена однозначністю інструкції,

стандартизованістю тестового матеріалу, регламентацією часу вирішення завдань. Тести відповідають віку наших респондентів, та в повній мірі розкривають нашу мету – дослідити рівень інтелектуального розвитку молодших школярів. Маючи поділ респондентів в залежності від статі – ми будемо мати змогу дослідити наявність відмінностей в інтелектуальному розвитку між дівчатками та хлопцями молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вітчизняні науковці у дослідженні інтелекту часто використовували традиційні методики Р. Кеттелла. Хоча деякі з вчених, досліджуючи інтелект у молодшому шкільному віці, застосовували додатково і методи якісного аналізу, серед них: П. Блонський, С. Коробко, О. Коробко, З. Кісарчук, Д. Богоявленська, Н. Менчинська, Е. Кабанова-Мелер тощо.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Формування інтелекту зумовлено ступенем розвитку певних показників пси-

хічних процесів: точності зорового, слухового та дотикового сприймання; повноти й детальності описування картини, яку учень бачить вперше; способів свідомого запам'ятовування нового матеріалу, самоконтролю під час навчання; здатності зауважувати помилки, помічати неточності в міркуваннях ровесників; гнучкості мислення, що виявляється у доцільному варіюванні способів дій, легкості й швидкості переходу від міркування, що спирається на реальні або зображені предмети, до мислення з опорою на графіки, схеми, числові і буквені формули; словесно-логічного мислення [3].

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження рівня розвитку та особливостей інтелекту у молодших школярів в залежності від статі шляхом проведення тестування та якісної інтерпретації показників.

Виклад основного матеріалу дослідження

Тести інтелекту або тести загальних здібностей призначені для вимірювання рівня інтелектуального розвитку людини. Поняття інтелекту ще з часів перших інтелектуальних тестів зазнавало різні зміни з боку підходів до тестування інтелекту як психічної реальності. Ще в 20-х роках XX століття виникла кризова ситуація в психології інтелекту. Постало питання про існування терміну «інтелект» у статусі психологічної категорії. Інтелект традиційно досліджувався в рамках двох основних напрямів: тестологічного та експериментально-логічного [5].

Суть тестологічного напряму полягає в тому, що під інтелектом розуміється те, що вимірюють тести інтелекту, а саме – сукупність пізнавальних здібностей. Криза в цьому напрямі полягає в тому, що поняття «інтелект» було підмінене поняттям «здатність до навчання». Неотестологічні теорії інтелекту визнають IQ-концепцію, де за IQ стоять внутрішні когнітивні процеси: сприйняття, пам'ять, мислення тощо [7].

Прояви інтелекту різноманітні, але їм

властиве те загальне, що дозволяє відрізняти їх від інших особливостей поведінки. Цим спільним є залучення в будь-який інтелектуальний акт мислення, пам'яті, уяви всіх тих психічних функцій, що забезпечують пізнання навколишнього світу. Відповідно, під інтелектом як об'єктом вимірювання маються на увазі не будь-які прояви індивідуальності, а перш за все ті, що мають відношення до пізнавальних властивостей та особливостей [8].

У шкільній практиці застосовується спеціальний шкільний тест розумового розвитку (ШТУР). ШТУР складається з шести субтестів: 1. обізнаність (2 субтести); 2. Аналогії (1); 3. класифікація (1); 4. узагальнення (1); 5. Числові ряди (1).

До їх складу входять завдання, типові за формою для більшості вербальних тестів інтелекту. Включені до них завдання склалися на базі відомостей, отриманих в ході психологічного аналізу навчальних програм. Поняття, що використовуються в завданнях, підібрані за основними циклами навчальних дисциплін: природничих, гуманітарних та фізико-математичних. ШТУР орієнтований на певний соціальний норматив, який відповідає шкільній програмі.

Практичне використання тесту показало його достатню ефективність для діагностики рівня інтелектуального розвитку учнів шкільного віку [10, 119].

Часто в практиці використовують досить короткий, але різноплановий тест інтелекту Мейлі, який дає можливість (навіть і в урізаному вигляді) не тільки отримати показники інтелектуального розвитку, але й виявити структуру інтелекту, що надзвичайно важливо у випадку пошуку причини шкільної неуспішності дитини.

В даній роботі ми використовували Структуру тесту CF2: Тест інтелекту Р. Кеттелла, вільний від впливу культури, представлений чотирма субтестами, що є групами завдань, спрямованих на вимір різних аспектів розумової діяльності людини. Залежно від цього кожний тест має свою назву:

Тест 1 «Серії» – розпізнавання і продовження закономірних змін у серії фігур. Вибір елемента, що завершує серію. Кількість завдань – 12.

Тест 2 «Класифікація» – визначення загальних рис, особливостей фігур. У кожному ряді відзначити елемент, що не має змістовного відношення до ряду. Кількість завдань – 14.

Тест 3 «Матриці» – доповнення до комплектів фігур. Необхідно відзначити елемент, що правильно завершує дану матрицю чи модель. Кількість завдань – 12.

Тест 4 «Умови» – перестановка фігур, спочатку розташованих у визначеному порядку. Вибрати правильно одну фігуру, в якій дотримана умова, задана в зразку. Кількість завдань – 8.

Тест вербального інтелекту (ТВІ).

Цей тест було створено у 1928 р. професором Й. Ставело в м. Братиславі, та було опубліковано під назвою «Братиславський тест». За довгі роки існування тест було перекладено на багато мов. Тест, який використано в даній роботі, було створено на основі редакції 1976 р. з назвою «Орієнтовний іспит». Адаптований варіант тесту названий «Тест вербального інтелекту». При виконанні випробування відповідає на прості питання, виконує письмові інструкції, вирішує нескладні арифметичні завдання, класифікує поняття, визначає антоніми, встановлює зв'язки між поняттями тощо. Завдання в межах окремої серії дуже близькі до життя, і для їхнього вирішення від випробуваного не потрібно ніякої особливої підготовки.

Завдання складені таким чином, що на них можна дати лише одну правильну відповідь, яку навіть не потрібно формулювати, тільки підкреслити. Кожна правильна відповідь оцінюється в один бал.

Тест містить 170 завдань, розташованих за зростанням труднощів і зібраних у 24 групи по 6-8 положень. З погляду змісту серії складають 7 субтестів, розташованих у тесті за ступенем зростання складності завдань.

Тест може бути використаний при груповому та при індивідуальному тестуван-

ні для одержання орієнтовної інформації про рівень інтелектуального розвитку, про здатність до навчання в школі чи про здатність до спеціального навчання. Він зручний тим, що дозволяє заощаджувати час, оскільки після інструкції випробуваного можна залишити на весь час виконувати завдання. У тесті в основному говориться про вибір правильної відповіді (творчість має місце в суб-тестах «Виконання інструкцій» і «Арифметична логіка»). Однак переважають завдання, у яких необхідно вибирати відповідь з більш ніж двох варіантів, що може призвести до одержання більш високих балів [12].

Здійснивши аналіз з урахуванням особливостей розподілу отриманих даних у дівчаток та хлопчиків за методикою «Тест інтелекту Р. Кеттелла» (CF2 для дітей від 8 років) ми отримали такі дані:

1. Самий високий показник IQ – 118 було виявлено у двох дітей (Хл. – 1; Д - 1);
2. Самий низький показник IQ – 68 було виявлено у однієї дівчинки;
3. Середній рівень показника серед хлопчиків IQ – 101,8;
4. Середній рівень показника серед дівчаток IQ – 101,5;
5. Середній рівень показника у дітей двох класів IQ – 101,6.

Як вказують дані дослідження, у школярів молодших класів рівень IQ простежується в межах середніх показників 95-105. Середні показники серед хлопчиків і дівчаток практично споріднені: 101,8 – у хлопчиків і 101,5 – у дівчаток.

Проаналізуємо особливості розподілу отриманих даних у дівчаток та хлопчиків за методикою «Тест вербального інтелекту» (ТВІ). Виходячи з даного дослідження, ми отримали такі результати:

1. Найвищий показник IQ – 120 було виявлено у однієї дівчинки (тієї ж дитини, що і в попередньому тестуванні). Хлопчик, який показав найвищий рівень IQ в попередньому тестуванні, в даному показав гірші результати IQ – 110;
2. Найнижчий показник IQ – 70 було виявлено у однієї дівчинки (тієї ж дитини, що і в попередньому тестуванні);

3. Середній рівень показника серед хлопчиків IQ – 101,7;

4. Середній рівень показника серед дівчаток IQ – 100,75;

5. Середній рівень показника у дітей двох класів IQ – 101,2.

Як вказують дані дослідження, у школярів молодших класів рівень IQ простежується в межах середніх показників 96-103. Середні показники серед хлопчиків і дівчаток даного тестування відрізняються від попереднього (нижчі): 101,7 – у хлопчиків і 100,75 – у дівчаток.

При інтерпретації отриманих результатів, окрім розгляду стандартних показників IQ, провели аналіз успішності виконання окремих субтестів. Ми розглядали кількісне співвідношення між правильно і

не правильно виконаними завданнями.

Висновки

Спираючись на результати даних досліджень, можна сказати, що розвиток інтелекту серед школярів молодших класів у досліджуваній школі простежується в межах середніх показників IQ 95 – 105 (за даними «Тесту інтелекту Р. Кеттелла») та IQ 96-103 (за даними «Тесту вербального інтелекту» TBI). Також із даних тестових досліджень видно, що різниця між показниками рівня IQ у хлопчиків та дівчаток не є суттєвою. У хлопчиків рівень інтелекту вищий за дівчаток на 0,3 за даними дослідження «Тесту інтелекту Р. Кеттелла» та на 0,35 за даними «Тесту вербального інтелекту» (TBI).

Таблиця 1

Показники правильності виконання завдань

Показники	Хлопчики	Дівчата
Математична логіка	65%	35%
Узагальнення	70%	30%
Виконання інструкцій	32%	68%
Практичний аналіз	64%	36%
Виключення	49%	51%
Визначення антонімів	45%	55%
Пошук аналогій	55%	45%

Література

1. Выготский Л.С. О психологических системах // Собр. соч. Т. 1. – М.: Наука, 1982. – 318 с.
2. Глуханюк, Н.С. Практикум по психодиагностике: Учеб.пособие. / Н. С. Глуханюк. – Москва: МПСИ; Воронеж: МОДЕК, 2005. – 216 с.
3. Гуревич П.С. Психологический словарь / Под общей науч. ред. П.С. Гуревича. – М.: ОЛМА МедиаГрупп, ОЛМА ПРЕСС Образование, 2007. – 800 с.
4. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: теоретичний курс: навчально-методичний посібник / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
5. Коробко С., Коробко О. Робота психолога з молодшими школярами: Метод. посіб. – К: Літера ЛТД, 2006.
6. Кріль В.М. Психологія і педагогіка: Уч. Пособіє для техн. вузів / В. М. Кріль – М.: Просвещение, 2001. – 319 с.
7. Островский Е.В., Чернишова Л.И. Психология и педагогика: Учебн.пособие/ Под ред. Островского Е.В. / Е.В. Островский, Л.И. Чернишова. – М.: Вузовский учебник, 2005. – 384 с.
8. Психологическое тестирование. Анастаси А., Урбина / Урбина А. – 7-е изд. – СПб.: 2007. – 688 с.
9. Реан А.А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. / А.А. Реан., Н.В. Бордовская., С.И. Розум. – СПб.: Питер, 2002. – 432 с.
10. Романова Е.С. Психодиагностика: Уч. пособие / Е.С. Романова. – СПб: Питер, 2006. – 400 с.
11. Слостенин, В.А., Каширин, В.П. Психология и педагогика: Уч. пособие для студ. вузов. / В.А. Слостенин, В.П. Каширин. – М.: Академия, 2001. – 480 с.
12. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология / Л.Д. Столяренко - Ростов-на-Дону: Феникс, 2000 – 544 с.
13. Холодна М.А. Чи існує інтелект як психічна реальність? // Питання психології. – № 5. – 1990. С. 121-128.

Збірник наукових праць

ПРАВНИЧИЙ ВІСНИК УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК» **випуск тридцять другий**

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» не несе відповідальності
за зміст матеріалів публікацій та достовірність наведених авторами
фактологічних, статистичних тощо даних

Відповідальний секретар: *к.і.н. І.І. Баликін*
Літературне редагування: *к. філол. н., доц. Н.М. Момот*
Комп'ютерна верстка: *В.І. Гришаков*

Підписано до друку 21.10.2018 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 17,3. Обл.-вид. арк. 15,9 . Наклад 300 прим. Зам. 250.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Табірна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80
e-mail: polygrafia.krok@gmail.com